

αρχεία

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Η λειτουργία των αρχείων και
η σημασία τους

Εισαγωγή στην έννοια των αρχείων

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του ο άνθρωπος αναζητήσε και αναζητεί τρόπους για να αποθηκεύσει και να διατηρήσει στη μνήμη τις εμπειρίες του. Στους περισσότερους πολιτισμούς οι σκέψεις και οι πράξεις που σχετίζονται τόσο με την ιδιωτική ζωή του ανθρώπου όσο και με τις ποικίλες δραστηριότητές του στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική σφαίρα αποτυπώνονται σε ύλη διαρκείας. Η ανάγκη ανάκλησης μιας εμπειρίας ή πληροφορίας, όποτε το θέλει ή όποτε του ζητείται, τον οδήγησε στη δημιουργία αρχείων. Τα αρχεία αποτελούν τη μνήμη του παρελθόντος. *Αν αναλογιστούμε ότι ο πολιτισμός είναι το αποτέλεσμα συσσωρευμένης ανθρώπινης εμπειρίας, τότε συνειδητοποιούμε πόσο θεμελιώδης προϋπόθεση είναι τα αρχεία για τον πολιτισμό. Τα αρχεία είναι τεκμηριωμένη εμπειρία όπως προκύπτει και όπως διατηρείται προς χρήση. Η τήρηση αρχείου είναι μια διαδικασία απαραίτητη τόσο για τη διεκπεραίωση υποθέσεων όσο και για την τεκμηρίωσή τους. Τα [ιστορικά] αρχεία, όπως ορίζονται από το Διεθνές Συμβούλιο Αρχείων, είναι εκείνο το τμήμα της πληροφορίας που κρίνεται ότι έχει διηνεκή αξία πέρα από το λόγο για τον οποίο δημιουργήθηκε.¹*

Οι σύγχρονες κοινωνίες κατακλύζονται από πληροφορίες καταγεγραμμένες σε ποικίλες μορφές: χειρόγραφα, κείμενα δακτυλογραφημένα, κείμενα που έχουν παραχθεί σε υπολογιστές, φωτοτυπίες, αφίσες, βιβλία και περιοδικά, χάρτες, σχέδια, φωτογραφίες, ντοκουμέντα ηχητικά ή καταγεγραμμένα σε φιλμ, βιντεοταινίες ή δισκέτες. Από όλα αυτά τα τεκμήρια επιλέγονται και αρχειοθετούνται όσα περιέχουν λειτουργική, αποδεικτική ή πληροφοριακή αξία για τον δημιουργό τους.

Η συγκέντρωση αρχειακών εγγράφων δεν οφείλεται καθόλου στην τύχη ή στην αυθαίρετη ενέργεια κάποιου ανθρώπου. Απορρέει, κατά κάποιον τρόπο, αυτόματα από τις καθημερινές δραστηριότητες μιας

δημόσιας διοίκησης, ενός θρησκευτικού ιδρύματος, μιας βιομηχανικής ή εμπορικής επιχείρησης, μιας οικογένειας ή ενός ιδιώτη.² Όταν τα τεκμήρια αυτά δεν είναι πλέον χρήσιμα για τον δημιουργό τους, συνήθως απομακρύνονται από τον χώρο στον οποίο φυλάσσονταν και διατηρούνται σε κάποιον αποθηκευτικό χώρο για ακόμα ένα μικρό χρονικό διάστημα, μήπως χρειαστούν.

Ένα μικρό τμήμα των αρχείων, παρόλο που δεν είναι πλέον χρήσιμο για τον δημιουργό του (δεν έχει πλέον λειτουργική αξία), διατηρείται γιατί έχει ιστορική αξία, περιέχει δηλαδή πληροφορίες για την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας, και άρα χρήσιμες για τη μελέτη και την έρευνα του παρελθόντος. Τα αρχεία αυτά καλούνται ιστορικά αρχεία και φυλάσσονται από εξειδικευμένους φορείς σε ειδικά διαμορφωμένα κτήρια που και αυτά ονομάζονται αρχεία. Όσα αρχεία δεν επιλέγονται ως χρήσιμα για τη μελλοντική επιστημονική έρευνα καταστρέφονται.

Αρχείο στην ενεργή του φάση.

1. Gracy II, David B., «Archives begin at "a" but where do they end?» στο Αρχειακά Νέα της Ελληνικής Αρχειακής Εταιρείας, τχ. 23 / Δεκέμβριος 2006, 45.

2. Bautier, Robert-Henri, «Τα Αρχεία», στο Encyclopédie de la Pléiade, Ιστορία και μέθοδοί της, MIET, Αθήνα 1987, τ. Γ', 213.

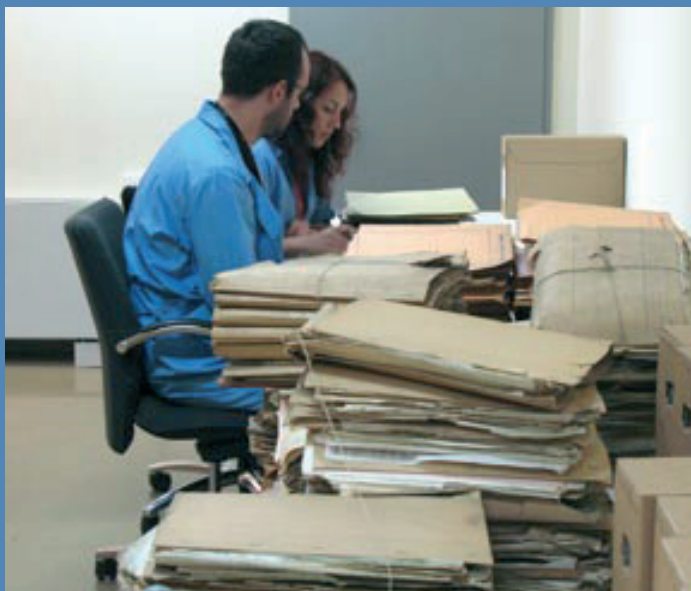
Λόγοι διάσωσης και αρχειοθέτησης της πληροφορίας

Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε το ποιος αποφασίζει να αρχειοθετήσει (άτομα, κυβερνήσεις, οργανισμοί, ιδρύματα, εταιρείες...), για να κατανοήσουμε και τα κίνητρα της αρχικής πρόθεσης για τη διάσωση μιας πληροφορίας. Είναι προφανές ότι τα κίνητρα των υποκειμένων που δημιουργούν αρχεία μπορεί να είναι σύνθετα, και κατά συνέπεια κάποιοι από τους παρακάτω λόγους να συνδυάζονται. Κύριος λόγος δημιουργίας προσωπικού αρχείου παραμένει η επιθυμία υποστήριξης και διάσωσης της προσωπικής μνήμης από τον ίδιο τον δημιουργό. Κάποια από τα αρχεία που δημιουργούμε για *προσωπικούς λόγους* τα

Αρχειοστάσιο με κυλιόμενες αρχειοθήκες.

μοιραζόμαστε με τους άλλους, π.χ. οικογενειακά άλμπουμ φωτογραφιών, βιντεοσκοπημένα στιγμιότυπα από την προσωπική ή οικογενειακή ζωή, αυτοβιογραφίες, αναμνήσεις αποτυπωμένες σε χαρτί, επιστολογραφία, καθώς και επίσημες πράξεις γέννησης, γάμου, θανάτου. Άλλες καταγεγραμμένες αναμνήσεις ή σκέψεις που σχετίζονται με πλευρές της ιστορίας της ζωής ενός ατόμου, όπως για παράδειγμα το περιεχόμενο ενός ημερολόγιου, μπορεί να μην επιθυμεί να τις μοιραστεί ο δημιουργός τους. Αρχεία δημιουργούνται επίσης για *θεσμικούς και κοινωνικούς λόγους*. Κοινωνικοί οργανισμοί παράγουν αρχεία αποτυπώνοντας τις δραστηριότητές τους στις οποίες συμμετέχουν άτομα και ομάδες ατόμων: πίνακες μελών, πρακτικά συνεδριάσεων, προγράμματα μελλοντικών σχεδίων, αλληλογραφία κτλ. Η τήρηση αρχείων μπορεί να έχει *οικονομικά κίνητρα*. Οι διαδικασίες απόκτησης, διαχείρισης και διάθεσης χρημάτων παράγουν τεράστιο όγκο αποδεικτικών δεδομένων. Καθώς οι άνθρωποι αποδίδουν συνήθως μεγάλη σημασία στις οικονομικές τους δραστηριότητες, παράγονται και μεγάλες ποσότητες αντιγράφων, ώστε οι συναλλασσόμενες πλευρές να έχουν τη δυνατότητα ανάκλησης από το αρχείο τους κάποιου ζητούμενου αποδεικτικού. *Νομικοί λόγοι* επιβάλλουν επίσης αρχειοθέτηση της πληροφορίας. Τα κράτη τηρούν αρχεία για την προστασία (θεσμοθέτηση δικαιωμάτων) ή και την παρακολούθηση και τον έλεγχο των πολιτών (για παράδειγμα οι μυστικοί φάκελοι πολιτών σε ολοκληρωτικά καθεστώτα). Οι αποδείξεις κατοχής ιδιοκτησίας, τα διάφορων ειδών συμβόλαια, οι συμφωνίες για εκτέλεση έργων, οι υποχρεώσεις πολιτών, τα αποδεικτικά εθνικότητας ή υπηκοότητας, οι εκλογικοί κατάλογοι, τα στρατιωτικά ή ποινικά μητρώα συνιστούν τεκμήρια κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνονται μέσα στο νομικό σύστημα μιας κοινωνίας.

Ταξινόμηση, επαναφορά της αρχικής τάξης ενός αρχείου, περιγραφή του.

Κάποιες καταχωρισμένες πληροφορίες εξυπηρετούν καθαρά *λειτουργικούς σκοπούς*, χωρίς βέβαια να παραβλέπεται ότι όλα ανεξαιρέτως τα αρχεία χρησιμεύουν σε κάποια λειτουργία. Ορισμένα, όμως, δημιουργούνται για πρακτικούς λόγους ως μέσο που συντελεί στην πραγματοποίηση ενός έργου. Για παράδειγμα, για την κατασκευή ενός κτηρίου τα αρχιτεκτονικά σχέδια είναι απαραίτητα ως οδηγίες προς τους μηχανικούς και τον εργολάβο, ως μελέτες για τη σταθερότητα του κτηρίου ή για να οριστεί η αισθητική του. Αργότερα μέσα στο χρόνο, τα αρχεία με τα συγκεκριμένα σχέδια μπορεί να μελετηθούν για άλλους λόγους, π.χ. για την αποκατάσταση ενός κτηρίου, για τη μελέτη αρχιτεκτονικών ρυθμών διαφορετικών περιόδων ή απλώς ως έργα τέχνης.

Τέλος, *συμβολικοί λόγοι* ωθούν άτομα στη δημιουργία και διατήρηση ποικίλου αρχειακού υλικού. Τα τεκμήρια αυτά είναι σημαντικά για την ανάκληση στη μνήμη ενός γεγονότος το οποίο έχει για τους πρωταγωνιστές του συναισθηματική κυρίως αξία, καθώς οι όποιες πληροφορίες που μπορούν να αξιοποιηθούν πρακτικά σίγουρα περιέχονται και σε άλλα αρχεία που βρίσκονται στην κατοχή των αρχών ή άλλων οργανισμών και ιδρυμάτων που αρχειοθετούν υλικό με αποδεικτική αξία. Για παράδειγμα, η σχεδίαση και η διατήρηση του γενεαλογικού δέντρου ανασυστήνουν

συμβολικά τις γενιές μιας οικογένειας πέρα από χρονικούς και γεωγραφικούς περιορισμούς και διατηρούν τους συναισθηματικούς δεσμούς των σημερινών μελών με τους προγόνους τους. Είναι προφανές πως η οικογενειακή κατάσταση ενός πολίτη μπορεί να αποδειχθεί και με το αντίστοιχο πιστοποιητικό που χορηγούν οι δήμοι. Τα διπλώματα πάλι φυλάσσονται, και μερικές φορές κορνιζάρονται, ως σύμβολα επίτευξης ενός στόχου. Αντιπροσωπεύουν χρόνια σκληρής δουλειάς και αντανακλούν το γόητρο του ιδρύματος που τα χορηγεί. Κάποτε μάλιστα μπορεί να έχουν και καλλιτεχνική αξία (λ.χ. ακριβό χαρτί, καλλιγραφική γραφή). Η λειτουργική τους αξία είναι δευτερεύουσα. Σπάνια τα ζητούν οι εργοδότες ή τα αντικαθιστούν με άλλα αποδεικτικά, καθώς μπορεί να είναι γραμμένα σε «νεκρή», και άρα δυσνόητη για πολλούς, γλώσσα (λ.χ. λατινικά).

Η διατήρηση των αρχείων για όλους τους παραπάνω λόγους τα καθιστά εργαλεία κατανόησης του παρελθόντος (συλλογικού και προσωπικού). Η κάθε είδους έρευνα που αφορά στο παρελθόν βασίζεται σε αρχειακές πηγές. Οι κοινωνίες με τη βοήθεια ερευνητών (ιστορικών, κοινωνιολόγων, δημογράφων, οικονομολόγων, γεωγράφων) επιδιώκουν να συνδέσουν το παρελθόν με το παρόν τους στηριζόμενες στο υλικό το οποίο «καταγράφει» τις σκέψεις, δράσεις και αντιδράσεις των προσώπων του παρελθόντος.

Ο κύκλος ζωής των αρχείων

Όπως οι άνθρωποι που τα παράγουν έτσι και τα αρχεία «διανύουν» έναν κύκλο ζωής. Ο κύκλος ζωής τους έχει τέσσερα στάδια: δημιουργία – χρήση – αποθήκευση – επιλογή διατήρησης ή καταστροφής του υλικού.

Δημιουργία

Τα αρχεία παράγονται για να καλύψουν καταρχάς τις ανάγκες του φορέα ή της επιχείρησης ή του ατόμου που τα δημιούργησε, είτε οι ανάγκες αυτές είναι διοικητικές –φορολογικές ή νομικές– είτε λειτουργικές.

Χρήση

Η χρήση αρχειακού υλικού από ένα άτομο ή έναν οργανισμό μπορεί να είναι άμεση ή και μελλοντική, συχνή ή σπάνια. Η χρησιμότητα πάντως των τεκμηρίων μπορεί να αλλάξει με τον καιρό, το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν είναι δυνατό να μετατοπισθεί, καθώς είναι εμφανές πως το περιεχόμενό τους δεν ανταποκρίνεται μόνο στις ανάγκες και δεν απαντά μόνο στις ερωτήσεις που είχαν τεθεί αρχικά από τον δημιουργό τους, αλλά και σε πλήθος άλλων ερωτήσεων που πιθανόν να τεθούν μελλοντικά από τρίτους.

Αποθήκευση

Ανεξάρτητα από τη συχνή, σπάνια, μακρά ή

όχι χρήση του, το αρχειακό υλικό πρέπει να φυλαχθεί κάπου ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να γίνει η επιλογή. Σωστή φύλαξη του υλικού σημαίνει: οργάνωση, ώστε, όποτε χρειαστεί, να είναι εύκολη η εύρεσή του· μελέτη για τη σωστή εκμετάλλευση του διαθέσιμου αποθηκευτικού χώρου· δημιουργία κατάλληλων συνθηκών στους συγκεκριμένους χώρους για τη διατήρηση της φυσικής τους κατάστασης και την αποφυγή καταστροφών.

Επιλογή διατήρησης ή καταστροφής του υλικού (εκκαθάριση)

Μόλις ικανοποιηθούν οι άμεσες ανάγκες που ώθησαν τον δημιουργό στην παραγωγή αρχειακού υλικού, θα αποφασισθεί ποιο τμήμα θα φυλαχθεί, επειδή κρίνεται πως περιέχει πολύτιμες πληροφορίες για την κοινωνική, οικονομική, πολιτική, πολιτιστική κληρονομιά, ενώ το υπόλοιπο θα καταστραφεί. Οι πρακτικές διατήρησης που θα εφαρμοστούν εξασφαλίζουν ότι το αρχειακό υλικό θα διατηρηθεί με σωστό τρόπο, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τις μελλοντικές γενιές. Σήμερα για την εξασφάλιση της διάσωσης του υλικού στο διηνεκές γίνεται αντιγραφή σε άλλο υπόστρωμα (παραγωγή μικροταινιών ή/και ψηφιοποίηση).

Το εγκαταλειμμένο αρχείο της Χρωματουργίας «Ιρις», έτσι όπως βρέθηκε κατά την αυτοψία του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στις εγκαταστάσεις του εργοστασίου της στην Ελευσίνα το 1994.

Διαδικασία εκκαθάρισης πριν από τη μεταφορά του διατηρητέου υλικού της Χρωματουργίας.

Διαδικασία εκκαθάρισης, εγκιβωτισμού και μεταφοράς διατηρητέου υλικού.

Ορισμός αρχείων

Ως *αρχεία* ορίζονται τα τεκμήρια –άσχετα από τη φυσική τους μορφή, την ύλη ή τα χαρακτηριστικά τους– τα οποία συγκεντρώνονται και φυλάσσονται από οποιονδήποτε δημόσιο ή ιδιωτικό οργανισμό ή φυσικό πρόσωπο, σύμφωνα με τις νομικές και φορολογικές τους υποχρεώσεις ή την άσκηση της δραστηριότητάς τους, και τα οποία διατηρούνται από τον δημιουργό τους επειδή περιέχουν μία *λειτουργική, αποδεικτική ή πληροφοριακή αξία* για αυτόν.

Οι τρεις «ηλικίες» των αρχείων

Η διοικητική ηλικία αφορά τα τρέχοντα, ενεργά αρχεία που διατηρούνται και χρησιμοποιούνται από τους φορείς που τα παράγαν ή τα παρέλαβαν. Εξυπηρετούν ανάγκες διοικητικές, διαχείρισης και συνεπώς τη διατήρηση της μνήμης του άμεσου παρελθόντος.

Η ενδιάμεση ηλικία αναφέρεται στα τεκμήρια που έχουν πάψει να θεωρούνται τρέχοντα, αλλά διατηρούν το διοικητικό τους ενδιαφέρον. Είναι πιθανό να ανατρέξει κανείς σε αυτά για την κατοχύρωση κάποιου δικαιώματος. Λειτουργούν δηλαδή ως στηρίγματα της μνήμης μακράς περιόδου.

Η ιστορική ηλικία αφορά στα οριστικά αρχεία, αυτά που έχουν υποστεί εκκαθάριση και προγραμματίζεται να διατηρηθούν στο διηνεκές, χωρίς χρονικούς περιορισμούς, και να αποτελέσουν την ιστορική τεκμηρίωση της έρευνας.

Βιβλιογραφία

Direction des Archives de France, *La pratique archivistique française*, Archives Nationales, Παρίσι 1993.

Ellis, Judith (επιμ.), *Η διαχείριση των αρχείων*, Ε.Α.Ε./Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000.

Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Β', Γ', διεύθυνση Charles Samaran, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979.

Farge, Arlette, *Η γέυση του αρχείου*, Νεφέλη, Αθήνα 2004.

Gracy II, David B., «Archives begin at “a” but where do they end?», στο *Αρχαιακά Νέα* της Ελληνικής Αρχαιακής Εταιρείας, τχ. 23 / Δεκέμβριος 2006, 45-61.

Ham, F. G., *Selecting and Appraising Archives and Manuscripts*, SAA, Σικάγο 1993.

Jimerson, R. C. (επιμ.), *American Archival Studies: Readings in Theory and Practice*, SAA, Σικάγο 2000.

Nora, P., *Les lieux de mémoire*, Gallimard, Παρίσι 1997.

O'Toole, J., *Understanding Archives and Manuscripts*, SAA, Σικάγο 1990.

Παντελάκης, Ν., «Αξιολόγηση, επιλογή και εκκαθάριση αρχείου», στο *Αρχαιακά Νέα* της Ελληνικής Αρχαιακής Εταιρείας, τχ. 6 / Νοέμβριος 1992, 16-31.

Συνοδινός, Ζ., «Για τη βιβλιογραφία περί ελληνικών αρχείων. Μια πρώτη καταγραφή», στο *Αρχαιακά Νέα* της Ελληνικής Αρχαιακής Εταιρείας, τχ. 6 / Νοέμβριος 1992, 58-85.

The American Archivist, *Special International Issue*, τ. 55, αρ. 1, SAA, χειμώνας 1992.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Μαρία Λεμπέση, Ιστορικός, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝΘΕΞΕ ΑΛΟΝΙΒΗ

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Η συμβολή των πηγών
στη διερεύνηση του παρελθόντος

Έρευνα και πηγές

Οι ιστορικοί, όπως και κάθε ερευνητής που μελετά το παρελθόν, αναζητούν τα ίχνη που η κάθε εποχή αφήνει και προσπαθούν να συνθέσουν όψεις μιας παρελθοντικής πραγματικότητας.

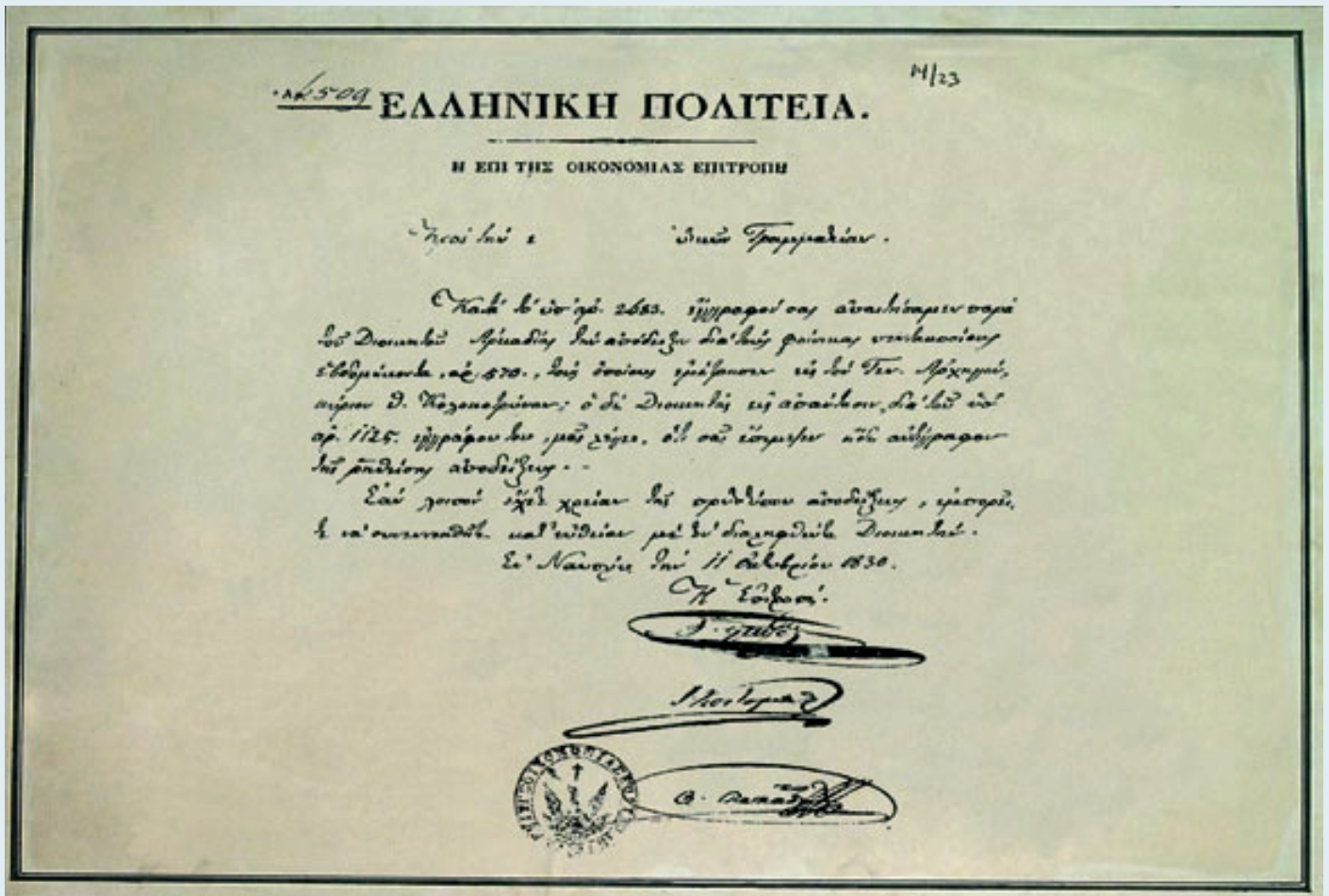
Τα ίχνη αυτά είναι διαφόρων ειδών: έγγραφα, εικόνες, μνημεία, προφορικές μαρτυρίες και άλλα πολιτισμικά αγαθά. Κάθε είδους υλικό από το οποίο μπορεί να προκύψει γνώση για το παρελθόν ονομάζεται **πηγή**.

Οι πηγές αποτελούν την πρώτη ύλη της ιστορικής έρευνας και η εξαντλητική και μεθοδική αναδίφησή τους αποτελεί προϋπόθεση κάθε ιστορικής εργασίας. Διακρίνονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. *Πρωτογενείς* καλούνται οι μαρτυρίες (πρωτότυπα κείμενα, αυθεντικά έγγραφα, προφορικές αναφορές αυτοπτών μαρτύρων) που προέρχονται από τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο του παρελθόντος που ερευνάται, αναφέρονται άμεσα στο προς έρευνα γεγονός και

το επαληθεύουν, ενώ *δευτερογενείς* ονομάζονται οι πηγές «από δεύτερο χέρι», οι οποίες περιλαμβάνουν αναφορές σε πρωτογενείς πηγές ή και προσπάθειες ερμηνείας τους.

Το ποιες θα επιλέξει κριτικά ο ερευνητής για να τις επεξεργαστεί και να τις παραθέσει ως κατάλληλα τεκμήρια με αποδεικτική αξία στην εργασία του εξαρτάται από την προβληματική που θέλει να αναπτύξει και τις πληροφορίες που θέλει να συνθέσει για να απαντήσει στην υπόθεση εργασίας που έχει θέσει.

Ο όγκος των διασωθέντων στοιχείων, που για κάποιες εποχές (κυρίως τη σύγχρονη) είναι τεράστιος, δημιουργεί προβλήματα στον έλεγχο και στην αξιοποίησή τους, ενώ για άλλες εποχές (συνήθως παλαιότερες) τα υλικά κατάλοιπα είναι ελλιπή. Ο χρόνος, η φύση αλλά και ο ίδιος ο άνθρωπος μπορεί να καταστρέψουν πολλά από τα στοιχεία που παράγει μια κοινωνία.

Έγγραφο της Ελληνικής Πολιτείας του Ιω. Καποδίστρια σχετικό με την καταβολή 570 φοινίκων στον Θ. Κολοκοτρώνη, Γενικό Αρχηγό Στρατού, 1830. Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

Βενετική χαλκογραφία με απεικόνιση της πόλης των Πατρών. Από το βιβλίο *Esatta notitia del Peloponneso*, Βενετία 1687. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθήνας.

Χειρόγραφο από περγαμηνή. Εκλογές από τον Ηρόδοτο, τον Πλούταρχο και τον Διογένη Λαέρτιο, 13ος αιώνας. Αγιον Όρος, Μονή Διονυσίου.

Μια σημαντική αλλαγή παρουσιάζεται σήμερα με τη χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Τα τεκμήρια παράγονται, καταλογογραφούνται, αποθηκεύονται σε ηλεκτρονική μορφή, και με τον τρόπο αυτό λύνονται τα προβλήματα της χωρητικότητας και της γρήγορης ανεύρεσης οποιουδήποτε τεκμηρίου. Η αλλαγή αυτή μπορεί να έχει επίπτωση και στα κριτήρια επιλογής των προς καταστροφή τεκμηρίων, καθώς και στο ποσοστό και είδος των τεκμηρίων που θα οδηγηθούν προς εκκαθάριση.

Οι μαρτυρίες που αντλεί ο ιστορικός από τις πρωτογενείς πηγές διακρίνονται σε εκούσιες και ακούσιες.

Εκούσια μαρτυρία είναι η πληροφορία που παρέχει ένα έγγραφο σύμφωνα με τις προθέσεις του συντάκτη, ενώ ακούσια είναι η μαρτυρία που υπάρχει ανεξάρτητα από τις προθέσεις και τις προκαταλήψεις του συντάκτη ενός εγγράφου και από την οποία μπορεί να αντλήσει ο ιστορικός χρήσιμα για αυτόν στοιχεία. Η εκούσια μαρτυρία περιέχει το μήνυμα που δίνει ένα έγγραφο στους συγχρόνους του, ενώ η έμμεση μαρτυρία σημαίνει, εξ ορισμού, ότι ο δημιουργός της είχε διαφορετικά ερωτήματα από εκείνα για τα οποία ζητά απάντηση ο ιστορικός σε μεταγενέστερους χρόνους.

Η ολοένα μεγαλύτερη χρήση του τηλεφώνου κατά τον 20ο και 21ο αιώνα έχει συντελέσει στη μείωση και, σε ορισμένους τομείς, στην παντελή έλλειψη γραπτών μαρτυριών.

Η δυνατότητα διατήρησης του συνόλου των τεκμηρίων ήταν μέχρι σήμερα αδύνατη κυρίως για λόγους χωρητικότητας αλλά και γιατί οι τεράστιες ποσότητες υλικού θα καθιστούσαν ανέφικτη την ανάσυρση πολύτιμων πληροφοριών, που θα «θάβονταν» κάτω από τον όγκο άχρηστων τεκμηρίων. Για τους παραπάνω λόγους οι διάφορες υπηρεσίες των αρχείων προέβαιναν σε τακτικές εκκαθαρίσεις του υλικού.

Βενετία. Κεντρική είσοδος του μεγάρου Morosini με ανάγλυφα στο υπέρθυρο τα οθωμανικά λάφυρα από τις νικηφόρες πολεμικές επιχειρήσεις του βενετού αρχιστράτηγου Francesco Morosini στην Ελλάδα, τέλη του 17ου αιώνα.

Η επιστήμη της ιστορίας και η χρήση των πηγών

Η ιστορία συγκροτείται ως επιστήμη τον 19ο αιώνα. Στις αρχές του αιώνα αυτού κυριαρχεί το ιστορικό κίνημα του *γερμανικού ιστορικισμού*, το οποίο υποστηρίζει πως η ιστορία πρέπει να γράφεται με βάση αξιόπιστες μαρτυρίες, να συνδέει τα γεγονότα χρονολογικά και να τα εξηγεί σύμφωνα με τη σχέση αιτίου και αιτιατού. Η έρευνα και η κριτική χρήση των πηγών εξασφαλίζουν την αντικειμενικότητα των όσων γράφονται. Εάν, επομένως, ο ιστορικός κατορθώσει να συγκεντρώσει και να ελέγξει μεγάλο όγκο πηγών, είναι δυνατό να γράψει ιστορία «όπως ακριβώς ήταν», «όπως συνέβη πραγματικά» (*wie es eigentlich gewesen ist*). Η τελευταία φράση ανήκει στον Λεοπόλδο φον Ράνκε, θεμελιωτή του γερμανικού ιστορικισμού ή της θετικιστικής ιστοριογραφίας, όπως ονομάστηκε.

Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεώρηση της ιστορίας, τα ιστορικά φαινόμενα είναι μοναδικά και ανεπανάληπτα. Η ιστορική αφήγηση συνθέτει σε μορφή καθαρής παράθεσης σε αλληλουχία τα σημαντικά γεγονότα κάθε εποχής, τα οποία επιλέγεται να προέρχονται από το πεδίο της πολιτικής, στρατιωτικής και διπλωματικής ιστορίας. Τα σημαντικά γεγονότα, καθώς και οι σημαντικές προσωπικότητες που

εμπλέκονται προκύπτουν από τις πρωτογενείς πηγές, οι οποίες χρήζουν κριτικής (έλεγχος αυθεντικότητας, χρονολόγηση, έρευνα για τον συντάκτη τους, εξέταση των ισχυρισμών που περιέχουν, διασταύρωση των πληροφοριών με άλλες πηγές για να ελεγχθεί η αξιοπιστία τους κ.ά). Οι επηρεασμένοι από τον γερμανικό ιστορικισμό ιστορικοί μιλούσαν για το «θρίαμβο της ιστορίας», πρέσβευαν δηλαδή τη μεγάλη αξία της ιστορίας και τη συμβολή της στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

Με την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών από τα τέλη του 19ου αιώνα αρχίζει η αμφισβήτηση της θετικιστικής ιστοριογραφίας και η εφαρμογή νέων μεθόδων και τεχνικών στη μελέτη της ιστορίας. Η ιστορία προσανατολίζεται πλέον στη μελέτη της ζωής των απλών ανθρώπων, στις κανονικότητες που διέπουν τη ζωή των κοινωνιών, καθώς και στην κοινωνική και οικονομική ανάλυση του παρελθόντος.

Επίσης αμφισβητούνται η αντικειμενικότητα των πηγών, που σύμφωνα με τον ιστορικισμό μπορούσε να προκύψει μετά την κριτική επεξεργασία τους, καθώς και η προοδευτική και γραμμική εξέλιξη της ιστορίας. Οι ιστορικοί αρχίζουν να μιλούν για ρήξεις, τομές και ασυνέχειες στην ιστορία, να αναζητούν τα αίτια

Διαφημίσεις πακέτων τσιγάρων και τροφίμων του Μεσοπολέμου. Συλλογή αφισών Ασπιώτη-ΕΛΚΑ, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

των ιστορικών αλλαγών, χρησιμοποιώντας ως εργαλεία τις κοινωνικές και οικονομικές δομές, τις νοοτροπίες, και ενδιαφέρονται για τη μελέτη κοινωνικών ομάδων, που πλέον ορίζονται ως συλλογικά δρώντα υποκείμενα.

Με τη διεύρυνση του πεδίου της έρευνας των ιστορικών ανανεώνεται και η έννοια των πηγών με βάση τις οποίες γράφεται η ιστορία. [...] οι γραπτές πηγές παύουν να αναγνωρίζονται ως «αντικειμενικά» τεκμήρια του παρελθόντος στα οποία μπορούν οι ιστορικοί να βρουν όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται. Γίνεται φανερό ότι οι πηγές «μιλούν» σε πολλά επίπεδα, ανάλογα με τα ερωτήματα που τους θέτει κάθε ιστορικός. Δεν υπάρχουν επομένως «πηγές» από μόνες τους. Υπάρχουν ίχνη του παρελθόντος που τα ερωτήματα των ιστορικών μετατρέπουν σε πηγές, ή «τεκμήρια», μέσα από την κριτική επιλογή κι επεξεργασία τους. [...] Οι τρόποι για να διαβαστεί μια πηγή είναι πολλοί και διαφορετικοί και προσδιορίζονται ακριβώς από εκείνο που ψάχνει κάθε φορά η/ο ιστορικός. Νέες αναγνώσεις πηγών που επιζητούν να απαντήσουν σε νέα ερωτήματα δίνουν νέα πορίσματα, που ανατρέπουν τα παλαιότερα ή φωτίζουν νέες όψεις που συμπληρώνουν την εικόνα του παρελθόντος. Από την άλλη, νέες πηγές επιστρατεύονται για να τεκμηριώσουν τις νέες υποθέσεις εργασίας.

Στη νέα αντίληψη καθετί μπορεί να αποτελέσει πηγή. Οι γραπτές μαρτυρίες διατηρούν τη σημασία τους, αλλά αναδεικνύονται επίσης οι πληροφορίες που μπορεί να αντλήσει κανείς από τα μη γραπτά τεκμήρια: απομεινάρια του υλικού πολιτισμού, ίχνη στο χώρο, η εικονογραφία, η προφορική παράδοση, αλλά και οι μυθιστορίες, οι προφορικές μνήμες γίνονται ύλη με την οποία οι ιστορικοί ανασυνθέτουν τα κενά του παρελθόντος που προσπαθούν να κατανοήσουν.¹

Τη σύγχρονη εποχή είναι αποδεκτό από την ιστορική κοινότητα ότι δεν υπάρχει μία μοναδική και αντικειμενική οπτική γωνία για το πώς συνέβησαν τα όποια ιστορικά γεγονότα. Δεν υπάρχει οριστική ανασύσταση του παρελθόντος, αλλά μία εκδοχή του παρελθόντος, καθώς αυτό επανερμηνεύεται και ανακατασκευάζεται συνεχώς.

Το πρώτο ρολόι παρουσίας προσωπικού της Εθνικής Τράπεζας (δεκαετία 1920). Με το χτύπημα μιας κάρτας ελεγχόταν η άφιξη και αναχώρηση του προσωπικού. Συλλογή μηχανών γραφείου, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

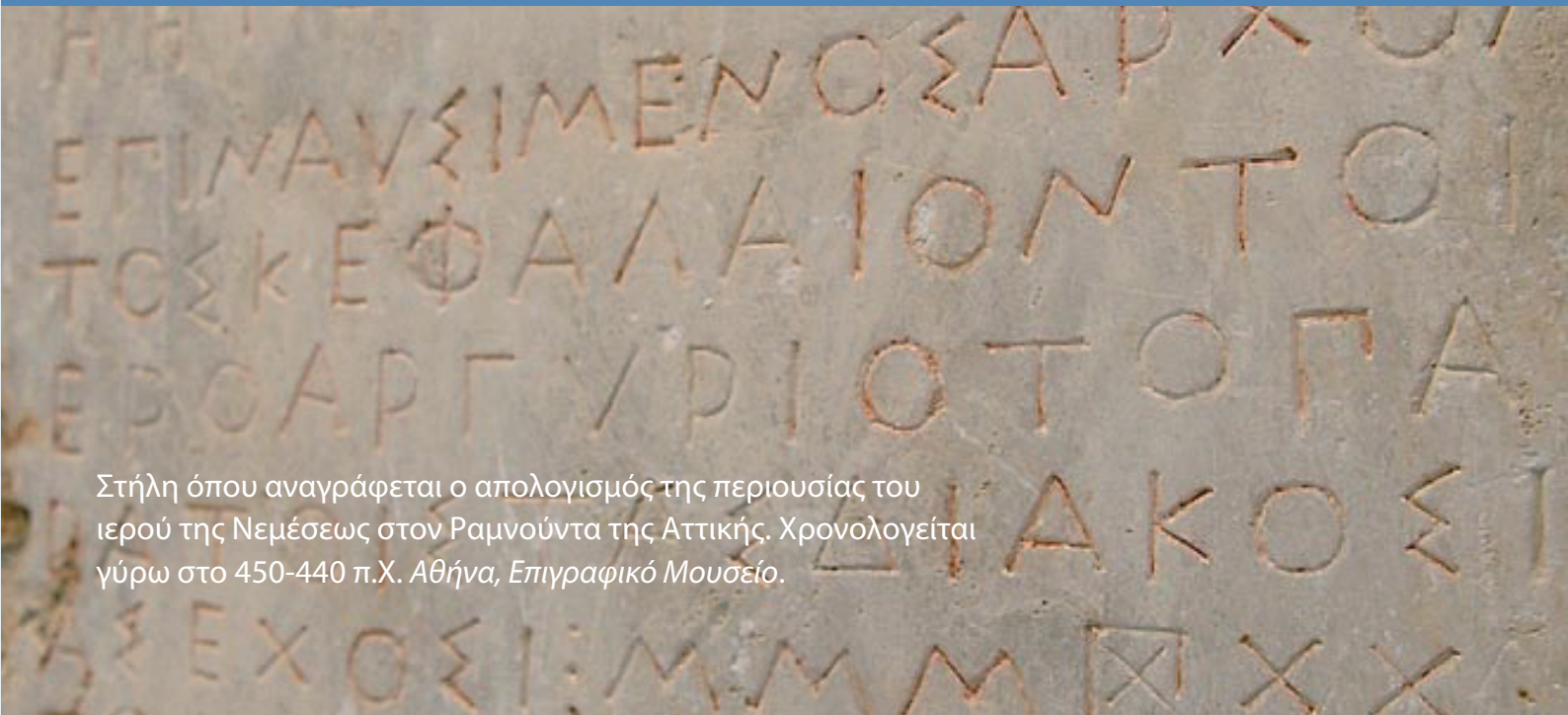
1. Αβδελά, Έφη, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 90-91.

Η επιλογή υλικού προς διάσωση αποτελεί πράξη συγγραφής ιστορίας

Είναι αδύνατο να αποκαταστήσουμε και να ανασυστήσουμε πλήρως το παρελθόν.² Η εικόνα που θα έχουν οι μελλοντικές γενιές για την ανθρώπινη δραστηριότητα του παρελθόντος θα είναι πάντα μερική, καθώς θα κατασκευάζεται με βάση τα υλικά «λείψανα» του παρελθόντος αλλά και τη χρήση τους από τους ερευνητές. Άλλα από αυτά διασώζονται συνειδητά και άλλα τυχαία. Όπως τυχαία ή σκόπιμη μπορεί να είναι και η καταστροφή τους. Στα οργανωμένα δημόσια και ιδιωτικά αρχεία οι αρχειονόμοι καλούνται να αποφασίσουν το είδος του υλικού που αξίζει να διασωθεί, να φυλαχθεί και να αρχειοθετηθεί. Πρόκειται για μεγάλη ευθύνη, καθώς από την ορθότητα της κρίσης τους και το ζήλο τους για την εφαρμογή των κριτηρίων που έχει ορίσει η διεθνής κοινότητα των αρχειονόμων σχετικά με το «τι καταστρέφεται και τι διατηρείται» εξαρτάται η ποσότητα, η ποιότητα και ο χαρακτήρας του υλικού που θα μπορούν να επεξεργάζονται οι επόμενες γενιές για να ερευνήσουν το παρελθόν. Η ανασύσταση της ιστορίας γίνεται με βάση το υλικό που διασώζεται. Προκαταλήψεις,

έλλειψη κατάρτισης, πληροφόρησης, ιστορικής συνείδησης και τελικά περιορισμένη οπτική του γίνεσθαι της κοινωνίας από την πλευρά των αρχειονόμων (αλλά και οποιουδήποτε ατόμου ή φορέα ασχολείται με τη διάσωση υλικού) μπορεί να οδηγήσουν σε αποφάσεις που περιορίζουν ή ακόμη και διαστρεβλώνουν την εικόνα του παρελθόντος. Αυτό που καθιστά τόσο κρίσιμη την αρχειονομική επιλογή είναι ο οριστικός χαρακτήρας της. Συνήθως το αρχειακό υλικό είναι μοναδικό. Επομένως, η απόφαση του αρχειονόμου τι να σώσει, τι να καταστρέψει ή τι να αγνοήσει, και άρα να συμβάλει σε πιθανή απώλεια, είναι ανέκκλητη – κάτι που δεν ισχύει, π.χ., για ένα βιβλίο που αποφασίζει ο βιβλιοθηκάριος να μην αγοράσει για τη βιβλιοθήκη στην οποία εργάζεται. Η τήρηση ευρετηρίου του υλικού που καταστρέφεται (για παράδειγμα για το ποιες κατηγορίες υλικού εκκαθαρίζονται ή για το χρονικό και τα αίτια εκκαθάρισής του) μπορεί να δώσει στον ερευνητή πληροφορίες σχετικά με τις πηγές που χάθηκαν για πάντα έπειτα από συνειδητή απόφαση καταστροφής.

2. Οι ερευνητές του παρελθόντος δεν είναι ποτέ απόλυτα ελεύθεροι. Το παρελθόν είναι ο τύραννός τους. Τους απαγορεύει να γνωρίσουν οτιδήποτε που το ίδιο δεν τους έδωσε, συνειδητά ή ασυνείδητα, Bloch, Marc, *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, 84.

Στήλη όπου αναγράφεται ο απολογισμός της περιουσίας του ιερού της Νεμέσεως στον Ραμνούντα της Αττικής. Χρονολογείται γύρω στο 450-440 π.Χ. Αθήνα, *Επιγραφικό Μουσείο*.

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Έφη, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998.

Bloch, M., *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994.

Braudel, F., *Μελέτες για την ιστορία*, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 1987.

Dosse, F., *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα «Annales» στη «Νέα Ιστορία»*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.

Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Α΄-ΣΤ΄, διεύθυνση Charles Samaran, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1979.

Ίγκερς, Γκ., *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Γνώση, Αθήνα 1991.

Καρρ, Ε. Χ., *Τι είναι η ιστορία;*, Πλανήτης, Αθήνα, χ.χ.

Λε Γκοφ, Ζακ – Πιερ Νορά, *Το έργο της ιστορίας*, 3 τόμοι, Ρέππα, Αθήνα 1981-1988.

Nora, P., *Les lieux de mémoire*, Gallimard, Παρίσι 1984.

Veyne, P., *Comment on écrit l'histoire*, Editions du Seuil, Παρίσι 1971.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Μαρία Λεμπέση, ιστορικός, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ΑΡΧΕΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Επιγραφικό Μουσείο
Το Μουσείο Αρχείο

3

Το Επιγραφικό Μουσείο

Το Επιγραφικό Μουσείο βρίσκεται στον πεζόδρομο της οδού Τσοίτσα. Πρόκειται για ένα από τα αρχαιότερα ελληνικά μουσεία, καθώς η πρώτη οργάνωση των συλλογών του ανάγεται στο έτος 1886. Μοναδικό στο είδος του παγκοσμίως, το Επιγραφικό Μουσείο αποτελεί σημείο αναφοράς για τους ειδικούς επιστήμονες

που το επισκέπτονται κάθε χρόνο από όλο τον κόσμο για να μελετήσουν τα ιστορικά μνημεία του. Στους χώρους του φυλάσσονται σήμερα 13.536 αρχαίες ελληνικές επιγραφές, κυρίως από την Αττική. Οι περισσότερες είναι χαραγμένες σε μάρμαρο ή άλλου είδους λίθο. Χρονολογούνται από τον 8ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 6ο αιώνα μ.Χ.

Εσωτερική αυλή του Επιγραφικού Μουσείου.

Οι «φθεγγόμενοι λίθοι»

Στο Επιγραφικό Μουσείο φυλάσσονται επιγραφές δημόσιου, θρησκευτικού και ιδιωτικού χαρακτήρα. Οι δημόσιες επιγραφές περιλαμβάνουν διατάγματα και νόμους, ψηφίσματα (δηλαδή επίσημες αποφάσεις) για διάφορα θέματα, επίσημες επιστολές και πράξεις ηγεμόνων, συνθήκες και διαιτησίες. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται επιγραφές διοικητικού χαρακτήρα όπως οι απολογισμοί αρχόντων, οι φορολογικοί κατάλογοι, οι κατάλογοι πολύτιμων

αντικειμένων, οι κατάλογοι στρατευσίμων ή πολιτών κ.ά.

Οι επιγραφές θρησκευτικού χαρακτήρα περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, ιερούς νόμους, ύμνους, χρησμούς, καταλόγους θαυμάτων και ιαμάτων, καταλόγους μελών θρησκευτικών οργανώσεων.

Τέλος, στις επιγραφές ιδιωτικού χαρακτήρα εκτός από τις αναθηματικές, τιμητικές και επιτύμβιες, συγκαταλέγονται απελευθερωτικές επιγραφές δούλων, συμβόλαια και διαθήκες.

Το Μουσείο Αρχείο

Το Επιγραφικό Μουσείο χαρακτηρίζεται συχνά ως «λίθινη βιβλιοθήκη» ή ως **αρχείο γνώσης του αρχαίου κόσμου**. Οι 13.536 αρχαίες ελληνικές επιγραφές που φυλάσσονται εδώ αποτελούν μοναδικά και πρωτότυπα μνημεία. Από την άποψη αυτή η αξία και η σημασία τους ως πηγών της ιστορίας είναι τεράστια. Σύγχρονες με τα γεγονότα και απαλλαγμένες από προσωπικές κρίσεις ιστορικών συγγραφέων ή μεταγενέστερες παρεμβάσεις αντιγραφών, συνιστούν μια πρωτογενή και θεμελιώδη πηγή γνώσης που δεν επιδέχεται αμφισβητήσεις. Με

τον τρόπο αυτό οι επιγραφές παρέχουν άμεση εικόνα της πραγματικότητας μιας συγκεκριμένης περιόδου. Μέσα από αυτές τόσο ο ιστορικός όσο και ο απλός αναγνώστης λαμβάνουν πληροφορίες για την πολιτική, διοικητική και στρατιωτική οργάνωση των πόλεων, τις διακρατικές συνθήκες και συμμαχίες, τα θέματα οικονομικής οργάνωσης, θρησκείας και καθημερινής ζωής. Υπερβαίνοντας τη φθορά των αιώνων οι «φθεγγόμενοι λίθοι» του Επιγραφικού Μουσείου συγκεντρώνουν σε ένα **μοναδικό αρχείο** τη γνώση, την πείρα και τη σοφία των προγόνων μας.

Αίθουσα του Επιγραφικού Μουσείου.

Αρχειοθέτηση και δημοσιοποίηση των αποφάσεων της αθηναϊκής πολιτείας

Τα ψηφίσματα

Στη δημοκρατική Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. Σοι σημαντικές αποφάσεις της βουλής και της εκκλησίας του δήμου για την εξωτερική και εσωτερική πολιτική, την οικονομία και τη νομοθεσία, αλλά και για απλούστερα θέματα όπως η προσφορά μιας θυσίας, έπαιρναν τη μορφή ψηφίσματος, δηλαδή απόφασης που λαμβανόταν με τη διενέργεια ψηφοφορίας. Σημαντική κατηγορία ψηφισμάτων είναι τα τιμητικά, με τα οποία η αθηναϊκή πολιτεία απένεμε τιμές σε αθηναίους και ξένους πολίτες, καθώς και οι συνθήκες και συμμαχίες. Τα ψηφίσματα ισοδυναμούσαν με τους σημερινούς νόμους, τα σημερινά προεδρικά διατάγματα και άλλα διοικητικά μέτρα. Κατά τη διάρκεια της εξέτασης των θεμάτων

από την εκκλησία του δήμου μπορούσαν όλοι οι πολίτες να εκφράσουν τις απόψεις τους και να υποβάλουν οποιαδήποτε τροπολογία. Ακολουθούσε ψηφοφορία και το αποτέλεσμα της, μαζί με τις τυχόν τροπολογίες, αποτελούσε το ψήφισμα.

Τα ψηφίσματα γράφονταν σε παπύρους ή ξύλο και αρχειοθετούνταν σε ειδικό κτήριο που βρισκόταν στην Αγορά, το λεγόμενο Μητρώο. Προσωρινή δημοσίευση μιας απόφασης αποτελούσαν τα λευκώματα, ξύλινες πινακίδες επιστρωμένες με γύψο, τις οποίες αναρτούσαν για ορισμένο διάστημα σε δημόσια θέση. Προκειμένου όμως να διατηρηθούν στο χρόνο, μεγάλο μέρος των ψηφισμάτων αναγραφόταν σε λίθινες στήλες που στήνονταν σε εμφανή σημεία της πόλης όπως η Ακρόπολη ή η Αγορά της Αθήνας, ώστε να είναι ορατά από όλους τους πολίτες.

Κατάλογος ταμιών της Αθηνάς

Στήλη από πεντελικό μάρμαρο, συγκολλημένη από τρία τεμάχια. Βρέθηκε στην Ακρόπολη, εντοιχισμένη στη δυτική πλευρά του Παρθενώνα. 407-368 π.Χ. Επιγραφικό Μουσείο (7856+).

Νεοελληνική απόδοση

12 χάλκινα βαρίδια· σιδερένιο μαχαίρι με ελεφαντοστέινη θήκη, το οποίο αφιέρωσε η βουλή επί άρχοντος Αντιγένους· ελεφαντοστέινο αγαλμάτιο βοδιού, το οποίο αφιέρωσε η Σμικύθη· επίχρυσο ελεφαντοστέινο αγαλμάτιο Αθηνάς Παλλάδος και επίχρυση μικρή ασπίδα, τα οποία αφιέρωσε ο Αρχίας· λίθος που περιέχει χρυσό πάνω σε ξύλινο κίονα· μία επίχρυση χάλκινη περικεφαλαία· μία πινακίδα σφραγισμένη από τη βουλή του Αρείου Πάγου·

Οι νόμοι

Νόμους ονόμαζαν οι αρχαίοι Αθηναίοι τους κανόνες δικαίου με ευρύτερη και διαρκέστερη εμβέλεια. Τα ψηφίσματα, από την άλλη μεριά, καθόριζαν τις ενέργειες οι οποίες έπρεπε να γίνουν

σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και σε ορισμένα χρονικά όρια. Έργο των πρώτων νομοθετών, του Δράκοντος (624 ή 621 π.Χ.) και του Σόλωνα (594 π.Χ.), ήταν η κωδικοποίηση και η γραπτή διατύπωση των κανόνων του εθιμικού δικαίου.

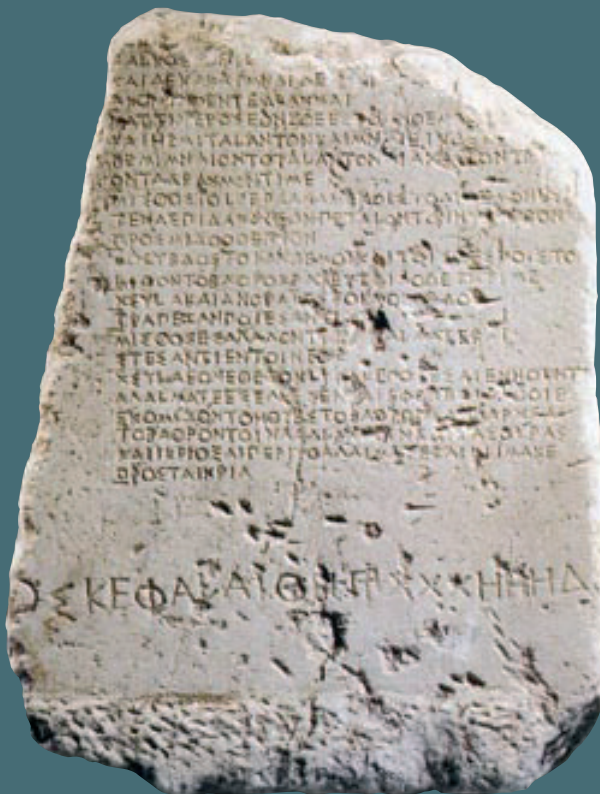
Οι απολογισμοί

Οι απολογισμοί ήταν επιγραφές δημόσιου χαρακτήρα που αφορούσαν στη φύλαξη και τη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων του κράτους. Συντάσσονταν από διάφορα σώματα αρχόντων, καταγράφονταν συνήθως πάνω σε ξύλινες πινακίδες ή σε φύλλα παπύρου και φυλάσσονταν στα αρχεία. Όσοι απολογισμοί ήταν σημαντικής αξίας αναγράφονταν σε λίθινες στήλες. Βασικές κατηγορίες απολογισμών ήταν:

α) Οι κατάλογοι της εξηκοστής, του φόρου που

κατέβαλλαν οι συμμαχικές πόλεις κατά την Α' Αθηναϊκή Συμμαχία.

- β)** Οι απολογισμοί των επιστατών των δημόσιων έργων. Για παράδειγμα απολογισμοί για την ανέγερση του Παρθενώνα και την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς του Φειδία.
- γ)** Οι κατάλογοι των ταμιών της θεάς Αθηνάς.
- δ)** Οι απολογισμοί των νεωρών και –από τον 4ο αιώνα π.Χ.– των επιμελητών των νεωρίων, δηλαδή των αρχόντων που ήταν αρμόδιοι για το πολεμικό ναυτικό.

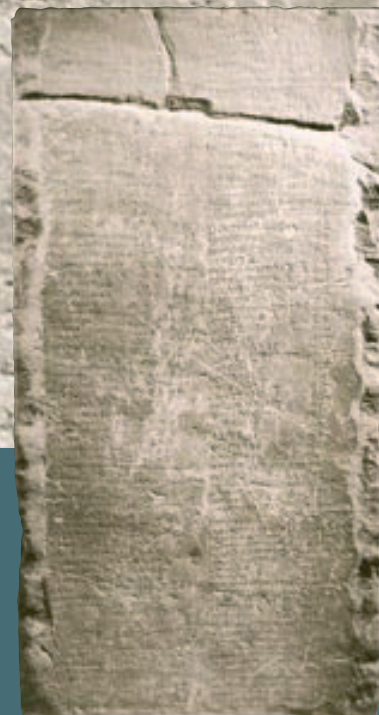
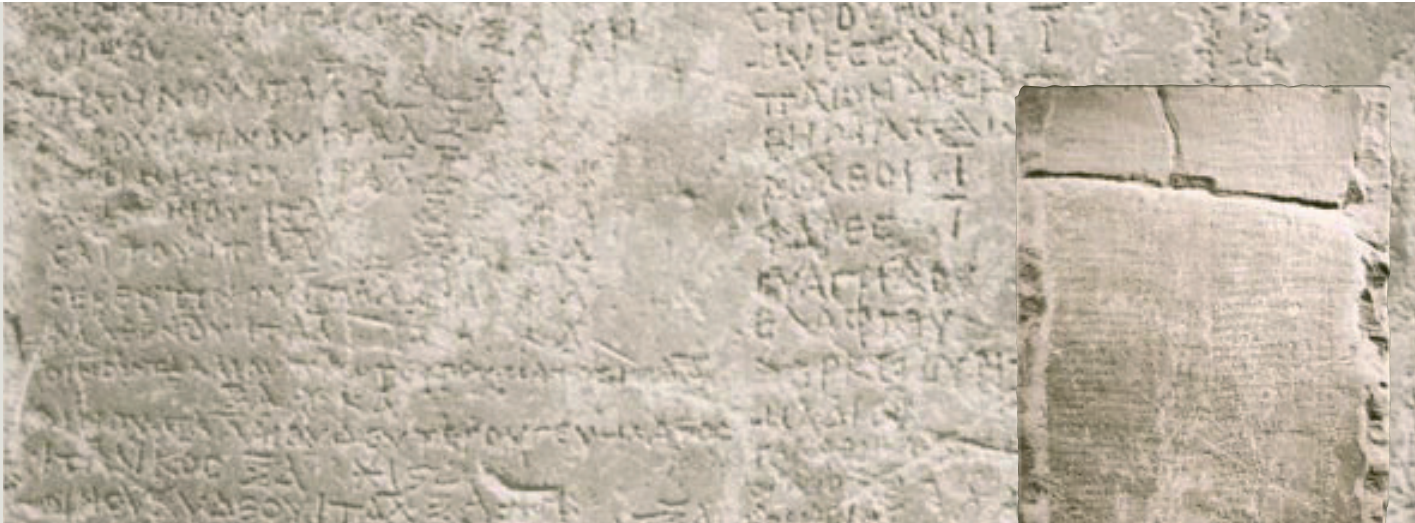
Απολογισμοί επιστατών

Απολογισμοί για την κατασκευή των αγαλμάτων του Ηφαίστου και της Αθηνάς που προορίζονταν να τοποθετηθούν στο ναό του Ηφαίστου στην Αγορά της Αθήνας. Θραύσμα ενεπίγραφης στήλης από λευκό λίθο, βρέθηκε κοντά στην εκκλησία της Καπνικαρέας. 421/0-416/5 π.Χ. Επιγραφικό Μουσείο (EM 6699).

Νεοελληνική απόδοση

[τ]ελε ... Αγοράστηκε χαλκός [για το ανθέμιο, (ποσότητας)] και δέκα (ταλάντων) και δέκα μνων, τιμή [του ταλάντου τρι]άντα πέντε δραχμές. Αγοράστηκε κασίτερος για το ανθέμιο, [(ποσότητας) ενός ταλάντου] και μισού και είκοσι τ[ριών και] μισής μνας, το τάλαντον (προς) διακόσιες τρ[ιάντα] δραχμές, τιμή. Μισθός γί' αυτούς που διαμόρφωσαν το ανθέμιο κάτω από την ασπίδα και τα πέταλα που ύστερα παραγγέλθηκαν πρόσθετα. Μόλυβδος για το ανθέμιο και τους συνδέσμους των λίθων του βάθρου, (ποσότητας) δώδεκα κρατευτών, τιμή. Ξύλα και άνθρακες για το μόλυβδο.

Γί' αυτόν που έφτιαξε τράπεζα. Μισθός γί' αυτόν που έβαλε μέσα τα δύο αγάλματα και τα έστησε στο ναό. Αγοράστηκαν ξύλα για την κατασκευή δύο σκελετών (σκαρών), εντός των οποίων μεταφέρθηκαν μέσα (στο ναό) τα δύο αγάλματα και πάνω στους οποίους μεταφέρθηκαν μέσα οι λίθοι οι προοριζόμενοι για το βάθρο, και για να φραχθεί το βάθρο των δύο αγαλμάτων και οι θύρες, και για να κατασκευασθούν σκαλωσιές γύρω από τα δύο αγάλματα και κλίμακες για (την πρόσβαση) στις σκαλωσιές. Σύνολο δαπάνης 5 τάλαντα και 3.310 δραχμές.

Το περί τιμών διάταγμα του Διοκλητιανού

Στήλη από μάρμαρο Υμηττού. Βρέθηκε στην Αίγαιρα Αχαΐας.
301 μ.Χ. Επιγραφικό Μουσείο (EM 10029-31).

Νεοελληνική απόδοση

Φάβα καθαρισμένη	1 καστρήσιος μόδιος	100 δηνάρια
Φάβα ακαθάριστη	»	60 δηνάρια
Φακή	»	100 δηνάρια
Λαθούρι	»	80 δηνάρια
Μπιζέλι αλεσμένο	»	100 δηνάρια
Μπιζέλι μη αλεσμένο	»	60 δηνάρια
Ρεβίθι	»	100 δηνάρια
Λουκάνικα χοιρινά	1 λίτρα	16 δηνάρια
Λουκάνικα μοσχαρίσια	»	10 δηνάρια
Φασιανός του εκτροφείου	1 τεμάχιο	250 δηνάρια
Φασιανός άγριος, ελευθέρας βοσκής	»	125 δηνάρια
Φασιανή του εκτροφείου	»	200 δηνάρια
Φασιανή άγρια, ελευθέρας βοσκής	»	100 δηνάρια
Χήνος του εκτροφείου	»	200 δηνάρια
Χήνος άγριος, ελευθέρας βοσκής	»	100 δηνάρια
Αρνάκι	1 λίτρα	12 δηνάρια
Κατσικάκι	»	12 δηνάρια
Λίπος βοδινό ή προβάτου	»	6 δηνάρια
Βούτυρο	»	16 δηνάρια
Μεγάλο ψάρι θαλάσσιο	1 λίτρα	24 δηνάρια
Ψάρι δεύτερης ποιότητας	»	16 δηνάρια
Ποταμίσιο ψάρι πρώτης ποιότητας	»	12 δηνάρια
Ποταμίσιο ψάρι δεύτερης ποιότητας	»	8 δηνάρια
Ψάρι παστό	»	6 δηνάρια
Στρείδι	100 τεμάχια	100 δηνάρια
Αχινός	100 τεμάχια	50 δηνάρια

Μονάδες μέτρησης για το διάταγμα του Διοκλητιανού

Η λίτρα: Κύρια μονάδα βάρους και ποσότητας του ρωμαϊκού μετρικού συστήματος, αντιστοιχεί σε 327,45 γραμμάρια.

Καστρήσιος μόδιος: Μονάδα μέτρησης για τις ξηρές τροφές που αντιστοιχεί σε 17,51 λίτρες.

Κατάλογοι και διατάγματα

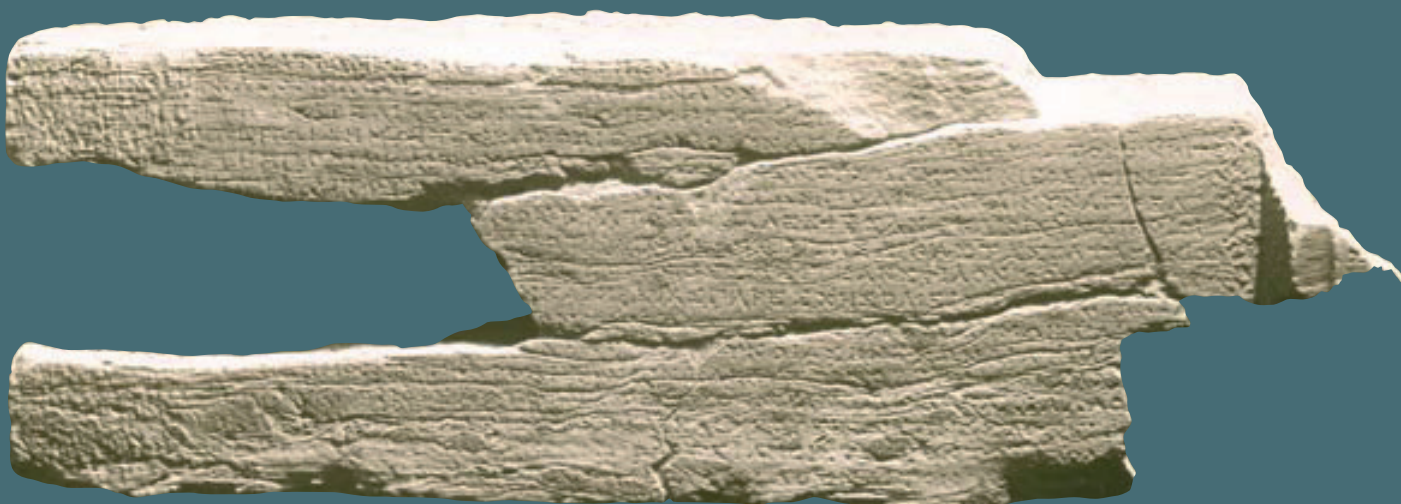
Πολλές επιγραφές περιείχαν καταλόγους είτε προσώπων είτε πραγμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι κατάλογοι ακολουθούσαν ή προηγούνταν κάποιου τιμητικού ψηφίσματος ή κάποιας αφιερωματικής επιγραφής. Υπήρχαν

ωστόσο και αυτοτελείς κατάλογοι.

Τα διατάγματα ήταν νόμοι με γενικότερη ισχύ που εκδίδονταν από έναν ηγεμόνα ή σπανιότερα άρχοντα. Πάπυροι και επιγραφές μας διέσωσαν πολλά κείμενα διαταγμάτων που χρονολογούνται από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. έως τα αυτοκρατορικά χρόνια.

Τιμητικό ψήφισμα του δήμου των Καρθαίων για **παροχή πολιτείας** στον αθηναίο πρόξενο Κλεόμηλο Κλεοβούλου

Τμήμα δομολίθου από λευκόφαιο μάρμαρο της Κέας προερχόμενο από τη δεξιά παραστάδα του ναού του Απόλλωνος στην Καρθαία. Χρονολογείται μετά τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. Επιγραφικό Μουσείο (EM 8952+).

Νεοελληνική απόδοση

Με εισήγηση του Εσχατίωνος, η βουλή και ο δήμος των Καρθαίων αποφάσισε· επειδή ο Αθηναίος Κλεόμηλος Κλεοβούλου, πρόξενος της πόλης της Καρθαίας, ο οποίος και στο παρελθόν ήταν θετικά διακείμενος προς τους Καρθαίους, προσφέροντας ό,τι καλό μπορούσε και στην πόλη γενικά και σε αυτούς που η πόλη έστελνε στην Αθήνα και στους πολίτες που βρίσκονταν εκεί, και τώρα σύμφωνα με τα όσα αναφέρουν ο Ξενόστρατος και ο Αλεξιτέλης, καθώς και οι συνήγοροι, Δίων, Κλεόνικος, Σωσιτέλης, Φιλόνικος, τους οποίους η πόλη της Καρθαίας όρισε και έστειλε στην Αθήνα για να

παραστούν στις δίκες εναντίον του Ζήνιδος και του Λυσιμάχου, προσέφερε κάθε φροντίδα και παρείχε όλα τα αναγκαία επιθυμώντας να εξυπηρετήσει την πόλη, να τον επαινέσει για την αρετή και την εύνοια την οποία επιδεικνύει προς τον δήμο των Καρθαίων και να παράσχει στον ίδιο και στους απογόνους του το δικαίωμα του πολίτη της Καρθαίας, να μετέχουν σε όλα τα κοινά, όπως και οι άλλοι πολίτες, και να εγγραφούν σε όποια φυλή και σε όποιον οίκο θέλουν. Η παρούσα απόφαση παροχής πολιτείας να αναγραφεί στο ιερό του Απόλλωνος. Τη σχετική δαπάνη να αναλάβει να πληρώσει ο ταμίας.

Παροχή πολιτείας: Παροχή πολιτικών δικαιωμάτων

Περισσότερα στοιχεία για τις επιγραφές στο ηλεκτρονικό αρχείο

Βιβλιογραφία

Guarducci, Margherita, *Η ελληνική επιγραφική* (μτφρ. Κ. Κουρεμένος), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2008.

Harris, D., *The Treasures of the Parthenon and Erechtheion*, Οξφόρδη 1995, 81-103.

Κριτζάς, Χ., κ.ά., *Η ελληνική γραφή*, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα 2002.

Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ., – Κ. Μπουραζέλης, (επιμ.), *Ἔδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμῳι. Η αθηναϊκή δημοκρατία μιλάει με τις επιγραφές της*, επιστημονικός κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2007.

Lagogianni-Georgakarakos, M., – K. Burselis (επιμ.), *Athenian Democracy Speaking through its Inscriptions, exhibition of inscriptions from the Epigraphic Museum, catalogue*, Αθήνα 2009.

Lauffer, S., *Diokletians Preisedikt*, Berlin 1971, 1, στ. 9-15, 4 στ. 15-22, 47-50, 5, στ. 1-7.

Μενδώνη, Λ., «Ψήφισμα του δήμου των Καρθαίων», στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. (επιμ.), *Πολιτεύεσθαι τὸς Κείους κατὰ πόλεις. Η διάσπαση ως μέσον πολιτικού ελέγχου*, κατάλογος έκθεσης, Ιούλιος 2007, 50-51.

Τσούλη, Μ., «Θραύσμα ενεπίγραφης στήλης» στο *Κατάλογος της Έκθεσης Αρχαίες Ελληνικές Επιγραφές Τεχνολογικού Περιεχομένου*, 4 Απριλίου - 30 Ιουνίου 2002, Αθήνα 2002, 82-90.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Επιγραφικού Μουσείου
Έλενα Ζαββού, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο
Αθανάσιος Θέμος, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο
Ειρήνη Χωρέμη, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο
Γεράσιμος Χρυσοβιτσάνος, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο

© Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού - Επιγραφικό Μουσείο

Διορθώσεις νεοελληνικών κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

αρχαία

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Αναζητώντας τα τεκμήρια
στο Επιγραφικό Μουσείο

4

Η «λίθινη βιβλιοθήκη» του Επιγραφικού Μουσείου

Είναι το ιδανικό μέρος για να μελετήσει κανείς την ιστορία των αρχείων και των πρωτογενών πηγών στην αρχαιότητα. Το παρόν έντυπο

προσφέρει μερικά παραδείγματα για να προετοιμάσετε μια επίσκεψη με τους μαθητές σας στο Μουσείο.

Ψήφισμα για τους κληρούχους στη Σαλαμίνα

Οκτώ θραύσματα από πεντελικό μάρμαρο. Βρέθηκαν στην Ακρόπολη. 510-500 π.Χ. Επιγραφικό Μουσείο (EM 6798+).

Αρχαίο κείμενο

ἔδοχσεν τῷι δέμοι· τ[ὸς ἐ Σ]αλαμ[ῖνι ...6...]ος
οἰκῆν ἐᾶ Σαλαμῖνι [...5..]λεν [...7... Ἄθῆ]νε-
σι τελῆν καὶ στρατ[εύεσθ]αι ; τ[ὰ δ' ἐ Σαλαμῖνι] μ-
ἐ μι[σθ]ῶν, ἐὰ μὲ οἰκ[....7...]ο[. μισθόμενο. : ἐ]ᾶ-
5 ν δὲ μισθῶι, ἀποτί[νευ τὸ μισθόμενον καὶ τὸ] μ-
ισθῶντα *ἡεκάτε*[ρον19.....]
ἐς δεμόσιο[ν : ἐσπράτεν δὲ τὸν ἄ]-
ρχο[ν]τα, ἐὰν [δὲ μέ, εὐθ]ύ[νεσθαι : τ]-
ᾶ δὲ [ἡ]όπλα π[αρέχεσ]θα[ι αὐτὸς : τ]-
10 ριά[κ]οντα : δρ[αχμῶν :] *ἡο*[πλισμένο]-
ν δὲ [τ]ὸν ἄρχοντ[α τὰ *ἡόπλα κρίν*]-
εν : [ἐπ]ῖ τῆς β[ο]λῆ[ς..... c. 11.....]

Νεοελληνική απόδοση

(βάσει των συμπληρώσεων του αρχαίου κειμένου)

Ο δήμος αποφάσισε: οι κληρούχοι στη Σαλαμίνα να διαμένουν στη Σαλαμίνα [...] να καταβάλλουν φόρους στους Αθηναίους και να στρατεύονται· να μην εκμισθώνουν τη γη που τους παραχωρήθηκε στη Σαλαμίνα εάν δεν διαμένει σε αυτήν ο μισθωτής της· εάν την εκμισθώσουν, ο εκμισθών και ο μισθωτής πληρώνουν ως πρόστιμο το τριπλάσιο του μισθώματος στο δημόσιο, η είσπραξη [του προστίμου] ανατίθεται στον άρχοντα, ο οποίος να λογοδοτεί σε περίπτωση παράλειψης που αφορά αυτό το καθήκον· οι ίδιοι οι κληρούχοι οφείλουν να παρέχουν τον οπλισμό τους αξίας τριάντα δραχμών και ο άρχοντας θα έχει την ευθύνη ελέγχου αυτού του εξοπλισμού.

Σχόλια

Στη στήλη σώζεται η αρχαιότερη πολιτική απόφαση των Αθηναίων. Αναφέρεται στην εγκατάσταση Αθηναίων, πιθανώς κληρούχων, στη Σαλαμίνα, η οποία αποτέλεσε αιτία μακρόχρονων πολέμων ανάμεσα σε Μεγαρείς και Αθηναίους μέχρι να περιέλθει τελικά στους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι, εφαρμόζοντας το σύστημα της κληρουχίας, έπαιρναν γαίες από συμμαχικές πόλεις ή υποτελείς περιοχές και τις διένεμαν σε ακτήμονες πολίτες με σκοπό την αποκατάστασή τους. Οι περιοχές που δέχονταν τους κληρούχους αποτελούσαν τμήμα του αθηναϊκού κράτους. Οι κληρούχοι διατηρούσαν την ιδιότητα του αθηναίου πολίτη, ήταν υποχρεωμένοι να

καταβάλλουν φόρους, να στρατεύονται στις τάξεις των οπλιτών και να διαμένουν μόνιμα στη Σαλαμίνα. Εάν δεν ζούσαν εκεί, τους απαγορεύονταν να εκμισθώσουν σε άλλους τη γη τους. Με βάση τις συμπληρώσεις των στίχων 4-8 φαίνεται ότι, εάν παραβιαζόταν η διάταξη αυτή, ο εκμισθών και ο μισθωτής υποχρεούνταν να καταβάλουν πρόστιμο, η είσπραξη του οποίου είχε ανατεθεί στον αθηναίο άρχοντα της Σαλαμίνας. Η αρχαιότερη σωζόμενη πολιτική απόφαση των Αθηναίων έφθασε μέχρι τις μέρες μας, γιατί πέρα από την αρχειοθέτησή της σε φθαρτό υλικό (πάπυρος ή ξύλο), αναγράφηκε σε μάρμαρο, που είναι ανθεκτικό στο χρόνο.

Βιβλιογραφία

Ραμού-Χαψιάδη, Α., «Ψήφισμα για τους κληρούχους στη Σαλαμίνα», στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ., – Κ. Μπουραζέλης (επιμ.), *Ἐδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμῳ. Ἡ αθηναϊκὴ δημοκρατία μιλάει με τις επιγραφές της*, επιστημονικός κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2007, 20-22.

Αναδημοσίευση του νόμου του Δράκοντος περί φόνου.

Ανώτερο τμήμα στήλης από πεντελικό μάρμαρο. Βρέθηκε στην περιοχή της Μητρόπολης των Αθηνών. 409/8 π.Χ. Επιγραφικό Μουσείο (EM 6602).

Αρχαίο κείμενο (απόσπασμα)

Διόγν[ε]τος Φρεάρριος ἔγραμμάτε[υε·]

Διοκλῆς ἔρχε·

ἔδοχσεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δέμοι· Ἄκα[μ]αντῖς ἐπ[ρ]υτάνευε, [Δ]ιό[γ]-
νετος ἔγραμμάτευε, Εὐθύδικος [ἐ]πεστάτε, . . Ε . . . ΑΝΕΣ εἶπε· τὸ[ν]
5 Δράκοντος νόμον τὸμ περὶ τῷ φό[ν]ο ἀναγρα[φ]σά[ν]τον οἱ ἀναγραφῆ-
ς τῶν νόμον παραλαβόντες παρὰ τῷ β[α]σ[ι]λέ[ος με]τ[ὰ τῷ γραμμ]ατέο-
ς τῆς βουλῆς ἐστέλει λιθίνει καὶ κα[τ]α[θ]έντ[ον πρόσ]θε[ν] τῆς στο-
ᾶς τῆς βασιλείας· οἱ δὲ πολεταὶ ἀπομι[σθο]σ[άν]τον κατὰ τὸν νόμο-
ν, οἱ δὲ ἔλλενοταμίαι δόντον τὸ ἀρ[γ]ύ[ρ]ι[ον].

10 πρῶτος ἄχσον.

καὶ ἔὰμ μὲ ἴκ [π]ρονοί[α]ς [κ]τ[έν]ει τίς τινα, φεύγ]ε[ν · δ]ι-
κάζεν δὲ τὸς βασιλέας αἴτιο[ν] φόν[ο] Ε 17 Ε [β]ολ-
εύσαντα·

Νεοελληνική απόδοση

Ο Διόγνητος από το δήμο των Φρεαρρίων ήταν γραμματεύς.

Ο Διοκλής ήταν άρχων.

Απόφαση της βουλής και του δήμου· η Ακαμαντίς φυλή επρυτάνευε, ο Διόγνητος ήταν γραμματεύς, ο Ευθύδικος ήταν επιστάτης, ο --ε-- -ανης εισηγήθηκε· το νόμο του Δράκοντος περί φόνου να παραλάβουν οι αναγραφείς από τον βασιλέα μαζί με τον γραμματέα της βουλής και να τον αναγράψουν σε λίθινη στήλη και να τη στήσουν μπροστά από τη Βασιλείο Στοά· οι πωλητές να δημοπρατήσουν το έργο σύμφωνα με το νόμο και οι ελληνοταμίες να δώσουν τα χρήματα.

Πρώτος άξων.

Ακόμα και αν κάποιος σκοτώσει ακουσίως άνθρωπο, να εξορίζεται· οι βασιλείς να δικάζουν τον αίτιο του φόνου [...] ή εκείνον που τον υποκίνησε·

Σχόλια

Ο Δράκων αναφέρεται ως ο πρώτος νομοθέτης της Αθήνας και συντάκτης του πρώτου ποινικού κώδικα της πόλης (621/0 π.Χ.), που περιελάμβανε νόμους για διάφορα αδικήματα, όπως η ανθρωποκτονία και πιθανώς η κλοπή και η οκνηρία. Μετά την πτώση του **ολιγαρχικού καθεστώτος των Τετρακοσίων** (411 π.Χ.), η αθηναϊκή πολιτεία φρόντισε για τη συστηματοποίηση της παλαιότερης νομοθεσίας και ανέθεσε στους αναγραφείς –υπεύθυνους για τη δημοσιοποίηση των νόμων– τη συγκέντρωση και τη δημοσίευση των παλαιότερων αθηναϊκών νόμων, καθώς και την επαναδημοσίευση των

νόμων του Δράκοντος και του Σόλωνος που ήταν ακόμα σε ισχύ.

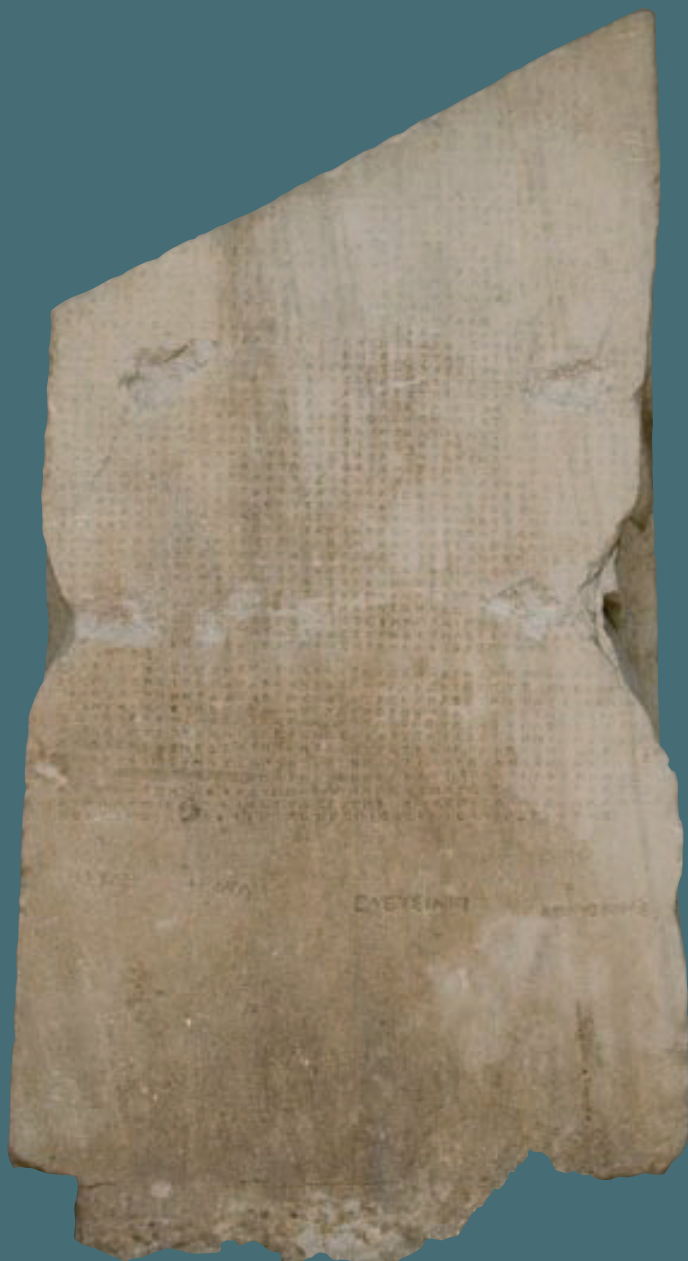
Η στήλη σώζει ψήφισμα που αφορά στην αναδημοσίευση του νόμου του Δράκοντος περί φόνου. Στην αρχή του ψηφίσματος παραγγέλλεται στους αναγραφείς να παραλάβουν το νόμο από τον άρχοντα βασιλέα και να τον αναγράψουν σε λίθινη στήλη. Η στήλη ορίζεται να στηθεί μπροστά στη Βασιλείο Στοά, έδρα του άρχοντος βασιλέως, στα βορειοδυτικά της Αγοράς. Στο κείμενο δεν αναφέρεται ο χώρος όπου ήταν αρχειοθετημένος ο νόμος.

Καθεστώς των Τετρακοσίων: Το 411 π.Χ. οι ολιγαρχικοί, εκμεταλλευόμενοι την απογοήτευση των πολιτών από τις μεγάλες πολεμικές αποτυχίες των Αθηναίων στον πελοποννησιακό πόλεμο, ανέτρεψαν το δημοκρατικό πολίτευμα. Όλες οι νομοθετικές και εκτελεστικές εξουσίες πέρασαν στα χέρια μιας νέας βουλής με τετρακόσια μέλη. Το νέο καθεστώς αποδείχθηκε βραχύβιο, καθώς οι αθηναίοι πολίτες που βρίσκονταν με το στόλο στη Σάμο δεν δέχτηκαν να το επικυρώσουν.

Βιβλιογραφία

Ζαββού, Ε., «Αναδημοσίευση του νόμου του Δράκοντος περί φόνου», στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ., – Κ. Μπουραζέλης (επιμ.), *Ἐδοξεν τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμῳ. Ἡ αθηναϊκή δημοκρατία μιλάει με τις επιγραφές της*, επιστημονικός κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2007, 45-48.

Αναθηματική επιγραφή με κατάλογο εφήβων της Κεκροπίδος φυλής

Κατώτερο τμήμα στήλης από πεντελικό μάρμαρο. Φέρει φθορές σε όλη την επιφάνεια. Βρέθηκε στην Ακρόπολη. Επιγραφικό Μουσείο (EM 7743). Αναγράφεται ψήφισμα προς τιμήν των εφήβων της Κεκροπίδος φυλής του έτους 334/333 π.Χ. και των εκπαιδευτών τους. Προηγείται κατάλογος των ονομάτων των εφήβων της συγκεκριμένης χρονιάς.

Αρχαίο κείμενο (απόσπασμα)

Καλλικράτης Αίξωνεύς εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ ἔφηβοι οἱ τῆς Κεκρ[οπί]-
δος οἱ ἐπ[ὶ Κτη]σ[τ]κλέους ἄρχοντος εὐτακτοῦσιν καὶ π[ο]ιοῦσ[ιν]
πάντα ὅ[σα αὐτ]οῖς οἱ νόμοι προστάττουσιν καὶ τ[ῶ] σωφρ[ονι]σ[τ]-
εἰ πειθ[αρχο]ῦσιν τῶι χειροτονηθέντι ὑπὸ τοῦ δήμου, ἐπ[αι]ν[έ]σ[αι]-
30 αὐτ[οὺς κα]ὶ στεφανῶσαι χρυσῶι στεφάνωι ἀπ[ὸ] ἑ[κα]τ[ὸν] δ[ραχ]μῶν
κοσμι[ότητ]ος ἕνεκα καὶ εὐταξίας· ἐπαινέσαι δὲ καὶ τὸν σω[φρο]-
νιστὴν Ἄδειστον Ἀντιμάχου Ἀθμονέα καὶ στεφανῶσαι χρυ[σῶ]ι
στεφάνωι ἀπὸ ἑ[κα]τ[ὸν] δ[ραχ]μῶν, ὅτι καλῶς καὶ φιλοτίμως ἐπεμελή[θη]
τῶν ἐφήβων τῆς Κεκροπίδος φυλῆς. Ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψή[φι]-
35 σμα ἐν στήλῃ λιθίνῃ καὶ στῆσαι ἐν τοῦ Κέκροπος ἱερ[ῶ]ι.

Νεοελληνική απόδοση

Ο Καλλικράτης ο Αιξωνεύς εισηγήθηκε: επειδή οι έφηβοι της Κεκροπίδος φυλής, του έτους στο οποίο επώνυμος άρχων είναι ο Κτησικλής, είναι υπάκουοι και πράττουν όσα οι νόμοι ορίζουν για αυτούς και πειθαρχούν στον εκλεγμένο από το δήμο σωφρονιστή, να τους επαινέσουν δημόσια και να τους στεφανώσουν με χρυσό στέφανο αξίας πεντακοσίων δραχμών για τον κόσμιο τρόπο συμπεριφοράς και την υπακοή τους. Να επαινέσουν και τον σωφρονιστή Άδειστο Αντιμάχου Αθμονέα και να τον στεφανώσουν με χρυσό στέφανο αξίας πεντακοσίων δραχμών, διότι με καλό και φιλότιμο τρόπο φρόντισε τους εφήβους της Κεκροπίδος φυλής. Να αναγράψουν αυτό το ψήφισμα σε λίθινη στήλη και να τη στήσουν στο ιερό του Κέκροπος.

Σχόλια

Οι εφηβικοί κατάλογοι αποτελούσαν ένα είδος αρχείου καταγραφής των εφήβων, όπου οι έφηβοι αναγράφονταν κατά την επίσημη τάξη των φυλών για ένα συγκεκριμένο έτος. Συνήθως ακολουθούσε ή προηγείτο της αναγραφής αυτής κάποιο τιμητικό ψήφισμα για τους εφήβους και τους επικεφαλής τους.

Έφηβοι γίνονταν οι Αθηναίοι όταν συμπλήρωναν το 18ο έτος της ηλικίας τους. Η πόλη αναλάμβανε τότε τη στρατιωτική και τη γενικότερη εκπαίδευσή τους. Το σύστημα της εφηβείας είχε διάφορες παραλλαγές στις ελληνικές πόλεις. Ο θεσμός της εφηβείας φαίνεται ότι ξεκίνησε ήδη από το πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ., ενώ στο δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. αναδιοργανώθηκε. Σύμφωνα με αυτόν, ο νέος άνδρας στην ηλικία των 18 ετών εγγραφόταν σε **φρατρία** και **φυλή**, οπότε αναγνωριζόταν

ως αθηναίος πολίτης και εντασσόταν σε μία από τις 10 ομάδες των εφήβων ανάλογα με τη φυλή στην οποία ανήκε. Υπεύθυνος για κάθε ομάδα ήταν ο σωφρονιστής, ένας αξιωματούχος ηλικίας άνω των 40 χρόνων, που προερχόταν από την ίδια φυλή με τους εφήβους για τους οποίους ήταν υπεύθυνος και εκλεγόταν από την εκκλησία του δήμου. Επικεφαλής όλων (εφήβων και σωφρονιστών) ήταν ο κοσμητής. Η εκκλησία του δήμου εξέλεγε επίσης και τους διδασκάλους για τη γυμναστική (παιδοτρίβες), τη στρατιωτική τακτική και μάχη (οπλομάχους), τη χρήση του τόξου (τοξότες), τη χρήση του ακοντίου (ακοντιστές), του καταπέλτη (καταπαλταφέτες). Οι έφηβοι κατά τη διάρκεια της θητείας τους (τουλάχιστον στις επίσημες εκδηλώσεις) φορούσαν κοντό χιτώνα, χλαμύδα μαύρου χρώματος και πέτασο, ένα καπέλο με πλατύ γείσο.

Φρατρία: Οι φρατρίες (φράτηρ = αδελφός) ήταν ομάδες που αποτελούνταν από συγγενικές οικογένειες (γέννη).

Φυλή: Οι πολίτες της Αθήνας με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη εντάχθηκαν σε δέκα φυλές, ανάλογα με τον τόπο κατοικίας τους. Η κάθε φυλή περιελάμβανε 9 δήμους –ή και περισσότερους στην περίπτωση μικρών δήμων–, τρεις από καθμία διοικητική περιφέρεια της Αττικής, το Άστυ, την Παραλία και τη Μεσογαία. Οι φυλές είχαν πάρει τα ονόματά τους από δέκα αθηναίους ήρωες, οι οποίοι ονομάζονταν για το λόγο αυτό Επώνυμοι.

Βιβλιογραφία

Pélékidis, C., *Histoire de l' éphébie attique, des origines à 31 avant Jésus-Christ*, Travaux et Mémoires Fasc. 13, Παρίσι 1962.

Reinmuth, O. W., *The Ephebic Inscriptions of the Fourth Century B.C.*, Mnemosyne Suppl. 14, Λέιντεν 1971.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Επιγραφικού Μουσείου
Έλενα Ζαββού, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο
Αθανάσιος Θέμος, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο
Ειρήνη Χωρέμη, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο
Γεράσιμος Χρυσοβιτσάνος, Αρχαιολόγος, Επιγραφικό Μουσείο

© Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού - Επιγραφικό Μουσείο**Διορθώσεις νεοελληνικών κειμένων:**

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

αρχαία

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα αρχαία στις ελληνικές πόλεις
της αρχαιότητας

5

Αρχεῖον ἦταν...

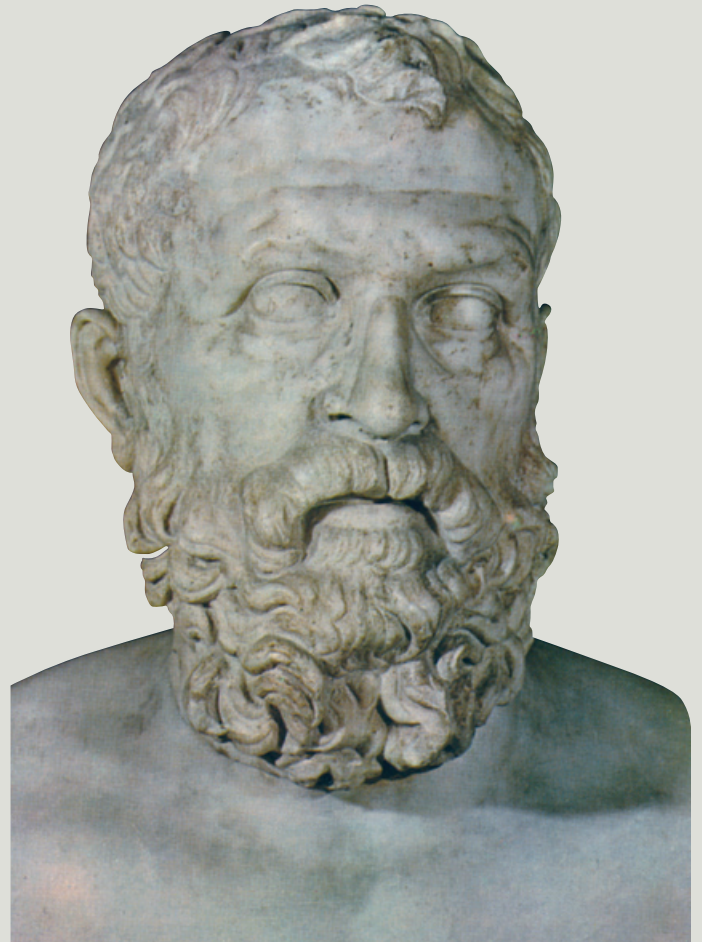
Στην εποχή μας ένα τεκμήριο χαρακτηρίζεται ως αρχεῖακό υλικό όταν πάψει πια να είναι λειτουργικό και εφόσον έχει αποκτήσει διαχρονική αξία. Ο όρος «αρχεῖο» δηλώνει κατά συνέπεια την πρόθεση φύλαξης εγγράφων και συγκέντρωσής τους σε χώρους κατάλληλους ώστε να μπορούν να χρησιμοποιούνται χωρίς δυσκολία.

Στα αρχαία χρόνια η λέξη δεν είχε την ίδια έννοια. Αρχικά δήλωνε ένα κτήριο ή χώρο κτηρίου που χρησιμοποιούσαν οι αρχές (αρχαί → αρχεῖον) μιας πόλης. Αργότερα η λέξη στον πληθυντικό αριθμό δήλωνε τόσο το κτήριο όσο και τα έγγραφα που φυλάσσονταν σε αυτό. Στην Αθήνα μάλιστα με τον όρο «αρχεία» εννοούσαν τη συλλογή και φύλαξη εγγράφων όλων των ειδών. Οι νόμοι του Δράκοντα (621 π.Χ.) και του Σόλωνα (594 π.Χ.) αποτελούν τα καλύτερα τεκμηριωμένα και ίσως πρωιμότερα αρχεία της πόλης.

Η ονομασία αρχεῖον βρέθηκε ότι χρησιμοποιήθηκε σε τουλάχιστον είκοσι ελληνικές πόλεις, ενώ παράλληλα απαντούν και οι όροι δημόσιον, δημόσια γράμματα, χρεωφυλάκιον, γραμματεῖον, γραματοφυλάκιον και συγγραφοφυλάκιον. Τα κτήρια των αρχείων χρησίμευαν για τη φύλαξη ιδιωτικών και δημόσιων εγγράφων. Φαίνεται πάντως ότι ένα από τα πρώτα στάδια στην οργάνωση αρχείων στις ελληνικές πόλεις ήταν η παροχή διευκολύνσεων από το κράτος στους πολίτες, με σκοπό την ασφαλή φύλαξη των ιδιωτικών τους εγγράφων, σχετικών με ατομικές περιουσίες ή άλλα δικαιώματά τους, όπως επίσης και την ολοκλήρωση εμπορικών συναλλαγών. Μάλιστα, η κατάθεση ιδιωτικών εγγράφων σε δημόσιο αρχείο κατέληξε να είναι υποχρεωτική, με αποτέλεσμα τη σταδιακή μετατροπή των ημικρατικών και ιδιωτικών αρχείων σε δημόσια αρχεία.

Αντίθετα με τη σημερινή πρακτική, στα αρχεία των ελληνικών πόλεων-κρατών δεν γινόταν διάκριση μεταξύ εγγράφων που φυλάσσονταν λόγω της διαχρονικής τους αξίας και εκείνων που ήταν σε χρήση καθημερινά. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το περιεχόμενο του όρου «αρχεῖον»

διαφοροποιείται ριζικά στη σημερινή εποχή, η ιστορική διαδρομή της συγκέντρωσης και χρήσης τεκμηρίων στον ελλαδικό χώρο από τη Μέση Εποχή του Χαλκού ως τις μέρες μας έχει ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον. Απηχεί την πολιτειακή δομή, την κοινωνική οργάνωση και την καθημερινή ζωή της κάθε ιστορικής περιόδου αλλά και του κάθε σχήματος διακυβέρνησης ξεχωριστά, μιας και γεννήθηκε, όπως άλλωστε και η γραφή, από τις ίδιες ανάγκες: την αποτύπωση των πραγμάτων και τη μετατροπή της άυλης μνήμης των ανθρώπων σε υλικό τεκμήριο.

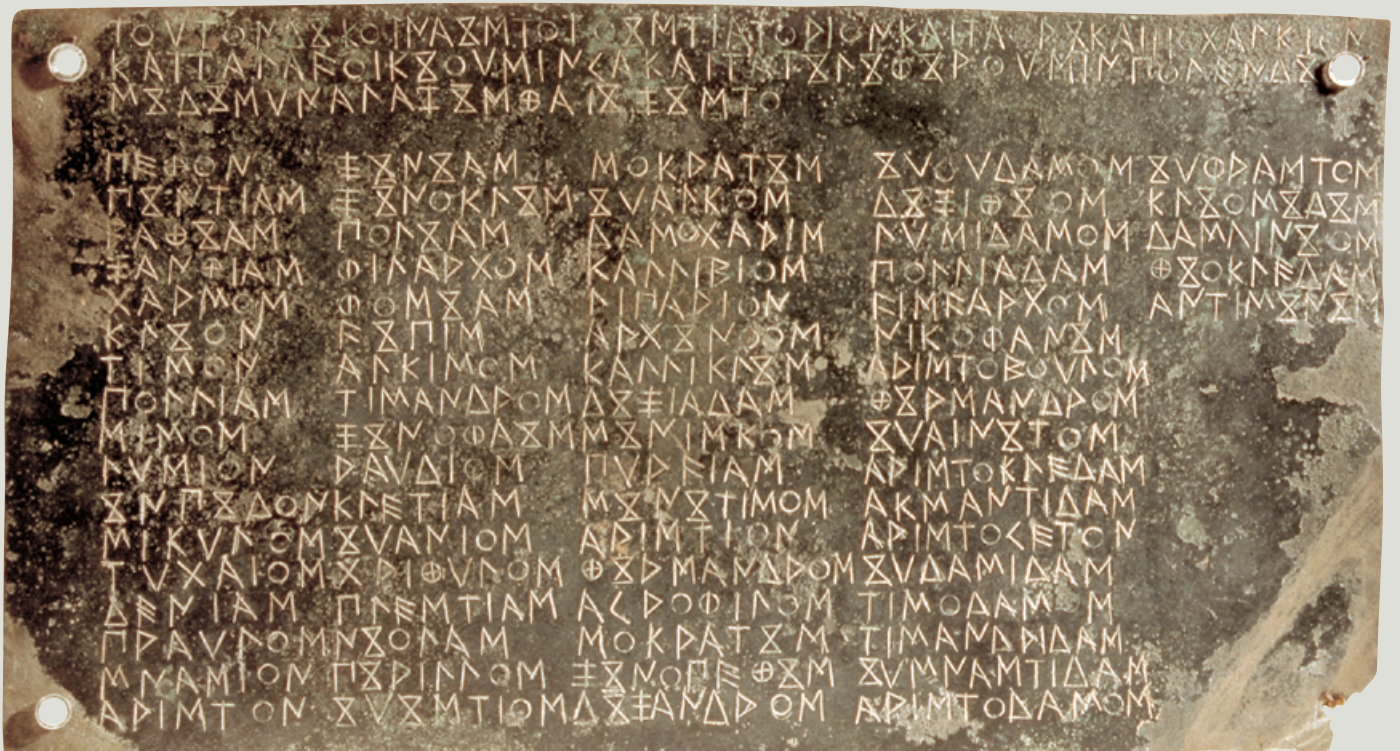

Ο Σόλωνας το 594/3 π.Χ. εξελέγη άρχοντας με έκτακτες εξουσίες –διαλλακτής και νομοθέτης–, με εντολή να προχωρήσει σε νομοθετικές μεταρρυθμίσεις προκειμένου να αντιμετωπιστεί η σοβαρή πολιτική και κοινωνική κρίση που μάστιζε την Αθήνα. Ρωμαϊκό αντίγραφο χάλκινης προτομής των αρχών του 3ου αιώνα π.Χ. που θεωρείται ότι απεικονίζει τον Σόλωνα. *Νάπολη, Museo Nazionale.*

Οι πρωτογενείς πηγές: μια ιστορία με πολλά κενά

Για τα τρέχοντα αρχεία που είχαν το χαρακτήρα της καταγραφής, απογραφής ή συμφωνίας συνήθως χρησιμοποιούνταν υπόβαθρα από φθαρτά υλικά. Αντίθετα από τις ενεπίγραφες λίθινες στήλες (που όμως εξυπηρέτησαν διαφορετικές ανάγκες, εξέφρασαν εξαρχής την επιθυμία της αντοχής στο χρόνο και υπαγόρευαν τη συντομία του κειμένου), τα κείμενα που γράφτηκαν σε ξύλο, δέρμα ή πάπυρο έχασαν ως επί το πλείστον τη μάχη με το χρόνο. Εξαιρετικά περιορισμένα σε αριθμό,

και γι' αυτό πολύτιμα, τα γραπτά τεκμήρια που διατηρήθηκαν μέσα στη γη και βρέθηκαν σε αρχαία κτίσματα κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών, αντί να συμπληρώνουν την ιστορία των αρχείων, δημιουργούν περισσότερα κενά. Από μεγαλύτερη επιτυχία στέφθηκε η έρευνα κτηριακών εγκαταστάσεων που ταυτίστηκαν με αρχεία, παρότι τα περισσότερα από αυτά –με εξαίρεση το Μητρώο στην Αγορά της Αθήνας– είχαν και άλλες χρήσεις και δεν ανεγέρθηκαν αποκλειστικά για τη φύλαξη αρχείων.

Χάλκινη πινακίδα από τη Σικυώνα. Πρόκειται για αφιερωματική επιγραφή όπου αναγράφονται μέλη ενός ιερού συλλόγου. Χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

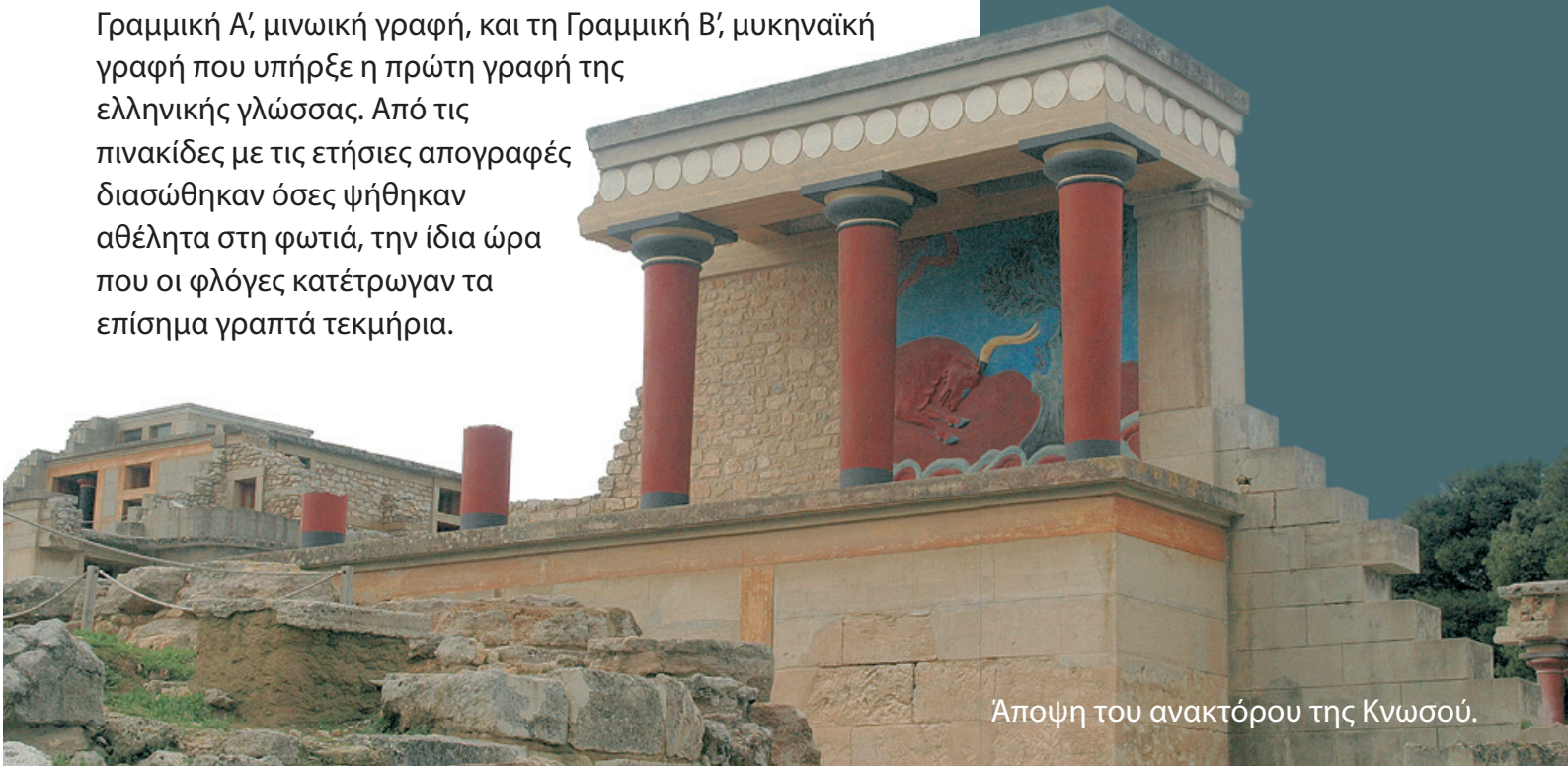
Θέμα τύχης

Τα αρχεία που βρέθηκαν στις ανασκαφές δεν ήταν κατ' ανάγκη και τα σημαντικότερα της εποχής τους. Η διατήρησή τους τις περισσότερες φορές ήταν θέμα τύχης και όχι επιλογή των αρχειοθετών.

Εύγλωττο παράδειγμα αποτελούν τα αρχεία των ανακτόρων της μινωικής και μυκηναϊκής περιόδου που έχουν ανασκαφεί στην Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Τα ανακτορικά συγκροτήματα συνδέονται με την ανάδυση του κράτους κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο. Ο νέος σχηματισμός σηματοδότησε τη γένεση και διάδοση της χρήσης της γραφής, απαραίτητης για τη διεκπεραίωση των γραφειοκρατικών υποθέσεων που συνεπαγόταν η κρατική διοίκηση. Τα κρατικά αρχεία στεγάστηκαν στην καρδιά του ανακτορικού συγκροτήματος, όπως και τα γειτονικά τους θησαυροφυλάκια, σε χώρους απρόσιτους και απομονωμένους. Στην πραγματικότητα τα αρχεία αυτά δεν βρέθηκαν ποτέ. Οι πυρκαγιές που ευθύνονται για τις επάλληλες καταστροφές των οικοδομημάτων εξαφάνισαν κάθε ίχνος εύφλεκτου υλικού, ενώ από ένα γύρισμα της τύχης διατήρησαν τους πρόχειρους καταλόγους της ετήσιας απογραφής των αγαθών. Πρόκειται για τις μικρές πλάκες από άψητο πηλό με χαραγμένα κείμενα λογιστικού περιεχομένου, τις γνωστές μας πινακίδες με τη Γραμμική Α', μινωική γραφή, και τη Γραμμική Β', μυκηναϊκή γραφή που υπήρξε η πρώτη γραφή της ελληνικής γλώσσας. Από τις πινακίδες με τις ετήσιες απογραφές διασώθηκαν όσες ψήθηκαν αθέλητα στη φωτιά, την ίδια ώρα που οι φλόγες κατέτρωγαν τα επίσημα γραπτά τεκμήρια.

Πινακίδα με Γραμμική Β' γραφή από το αρχείο του ανακτόρου της Πύλου. Χρονολογείται τον 13ο αιώνα π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

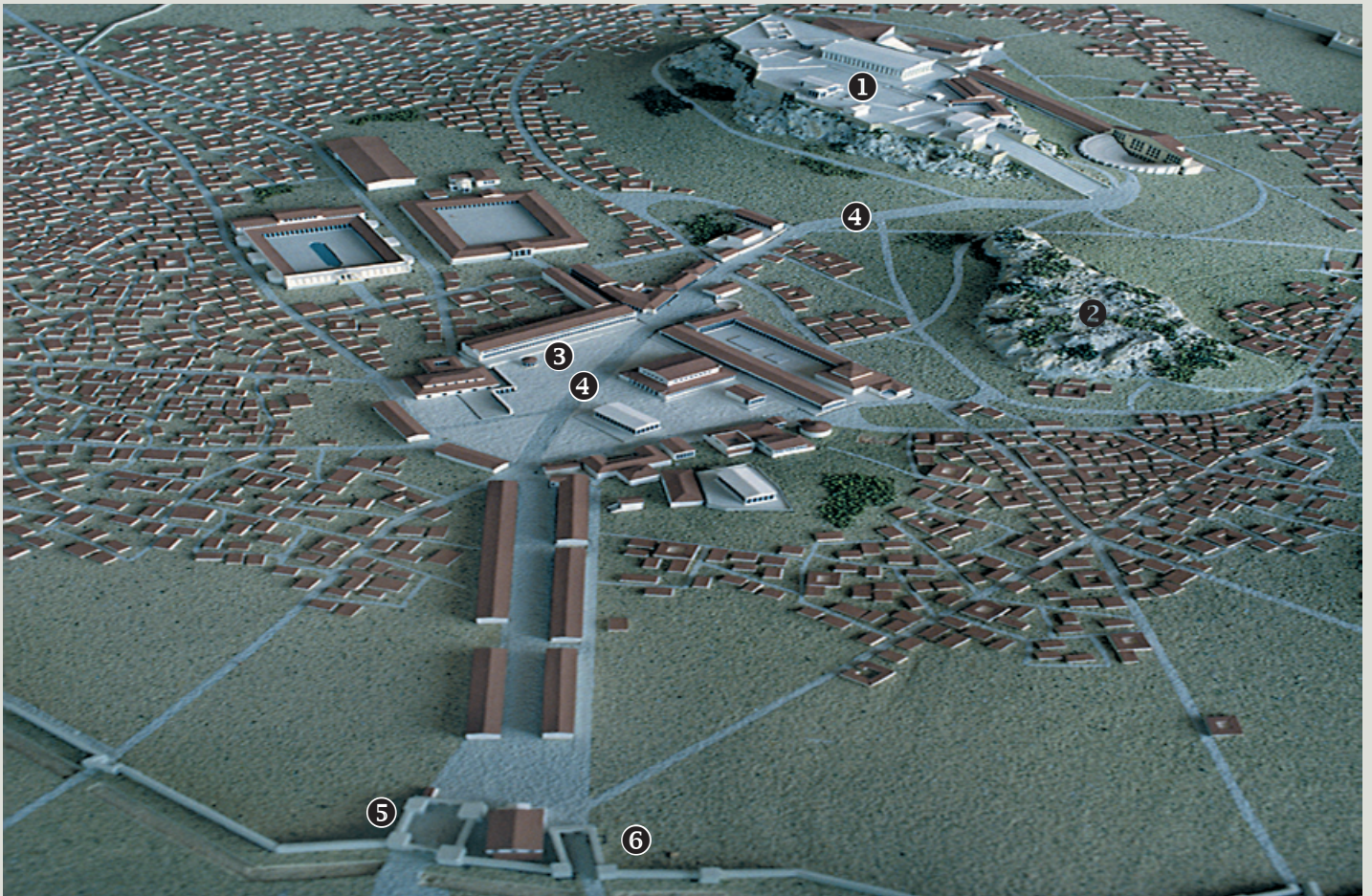

Άποψη του ανακτόρου της Κνωσού.

Δημόσιες επιγραφές

Στην αυγή των λεγόμενων ιστορικών χρόνων η πόλις με την έννοια της πόλης-κράτους, μιας μικρής ή μεγαλύτερης γεωγραφικής ενότητας με αυτονομία και αυτοδιοίκηση, αποτέλεσε τον νέο τρόπο διοίκησης, κατά τον οποίο οι δημόσιες υπηρεσίες και η αρχαιακή τους οργάνωση έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Οι υπηρεσίες αυτές όφειλαν να αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της διακυβέρνησης της πόλης, πράγμα που ίσχυσε για αιώνες. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Πausanias, απαριθμώντας τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να ονομαστεί ένας οικισμός πόλη, αναφέρει την ύπαρξη

αρχείου ως πρώτου προαπαιτούμενου: «...[η Πανοπέα] είναι πόλη των Φωκίων, αν μπορεί βέβαια κανείς να την ονομάσει πόλη, αφού δεν έχει ούτε αρχεία, ούτε γυμνάσιο, ούτε θέατρο, ούτε αγορά, ούτε δημόσιες κρήνες.» (Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις* 10.4.1) Το παράδειγμα της Αθήνας θα μας απασχολήσει εδώ περισσότερο, όχι μόνο γιατί διαθέτουμε καλύτερη τεκμηρίωση για την εξέλιξη των αθηναϊκών αρχείων αλλά και γιατί η εξέλιξη αυτή υπονοεί μια διαφορετική πορεία, που οφείλεται στη σταδιακή αλλαγή του πολιτεύματος από την αριστοκρατία στη δημοκρατία.

Μακέτα που απεικονίζει το κέντρο του αθηναϊκού άστεως όπως θα ήταν τον 2ο αιώνα μ.Χ. Διακρίνονται ο βράχος της Ακρόπολης (1), ο Άρειος Πάγος (2), η Αγορά (3), η οδός των Παναθηναίων (4), η περιοχή του Διπύλου (5) και τα τείχη στον Κεραμεικό (6).

Η αξία της πέτρας

Οι Αθηναίοι ήδη από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. ακολούθησαν την πρακτική της γραφής κρατικών αρχείων σε λίθινα υπόβαθρα, πρακτική που στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. γενικεύεται με έγγραφα που αφορούσαν οικονομικούς καταλόγους, τιμητικά ψηφίσματα και άλλες ανακοινώσεις προς έλεγχο των πεπραγμένων της πολιτείας και ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Οι λίθινες επιγραφές που τοποθετούνταν τόσο στον Παρθενώνα όσο και σε δημόσιους χώρους της πόλης αποτέλεσαν σημαντικά «μνημεία» της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αθηναίοι συγγραφείς και ρήτορες επικαλούνταν συχνά κείμενα λίθινων επιγραφών τις οποίες το σύνολο των πολιτών αναγνώριζε ως καταγεγραμμένα, αυθεντικά και αξιόπιστα αρχεία. Παρότι δεν πρόκειται για πρωτότυπα έγγραφα της πόλης, αλλά για ένα μικρό μέρος του μεγάλου όγκου των επίσημων αρχείων, τα κείμενα των λίθινων επιγραφών, εκτός από τους πολλούς και πρακτικούς σκοπούς που εξυπηρετούσαν (πληροφόρηση, τεκμηρίωση, επισημοποίηση αποφάσεων κ.ά.), δήλωναν σε συμβολικό επίπεδο τη διαφάνεια της οικονομικής και πολιτικής διακυβέρνησης της πόλης. Οι λίθινες επιγραφές στήνονταν σε δημόσιους χώρους και απευθύνονταν σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες. Σε συμβολικό επίπεδο η πέτρα, το υπόβαθρο της επιγραφής, δήλωνε ότι μπορούσαν να διαρκέσουν για πάντα. Όσο για τα φθαρτά αρχεία της πόλης, τα κατέστρεφαν εφόσον δεν τα θεωρούσαν πλέον χρήσιμα, με κάποιες εξαιρέσεις αρχείων που φρόντιζαν να διατηρηθούν για μεγάλα χρονικά διαστήματα, δεκαετίες, ακόμα και αιώνες.

Τα αρχεία των ναών

Οι ναοί στην αρχαία Ελλάδα ήταν σημαντικά κέντρα τήρησης αρχείων. Οι ιερείς κατέγραφαν με επιμέλεια τα περιουσιακά στοιχεία των ναών, τους θησαυρούς και τα αφιερώματα των πιστών, ακόμα και οικονομικούς απολογισμούς οικοδομικών εργασιών που γίνονταν στους ναούς. Οι καταγραφές αυτές σε πολλές περιπτώσεις δημοσιεύονταν σε

Άποψη του ναού του Απόλλωνα στους Δελφούς. Στο ναό υπήρχε το *χρησμογραφείον*, όπου φυλάσσονταν τα αρχεία και οι κατάλογοι των αθλητών που είχαν νικήσει στα Πύθια.

λίθινες στήλες οι οποίες τοποθετούνταν μέσα στο ιερό. Πολλά παραδείγματα έχουν σωθεί από την Ακρόπολη της Αθήνας και αφορούν απολογισμούς για την ανέγερση των ναών και την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς ή καταλόγους με αφιερώματα.

Ένα ψήφισμα του 4ου αιώνα π.Χ. αναφέρει την

εντολή που έδωσαν οι πρυτάνεις να γίνει καταγραφή όλων των αντικειμένων που περιείχε η **Χαλκοθήκη**:

«... Αφού εξεταστούν και καταγραφούν όλα, ο γραμματέας της βουλής να αναγράψει τον κατάλογο σε λίθινη στήλη η οποία θα στηθεί μπροστά στη Χαλκοθήκη.» (Ελεύθερη απόδοση)

Μέρος των οικονομικών αρχείων των μεγάλων ιερών αφορούσε τις συναλλαγές τους προς τρίτους εφόσον τα ιερά λειτουργούσαν και ως τράπεζες: δάνειζαν χρήματα στις πόλεις-κράτη και δέχονταν προς φύλαξη (παρακαταθήκη) χρήματα ή πολύτιμα αντικείμενα από αυτές αλλά και από ιδιώτες. Οι συναλλαγές καταγράφονταν και φυλάσσονταν στα αρχεία των ναών.

Στους ναούς φυλάσσονταν ακόμα έγγραφα που αφορούσαν απελευθέρωση δούλων, η οποία γινόταν επισήμως πράξη με την πώληση ή την αφιέρωση των δούλων στο ιερό. Για λόγους δημόσιου συμφέροντος που απέρρευε από αυτές τις συναλλαγές, οι ιερείς δημοσιοποιούσαν τις αποφάσεις αναγράφοντάς τες σε λίθινες στήλες.

Τέλος τα ιερά που λειτουργούσαν ως μαντεία, όπως το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, τηρούσαν αρχεία χρησμών στα οποία ανέτρεχαν οι ιερείς προκειμένου να ακολουθήσουν μια συγκεκριμένη πολιτική για κάθε υπόθεση που αναλάμβαναν. Η πρακτική της τήρησης αρχείων στους ναούς θα δημιουργούσε αυξημένες ανάγκες για γραφική ύλη, όπως διαπιστώνουμε από μαρτυρίες που αναφέρονται σε αγορές παπύρου και ξύλου για τα αρχεία του ναού του Απόλλωνα στη Δήλο.

Σχόλια

Χαλκοθήκη: Κτήριο δίπλα στον Παρθενώνα όπου φυλάσσονταν τα χάλκινα αναθήματα που είχαν αφιερώσει κατά καιρούς οι πιστοί στην Ακρόπολη.

Βιβλιογραφία

Brosius, M. (επιμ.), *Ancient Archives and Archival Traditions: Concepts of Record Keeping in the Ancient World*, Oxford University Press 2004.

Camp II, J., *Η Αγορά της Αθήνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.

Glantz, G., *Η ελληνική «πόλις»*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.

Harris, V.W., *Ancient Literacy*, Harvard University Press, Καίμπριτζ Μασαχουσέτη 1989.

Macdonald, W.A., "Note on a Fragment of an Archaic Inscription from Dreros", *Hesperia*, τ. 25, American School of Classical Studies at Athens 1956, 69-72.

McKemmish, S. – M. Piggot – B. Reed – F. Upward (επιμ.), *Archives Record Keeping in Societies*, Charles Sturt University – Centre for Information Studies, Αυστραλία 2005.

Meritt, B.D., *Inscriptions from the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Πρίνστον Νιου Τζέρσεϊ 1966.

Posner, E., *Archives in the Ancient World*, Harvard University Press, Καίμπριτζ Μασαχουσέτη 1972.

Sickinger, P.J., *Public Records and Archives in Classical Athens*, University of North Carolina 1999.

Thomas, R., *Literacy and Orality in Ancient Greece*, Cambridge University Press 1992.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Έλενα Μπαζίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

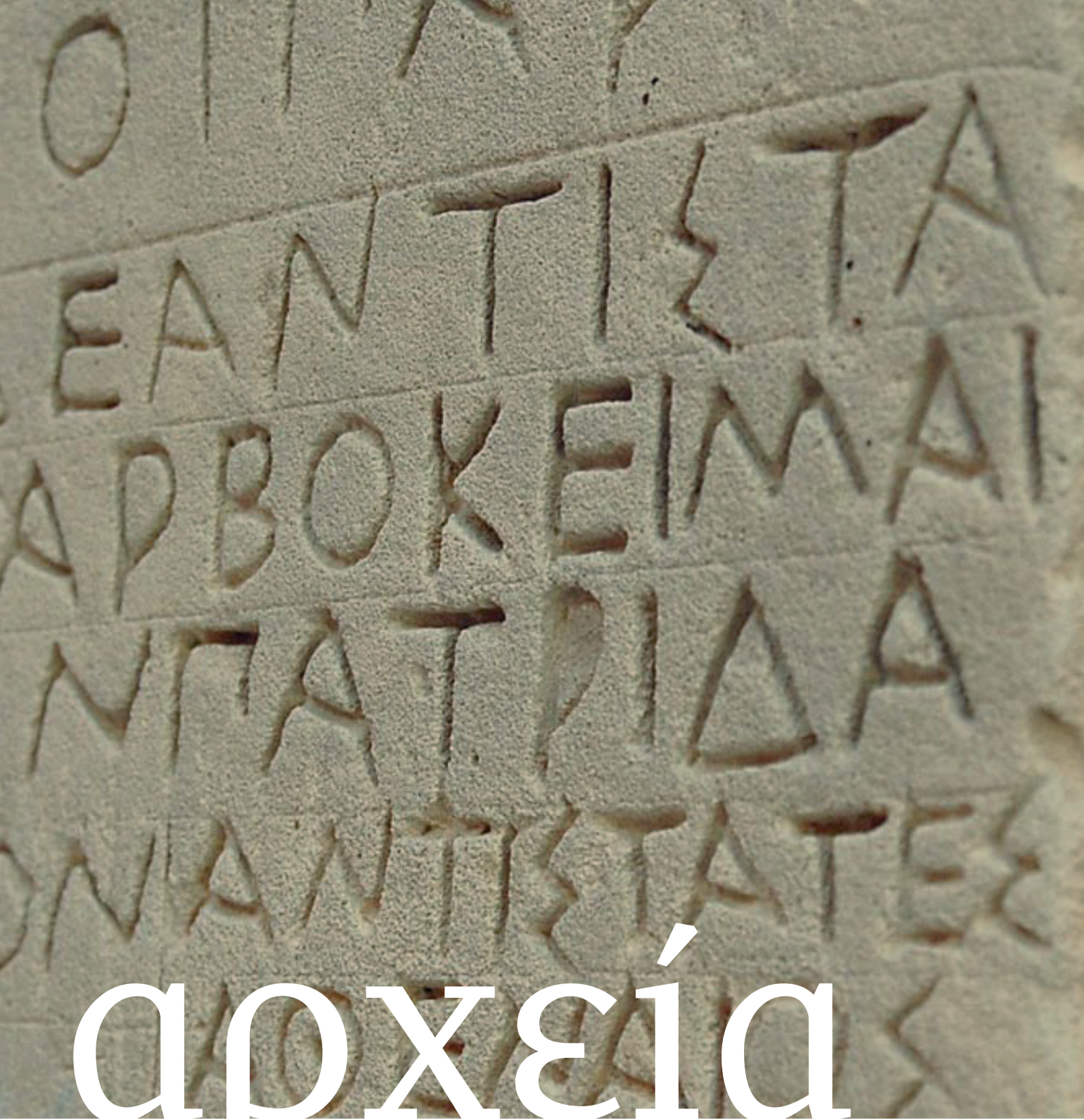
Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ΑΡΧΕΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα αρχεία στους αρχαϊκούς
και κλασικούς χρόνους

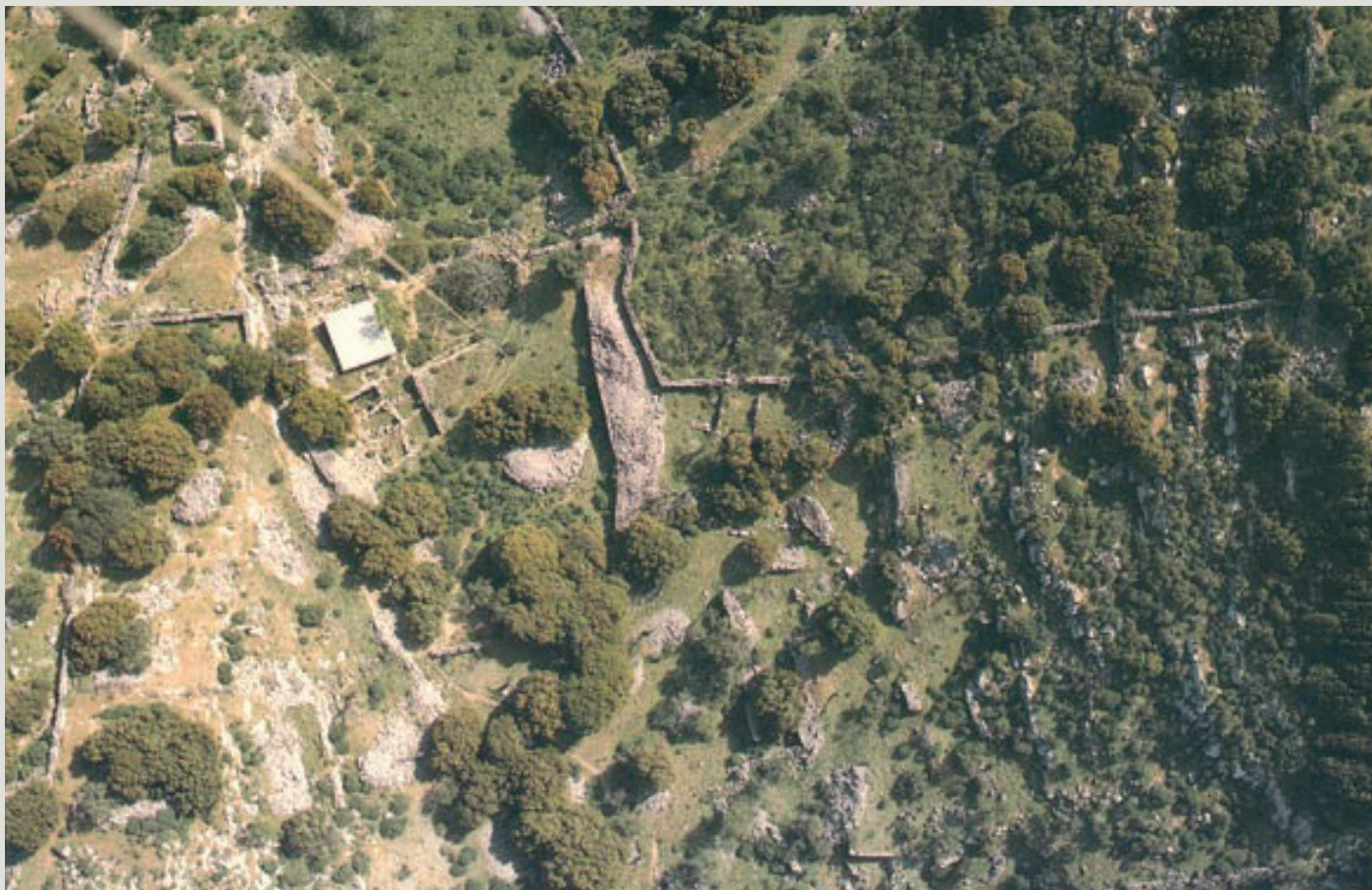
Γραφή και αρχείο: βίοι παράλληλοι

Οι απαρχές της τήρησης αρχείων στις ελληνικές πόλεις-κράτη έχουν άμεση σχέση με τη γενίκευση της χρήσης της γραφής. Η γραφή, με τη μορφή του ελληνικού αλφαβήτου, άρχισε να χρησιμοποιείται από τα διοικητικά όργανα των ελληνικών πόλεων-κρατών από τα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ.

Σύμφωνα με τη μελέτη των επιγραφών, στους αρχαϊκούς χρόνους δύο ήταν οι κύριες χρήσεις της γραφής στον δημόσιο βίο: η σύνταξη καταλόγων των αρχόντων και η δημοσίευση των νόμων. Μία επιγραφή που βρέθηκε στην Κρήτη, στην πόλη της Δρήρου, και χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 7ου αιώνα π.Χ., αποτελεί ένα πολύ πρώιμο παράδειγμα χρήσης της γραφής για

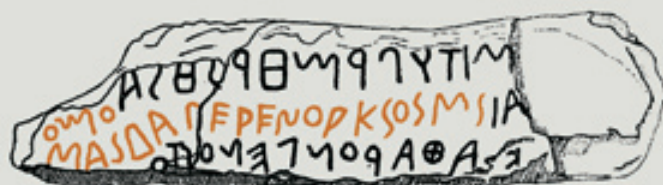
τη δημοσίευση της ισχύουσας νομοθεσίας. Στην Αθήνα η χρήση της γραφής στον δημόσιο βίο αυξήθηκε σημαντικά μετά το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα π.Χ., την περίοδο της τυραννίδας του Πεισίστρατου και των γιων του.

Οι Πεισιστρατίδες, έχοντας κατανοήσει τη δύναμη του γραπτού λόγου να επηρεάζει τις απόψεις των πολιτών, χρησιμοποίησαν τις επιγραφές για να εδραιώσουν την πολιτική τους. Ένα σημαντικό στοιχείο που έχουμε από αυτή την περίοδο για τη λειτουργία των κρατικών αρχείων στην Αθήνα είναι οι πρώτες αναφορές στους γραμματείς, δηλαδή τους κρατικούς αξιωματούχους που ήταν υπεύθυνοι για την τήρηση αρχείων.

Ένα από τα πολύ πρώιμα παραδείγματα καταγραφής και δημοσίευσης νόμων προέρχεται από την πόλη της Δρήρου, στην Κρήτη. Δρήρος, αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου, *An Aerial Atlas of Ancient Crete*, University of California Press.

Τμήμα αρχαϊκής επιγραφής από τη Δρήρο. Στο απόσπασμα με πορτοκαλί χρώμα μπορούμε να διαβάσουμε τη φράση: ὁμόσαι δ' ἄπερ ἔν ὄρκίοισι.

Από την αριστοκρατία στη δημοκρατία

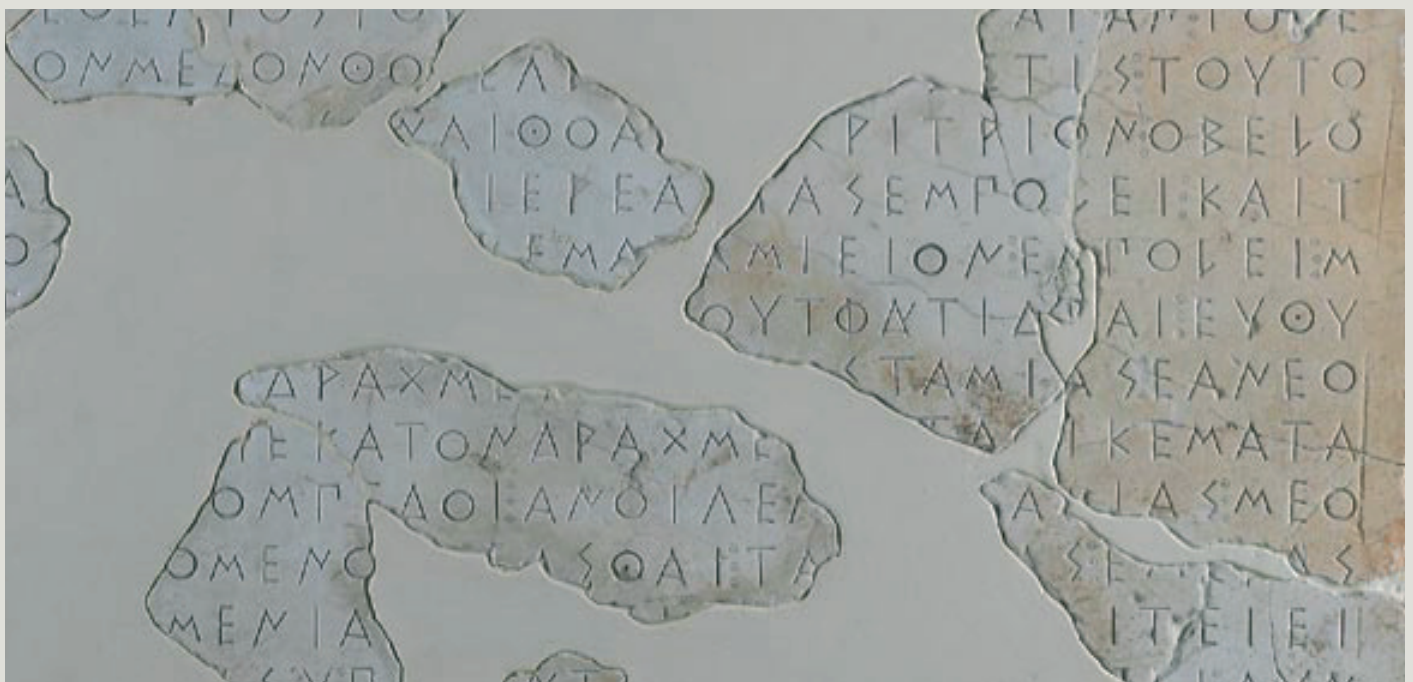
Στην Αθήνα οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις που σηματοδότησαν τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. επηρέασαν, όπως ήταν φυσικό, τη λειτουργία των αρχείων. Την εποχή εκείνη για πρώτη φορά έγινε η μετάβαση από τον άγραφο νόμο στον γραπτό, με τη νομοθεσία του Δράκοντα και του Σόλωνα. Η αθηναϊκή πολιτεία άρχισε να τηρεί πλέον αρχείο της ισχύουσας νομοθεσίας, ενώ παράλληλα φρόντιζε και για τη δημοσίευση των νόμων προκειμένου να ενημερωθούν οι πολίτες. Η συνήθης πρακτική για το σκοπό αυτό, που θα την εφαρμόσουν και άλλες ελληνικές πόλεις καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας, ήταν η αναγραφή των νόμων σε λίθινες στήλες και η έκθεσή τους σε δημόσιο χώρο.

Με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη (508/7 π.Χ.) αυξήθηκε η ανάγκη για τήρηση αρχείων. Οι δήμοι, οι οποίοι έγιναν αυτόνομες διοικητικές μονάδες, όφειλαν να τηρούν αρχεία των δημοτών τους και να ενημερώνουν τους στρατιωτικούς και ναυτικούς καταλόγους. Η εγγραφή των νέων στο *ληξιαρχικόν γραμματεῖον* του δήμου με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας τους καθόριζε την ιδιότητα του πολίτη. Η θεσμοθέτηση την ίδια περίοδο μιας νέας βουλής, της βουλής των πεντακοσίων, θα πρέπει να επηρέασε τη λειτουργία των κρατικών αρχείων, εάν, όπως υποθέτουμε, τα θέματα που χειριζόταν η βουλή παραδίδονταν σε κάποιον αξιωματούχο για καταγραφή και αρχειοθέτηση.

Κατάλογοι αρχόντων

Οι Αθηναίοι φαίνεται ότι άρχισαν να τηρούν καταλόγους δημόσιων αξιωματούχων και ιερέων από τα τέλη των αρχαϊκών χρόνων. Οι ίδιοι οι κατάλογοι δεν έχουν σωθεί, έχουν βρεθεί όμως μεταγενέστερες επιγραφές που φαίνεται ότι αντιγράφουν προηγούμενους

καταλόγους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προέρχεται από την Αρχαία Αγορά της Αθήνας, όπου σε μια επιγραφή που χρονολογείται στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. καταγράφονται τα ονόματα αθηναίων αρχόντων των ετών 527/6-522/1 π.Χ.

Επιγραφή όπου αναγράφεται ιερός νόμος (λεπτομέρεια).
Χρονολογείται γύρω στο 485/4 π.Χ. Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Η σταδιακή αναγνώριση της αξίας των αρχείων

Ποια ήταν η σημασία των αρχείων στον αθηναϊκό δημόσιο βίο γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ.; Αν και τα τεκμήρια είναι λίγα και αποσπασματικά, μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι ήδη από αυτή την περίοδο τα αρχεία είχαν αρχίσει να θεωρούνται απαραίτητα για τη λειτουργία πολλών δημόσιων υπηρεσιών.

Όσο προχωρούμε προς τον 5ο αιώνα π.Χ. τα τεκμήρια γίνονται περισσότερα. Το στοιχείο αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε με μεγαλύτερη ασφάλεια ότι στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. τα αρχεία είχαν γίνει πλέον αναπόσπαστο μέρος της δημόσιας διοίκησης, αξιοποιώντας πρακτικές που είχαν τις απαρχές τους έναν αιώνα νωρίτερα.

Κρατικά αρχεία στην Αθήνα της κλασικής εποχής

Κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ. οι νόμοι και τα ψηφίσματα φυλάσσονταν από τον γραμματέα της βουλής στα αρχεία της βουλής. Τα αρχεία αυτά, που αποτελούσαν τα κεντρικά κρατικά αρχεία, πολλαπλασιάστηκαν σε όγκο μεταξύ του 460 και 450 π.Χ., την εποχή δηλαδή που η Αθήνα γνώριζε μεγάλη ακμή στο πλαίσιο της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας.

Εκτός όμως από τα αρχεία της βουλής την ίδια περίοδο στην Αθήνα υπήρχαν και άλλα είδη αρχείων. Οι δήμοι τηρούσαν καταλόγους των μελών τους και πιθανότατα αρχεία ψηφισμάτων και οικονομικών υποθέσεων. Οι στρατηγοί τηρούσαν καταλόγους των στρατεύσιμων πολιτών, ενώ άλλοι αξιωματούχοι ή επίσημα συμβούλια τηρούσαν αρχεία σχετικά με τις υποθέσεις που επέβλεπαν.

Μέχρι τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. το Βουλευτήριο στην Αγορά της Αθήνας φιλοξενούσε τις εργασίες της βουλής των πεντακοσίων αλλά και τα κρατικά αρχεία. Ομοίωμα του παλαιού Βουλευτηρίου, *American School of Classical Studies at Athens: Agora Excavations*.

Από την αταξία... στην τάξη

Μέσα στον 5ο αιώνα π.Χ. οι Αθηναίοι προχώρησαν σε δύο σημαντικές ενέργειες σε σχέση με τα κρατικά αρχεία. Προς τα τέλη του αιώνα η πολιτεία αποφάσισε να κωδικοποιήσει την **παλαιότερη νομοθεσία** της. Πολλές λεπτομέρειες αυτής της διαδικασίας δεν μας είναι γνωστές, αλλά φαίνεται ότι το 410 π.Χ. οι Αθηναίοι διόρισαν ένα συμβούλιο από *αναγραφείς*, για να εξετάσει τους νόμους, να προσδιορίσει ποια μέτρα ήταν εκείνη την περίοδο σε ισχύ και να τα συγκεντρώσει σε έναν κώδικα.

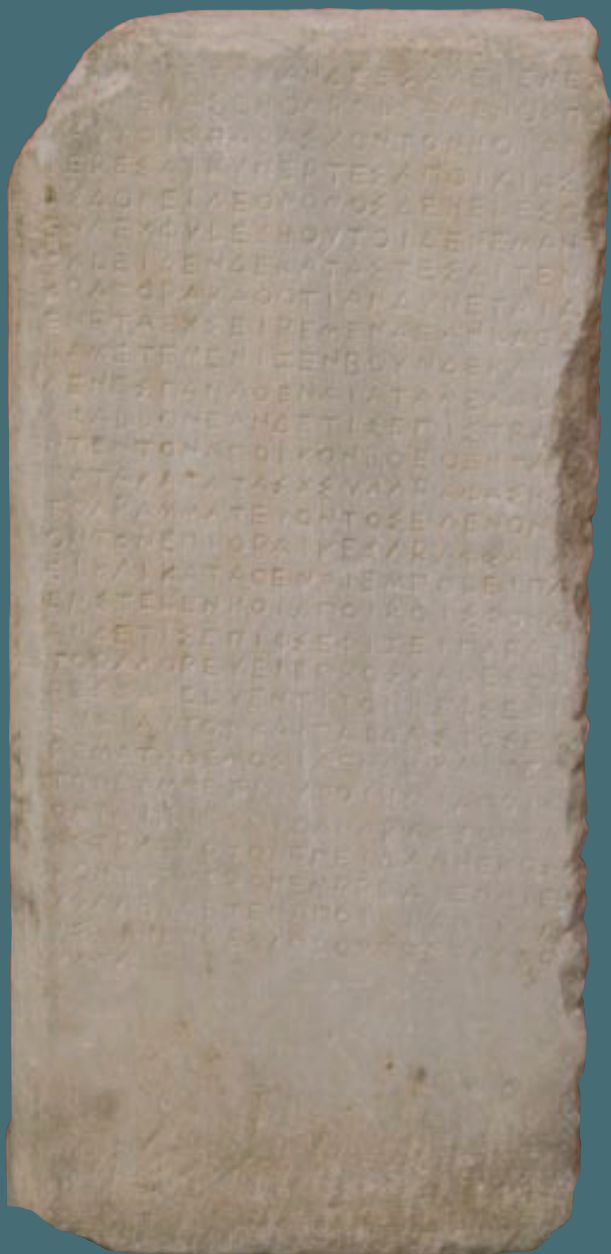
Οι νόμοι αναγράφηκαν σε λίθινες στήλες οι οποίες τοποθετήθηκαν στην Αγορά, στη Βασιλείο Στοά. Το έργο κράτησε πολλά χρόνια και για το λόγο αυτό ο Νικόμαχος, ο υπεύθυνος του έργου, κατηγορήθηκε από τον ρήτορα Λυσία για ολιγωρία.

Την ίδια εποχή η βουλή των πεντακοσίων μεταφέρθηκε σε νέο κτήριο. Στο παλαιό Βουλευτήριο παρέμεινε το κεντρικό δημόσιο αρχείο της πόλης και το κτήριο απέκτησε νέο όνομα: *Μητρώον*. Με αυτό τον τρόπο λύθηκε το πρόβλημα της φύλαξης των δημόσιων εγγράφων, τα οποία βρίσκονταν σκορπισμένα σε διαφορετικά δημόσια γραφεία στην πόλη.

Η φύλαξη και η αποθήκευση του αρχειακού υλικού

Υποθέτουμε ότι στο Μητρώο οι ξύλινες πινακίδες πρέπει να φυλάσσονταν σε αγγεία και ράφια. Όσο για τους παπύρους, αυτοί πρέπει να φυλάσσονταν σε κόγχες τοίχων, όπως συνήθως συνέβαινε και στις βιβλιοθήκες των ελληνιστικών χρόνων.

Ακόμη, από διάφορες πηγές γνωρίζουμε ότι τόσο στην Αθήνα όσο και σε αρχεία άλλων πόλεων χρησιμοποιούσαν κουτιά και κιβώτια για την αποθήκευση των εγγράφων.

Αττικό ψήφισμα για την ίδρυση αποικίας στη Θράκη. Χρονολογείται γύρω στο 445 π.Χ.
Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Λίγο πριν από το τέλος

Οι θεσμικές αλλαγές που διαμόρφωσαν τον δημόσιο βίο των Αθηναίων στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. ίσως επηρέασαν τη διοίκηση των αρχείων. Οι αναφορές που έχουμε κατά την περίοδο αυτή σχετικά με το Μητρώο είναι λίγες, αλλά αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα αρχεία καταστράφηκαν ή ότι έπαψε η φύλαξη των εγγράφων. Το ίδιο σποραδικές είναι οι μαρτυρίες από τον 3ο και 2ο αιώνα π.Χ. και αναφέρονται σε καταθέσεις λογαριασμών και άλλων εγγράφων

Ξύλο, πέτρα, χαρτί

Για τα πάσης φύσεως έγγραφα χρησιμοποιούνταν ως επί το πλείστον ξύλινες πινακίδες ή χαρτί από λωρίδες παπύρου. Τα υλικά αυτά ήταν εύχρηστα και κατάλληλα για να επιδεχθούν διορθώσεις, σε περίπτωση που στα ήδη καταγεγραμμένα κείμενα χρειαζόταν να γίνουν προσθήκες ή αλλαγές.

Ωστόσο τα πιο σημαντικά έγγραφα ήταν γραμμένα σε μεταλλικές ή λίθινες επιφάνειες, ενώ ο χρυσός χρησιμοποιήθηκε για ιερά κείμενα. Δεδομένου ότι η χάραξη επιγραφών ήταν δαπανηρή υπόθεση, προβλεπόταν μόνο για τη δημοσιοποίηση πολύ σημαντικών αποφάσεων και γενικότερα πράξεων βαρύνουσας σημασίας με μόνιμη ισχύ.

Τμήμα της μεγάλης επιγραφής των Νόμων της Γόρτυνας. Χρονολογείται γύρω στο 480-460 π.Χ. Γόρτυνα, Κρήτη.

στο Μητρώο από μεμονωμένους αξιωματούχους και ειδικές επιτροπές. Την ίδια περίοδο το Μητρώο άρχισε να δέχεται αντίγραφα εγγράφων ιδιωτικού χαρακτήρα, πρακτική που ακολουθούσαν τα αρχεία άλλων ελληνικών πόλεων κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων.

Φαίνεται ότι τα αρχεία του Μητρώου καταστράφηκαν από την επιδρομή του Σύλλα στην Αθήνα το 86 π.Χ., αλλά αυτό δεν αποτέλεσε την οριστική καταστροφή τους, εφόσον διαθέτουμε μαρτυρίες για κατάθεση

στο Μητρώο ενός καταλόγου εφήβων το 61/2 π.Χ. Τον 2ο αιώνα μ.Χ. ο χαρακτήρας του κτηρίου άλλαξε και από ένα εν λειτουργία αρχείο μετατράπηκε σε κτήριο με μουσειακό χαρακτήρα, όπου μπορούσαν να εκτεθούν όλα τα κείμενα αρχαιογνωστικού ενδιαφέροντος. Το τελικό χτύπημα ήρθε με την άλωση της Αθήνας από τους Ερούλους το 267 μ.Χ. Το Μητρώο ήταν ένα από τα κτήρια που καταστράφηκαν κατά την επιδρομή και έκτοτε δεν λειτούργησε.

Το δικαίωμα αναζήτησης υλικού

Παρότι στους αθηναίους πολίτες δεν απαγορευόταν η πρόσβαση στα αρχεία του Μητρώου, ωστόσο δεν ήταν αυτοί οι ίδιοι που έκαναν τις αναζητήσεις. Αυτό ήταν καθήκον των γραμματέων και του δημόσιου δούλου του Μητρώου. Αν κάποιος πολίτης ήθελε να παραλάβει αντίγραφα κρατικών εγγράφων για προσωπική του υπόθεση, έπρεπε να υποβάλει αίτηση στο Μητρώο. Στα κείμενα αττικών ρητόρων συχνά απαντούν αποσπάσματα νόμων και ψηφισμάτων της αθηναϊκής πολιτείας. Μολονότι οι ρήτορες δεν αναφέρουν την προέλευσή τους, είναι βέβαιο ότι προμηθεύονταν αντίγραφα τους από το Μητρώο.

Οι γραμματείς του Μητρώου διέθεταν αντίγραφα αρχαιακών εγγράφων για τις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου. Ετοίμαζαν επίσης αντίγραφα των ψηφισμάτων της βουλής και της εκκλησίας για τους στρατηγούς και άλλους κρατικούς αξιωματούχους, οι οποίοι όφειλαν να έχουν απόλυτη γνώση των υποθέσεων που χειρίζονταν.

Για την αναζήτηση ενός ψηφίσματος από το αρχείο του Μητρώου ήταν απαραίτητο να είναι γνωστό το όνομα του **επώνυμου άρχοντα** κατά τη διάρκεια της θητείας του οποίου θεσπίστηκε. Αν ήταν γνωστή μάλιστα και η φυλή που προέδρευε τότε, το ψήφισμα μπορούσε να εντοπιστεί γρηγορότερα. Ακόμα ευκολότερα θα μπορούσε να εντοπιστεί, αν ήταν γνωστό και το όνομα του προεδρεύοντος της συνέλευσης όπου αποφασίστηκε η έκδοση του ψηφίσματος. Εάν έλειπαν όμως τα περισσότερα από αυτά τα στοιχεία, η εύρεση ενός αρχαιακού εγγράφου θα ήταν δύσκολη, αν όχι αδύνατη.

Ψήφισμα του αττικού δήμου Αιζωνής (σημερινή Γλυφάδα) με θέμα την απόδοση τιμών σε δύο θεατρικούς χορηγούς. Χρονολογείται γύρω στο 313/2 π.Χ. Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Σχόλια

Παλαιότερη νομοθεσία: Οι νόμοι του Δράκοντα και του Σόλωνα που ήταν ακόμα σε ισχύ. Ένα ψήφισμα που αναγράφεται σε λίθινη στήλη αναφέρει την εντολή που δόθηκε στους αναγραφείς να παραλάβουν το νόμο του Δράκοντα *περί φόνου* από τον άρχοντα βασιλέα και να τον αναγράψουν σε λίθινη στήλη. Βλ. το έντυπο «Αναζητώντας τα τεκμήρια στο Επιγραφικό Μουσείο».

Επώνυμος άρχοντας: Μαζί με τον άρχοντα βασιλέα, τον πολέμαρχο και οι τους έξι θεσμοθέτες ήταν ένας από τους εννέα άρχοντες της αθηναϊκής πολιτείας. Επιλεγόταν με κλήρο και η θητεία του ήταν ετήσια. Τα βασικά του καθήκοντα ήταν η διοργάνωση των μεγάλων θρησκευτικών εορτών της πόλης και κυρίως των Μεγάλων Διονυσίων. Ο επώνυμος άρχοντας είχε το προνόμιο να δίνει το όνομά του στο έτος της θητείας του, γι' αυτό και το όνομά του χρησιμοποιούνταν ως χρονολογικός δείκτης σε διάφορα επίσημα έγγραφα που άρχιζαν με τη φράση «επί άρχοντος [τάδε]...».

Βιβλιογραφία

- Brosius, M. (επιμ.), *Ancient Archives and Archival Traditions: Concepts of Record Keeping in the Ancient World*, Oxford University Press 2004.
- Camp II, J., *Η Αγορά της Αθήνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.
- Glantz, G., *Η ελληνική «πόλις»*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.
- Harris, V.W., *Ancient Literacy*, Harvard University Press, Κάμπριτζ Μασαχουσέτη 1989.
- Macdonald, W.A., "Note on a Fragment of an Archaic Inscription from Dreros", *Hesperia*, τ. 25, American School of Classical Studies at Athens 1956.
- McKemmish, S. – M. Piggot – B. Reed – F. Upward (επιμ.), *Archives Record Keeping in Societies*, Charles Sturt University – Centre for Information Studies, Αυστραλία 2005.
- Meritt, B.D., *Inscriptions from the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Πρίνστον Νιου Τζέρσεϊ 1966.
- Myers, J.W. – E.E. Myers – G. Cadogan (επιμ.), *An Aerial Atlas of Ancient Crete*, University of California Press, Καναδάς 1992.
- Posner, E., *Archives in the Ancient World*, Harvard University Press, Κάμπριτζ Μασαχουσέτη 1972.
- Sickinger, P.J., *Public Records and Archives in Classical Athens*, University of North Carolina 1999.
- Thomas, R., *Literacy and Orality in Ancient Greece*, Cambridge University Press 1992.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Έλενα Μπαζίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ΑΡΧΕΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα αρχεία της αθηναϊκής πολιτείας
στην Αρχαία Αγορά

Ηαθηναϊκή πολιτεία διατηρούσε πολλών ειδών αρχεία: αρχεία των καταγεγραμμένων νόμων, δημοτολόγια, φορολογικούς καταλόγους, αρχεία του στρατού και του ιππικού, οικονομικά αρχεία κτλ.

Τα κρατικά αρχεία φυλάσσονταν σε δημόσια κτήρια που βρίσκονταν στο κέντρο του άστεως,

στην Αγορά. Κάποια αρχεία φυλάσσονταν μέσα σε ναούς και με αυτό τον τρόπο έμπαιναν υπό την προστασία των θεών.

Αναζητώντας ίχνη των αρχείων της αθηναϊκής δημοκρατίας θα περιηγηθούμε στην Αρχαία Αγορά και θα ανακαλύψουμε τα τεκμήριά τους μέσα στο μουσείο της Στοάς του Αττάλου.

Λίγα λόγια για την Αγορά της Αθήνας

Στην Αθήνα, όπως και στις άλλες πόλεις της αρχαίας Ελλάδας, η Αγορά ήταν το κέντρο της δημόσιας ζωής. Σε αυτόν το χώρο είχαν την έδρα τους οι διοικητικές, δικαστικές,

οικονομικές και θρησκευτικές αρχές της πόλης. Ο ίδιος χώρος ήταν παράλληλα το κέντρο των εμπορικών δραστηριοτήτων και της κοινωνικής ζωής.

Άποψη της Αρχαίας Αγοράς από τα νότια. Στα αριστερά διακρίνεται ο λόφος του Αγοραίου Κολωνού με το ναό του Ηφαίστου και στα δεξιά η αναστηλωμένη Στοά του Αττάλου, όπου στεγάζεται το μουσείο της Αρχαίας Αγοράς.

Τα κρατικά αρχεία...

Στην Αθήνα των κλασικών χρόνων τα επίσημα αρχεία του κράτους φυλάσσονταν στο (παλαιό) Βουλευτήριο, εκεί όπου συνεδρίαζε μέχρι τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. η βουλή των πεντακοσίων. Από αναφορές σε αρχαίες πηγές μαθαίνουμε ότι στο κτήριο αυτό φυλάσσονταν ψηφίσματα της εκκλησίας του δήμου, νόμοι, δικόγραφα, οικονομικές εκθέσεις, καταγραφές αναθημάτων σε ιερά, κατάλογοι μέτρων και σταθμών και οι κατάλογοι των αθηναίων εφήβων. Τα επίσημα έγγραφα ήταν γραμμένα σε πάπυρο ή ξύλο. Ψηφίσματα, καθώς και άλλα κείμενα δημοσιεύονταν για να γνωστοποιηθούν σε όλους τους πολίτες. Ένας προσωρινός τρόπος δημοσίευσης ήταν η αναγραφή τους πάνω σε

ασβεστωμένες ξύλινες πινακίδες που ονομάζονταν «λευκώματα» και τοποθετούνταν σε κάποιο δημόσιο χώρο.

Σε πολλές περιπτώσεις η εκκλησία του δήμου έπαιρνε απόφαση να αναγραφεί το ψήφισμα σε λίθινη στήλη και να στηθεί σε συγκεκριμένο δημόσιο χώρο. Για το σκοπό αυτό η πολιτεία διέθετε και ειδικό κονδύλι:

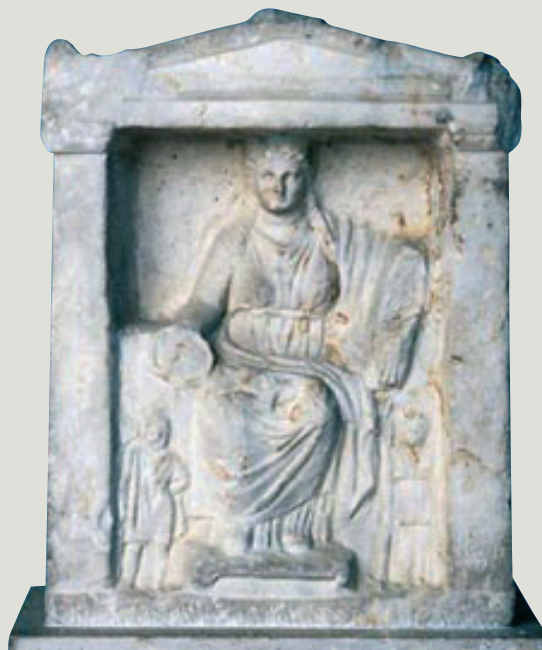
«... Να αναλάβει ο γραμματέας την αναγραφή του νόμου σε δύο λίθινες στήλες [...] και να δοθούν για την αναγραφή των στηλών 20 δραχμές στον ταμία του δήμου από τα κονδύλια που δαπανώνται για τα ψηφίσματα.»

(Απόσπασμα από το κείμενο που αναγράφεται στη στήλη της Δημοκρατίας σε ελεύθερη απόδοση.)

...και η Μητέρα των Θεών

Όπως μαθαίνουμε από τις αρχαίες πηγές τα αρχεία είχαν τεθεί υπό την προστασία και τη φύλαξη της Ρέας, της Μητέρας των θεών. Η σχέση αρχείου και Ρέας πρέπει να προέκυψε την εποχή που η λατρεία της Μητέρας των θεών μεταφέρθηκε στο Βουλευτήριο, λίγο μετά το 480 π.Χ.

Ήταν η εποχή που η θεά είχε μείνει άστεγη, καθώς ο ναός της είχε καταστραφεί από τους Πέρσες. Τότε οι Αθηναίοι μετέφεραν τη λατρεία της στο διπλανό Βουλευτήριο και η Ρέα αναγορεύτηκε «φύλακας όλων των νόμων της πόλης που είναι καταχωρισμένοι στα αρχεία».

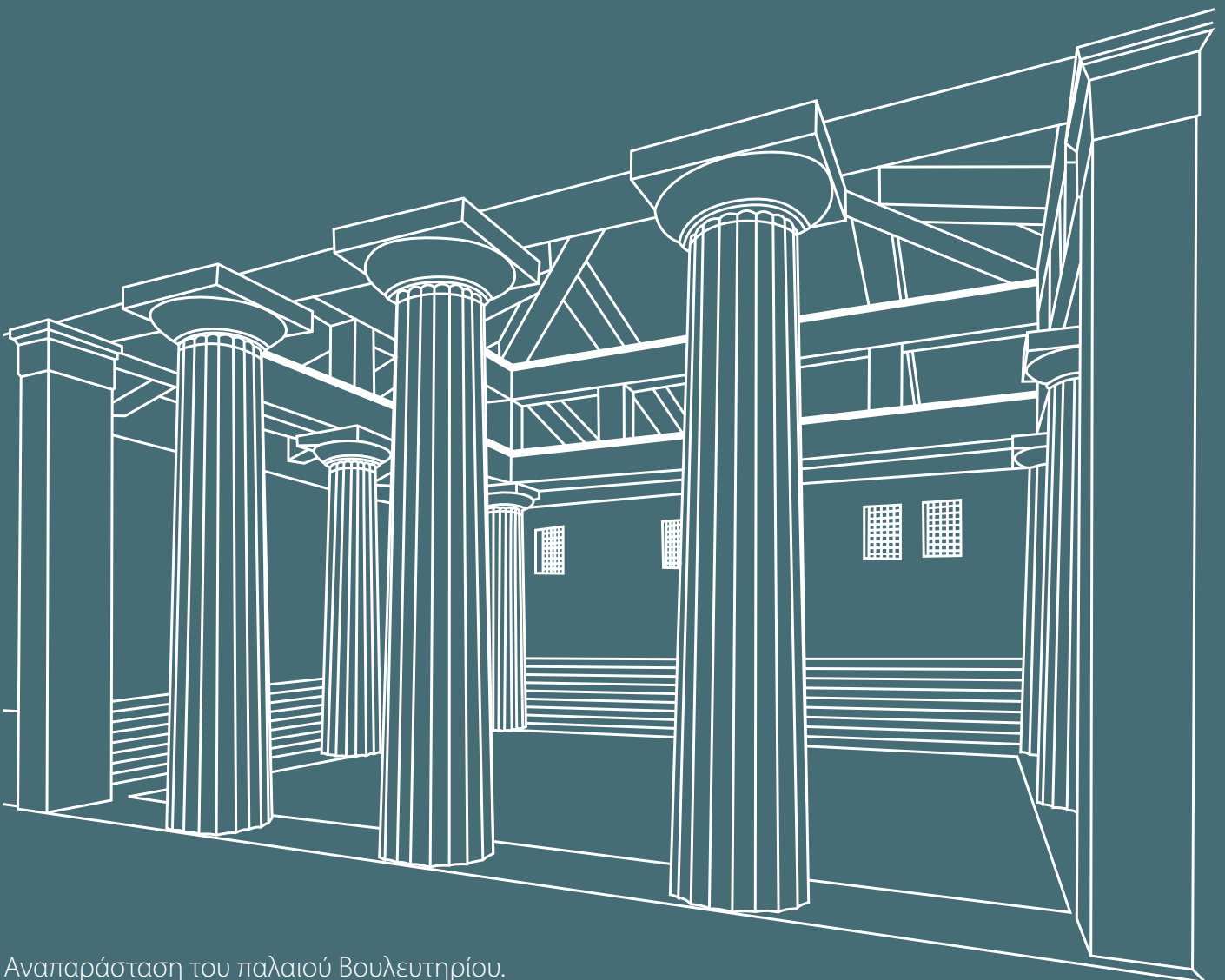

Αναθηματικό ανάγλυφο που απεικονίζει τη Μητέρα των θεών. Χρονολογείται τον 4ο αιώνα π.Χ. και πιστεύεται ότι αντιγράφει το χρυσελεφάντινο άγαλμα που είχε φιλοτεχνήσει ο Αγοράκριτος (ή ο Φειδίας) για να τοποθετηθεί στο Μητρώο. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

Παλαιό Βουλευτήριο και Μητρώο

Το κτήριο ακριβώς δίπλα στη Θόλο οικοδομήθηκε περί το 500 π.Χ. για να αποτελέσει την έδρα της νεοσύστατης βουλής των πεντακοσίων. Ήταν μια ευρύχωρη αίθουσα, σχεδόν τετράγωνη, με πέντε κίονες για τη στήριξη της οροφής και ξύλινα έδρανα τα οποία ήταν τοποθετημένα σε σχήμα Π, παράλληλα στον βόρειο, ανατολικό και δυτικό τοίχο. Στο κέντρο του χώρου βρισκόταν ο βωμός. Οι πολίτες μπορούσαν να σταθούν στον προθάλαμο, που χωριζόταν από την αίθουσα με *δρύφακτο*, δηλαδή κιγκλίδωμα, και να παρακολουθήσουν τις συνεδριάσεις της βουλής. Στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. οι εργασίες της βουλής μεταφέρθηκαν σε νέο κτήριο που κτίστηκε στα δυτικά του παλαιού. Έτσι το παλαιό

Βουλευτήριο έπαψε να χρησιμοποιείται ως χώρος συνεδριάσεων, συνέχισε όμως να λειτουργεί ως δημόσιο κτήριο, καθώς σε αυτό παρέμειναν τα κρατικά αρχεία και το άγαλμα της Μητέρας των θεών. Αυτό το άγαλμα ήταν που χάρισε στο κτήριο το νέο του όνομα: *Μητρώον*. Δεν γνωρίζουμε για ποιο λόγο μεταφέρθηκε η βουλή σε νέο κτήριο. Υποθέτουμε ότι ο χώρος δεν επαρκούσε πια και για τις συνεδριάσεις και για την τήρηση ενός αρχείου που ολοένα αυξανόταν. Το παλαιό Βουλευτήριο κατεδαφίστηκε τον 2ο αιώνα π.Χ., για να κτιστεί στη θέση του ένα συγκρότημα κτηρίων που αποτέλεσαν το νέο Μητρώο. Το κτήριο αυτό διατήρησε τη λειτουργία του προκατόχου του, καθώς στέγαζε όχι μόνο τη λατρεία της Ρέας αλλά και τα κρατικά αρχεία.

Αναπαράσταση του παλαιού Βουλευτηρίου.

Το αρχείο των παλαιών νόμων της αθηναϊκής πολιτείας

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, όταν ο Σόλωνα ολοκλήρωσε το νομοθετικό του έργο (594 π.Χ.), οι Αθηναίοι ανέγραψαν τους νέους νόμους σε ξύλινους πίνακες, τους τοποθέτησαν στη Βασιλείο Στοά και ορκίστηκαν να τους τηρούν. Έτσι δημιουργήθηκε το πρώτο αρχείο της αθηναϊκής νομοθεσίας, το οποίο, καθώς ήταν τοποθετημένο σε δημόσιο χώρο, ήταν

προσβάσιμο σε όλους τους πολίτες. Προς τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. η πολιτεία αποφάσισε να κωδικοποιήσει την παλαιότερη νομοθεσία της συγκεντρώνοντας τους νόμους του Δράκοντα (621 π.Χ.) και του Σόλωνα (594 π.Χ.). Οι νόμοι αυτήν τη φορά αναγράφηκαν σε λίθινες στήλες, οι οποίες τοποθετήθηκαν στην Αγορά, στη Βασιλείο Στοά.

Χώρος έκθεσης των νόμων του Δράκοντα και του Σόλωνα

Η Βασιλείο Στοά
Στη στοά είχε την έδρα του ο *άρχων βασιλεύς*, ένας από τους άρχοντες της αθηναϊκής πολιτείας με θρησκευτικές και δικαστικές εξουσίες. Το κτήριο πιθανόν να οικοδομήθηκε μέσα στον 6ο αιώνα π.Χ., και στην αρχική του μορφή είχε τέσσερις δωρικούς κίονες στο εσωτερικό και οκτώ στην

πρόσοψη. Οι λίθινες στήλες με την παλαιότερη νομοθεσία της πολιτείας ήταν τοποθετημένες κατά μήκος του πίσω τοίχου της στοάς. Γύρω στο 400 π.Χ., προκειμένου να αυξηθεί ο διαθέσιμος χώρος για την έκθεση των νόμων, προστέθηκαν δύο νέες πτέρυγες στην πρόσοψη της στοάς.

Το αρχείο της Μετρονομίας

Η Μετρονομία μαζί με την Αγορανομία ήταν δύο υπηρεσίες που έλεγχαν την εύρυθμη λειτουργία του εμπορικού τμήματος της Αγοράς. Στο τέλος κάθε χρόνου οι **μετρονόμοι** παρέδιδαν τα αρχεία τους στους διαδόχους τους και η πράξη της παράδοσης αναγραφόταν σε λίθινη στήλη. Μια τέτοια στήλη, που χρονολογείται το 222/1 π.Χ., βρέθηκε μέσα σε ένα από τα δωμάτια της **Νότιας Στοάς Ι**, όπου πρέπει να ήταν η έδρα της Μετρονομίας. Στη στήλη αναγράφονται τα ονόματα των πέντε απερχόμενων μετρονόμων και αναφέρονται αναλυτικά τα μέτρα και τα σταθμά που παραδίδονται στους επόμενους μετρονόμους.

Το αρχείο της Μετρονομίας, δηλαδή τα υποδείγματα των μέτρων και των σταθμών που χρησιμοποιούσε η αθηναϊκή πολιτεία, φυλασσόταν στη Θόλο. Ένα αντίστοιχο αρχείο πρέπει να υπήρχε στα γραφεία των μετρονόμων στη Νότια Στοά Ι και ένα άλλο στον Πειραιά. Ένα ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου αναφέρει ότι η πολιτεία είχε αναθέσει τη συντήρηση των μέτρων και των σταθμών και την κατασκευή αντιγράφων σε δημόσιους δούλους που υπηρετούσαν στη Θόλο, στον Πειραιά και στην Ελευσίνα. Οι έμποροι ήταν υποχρεωμένοι να προμηθεύονται από αυτούς τα ακριβή αντίγραφα των κρατικών μέτρων και σταθμών.

Χώροι φύλαξης των αρχείων της Μετρονομίας

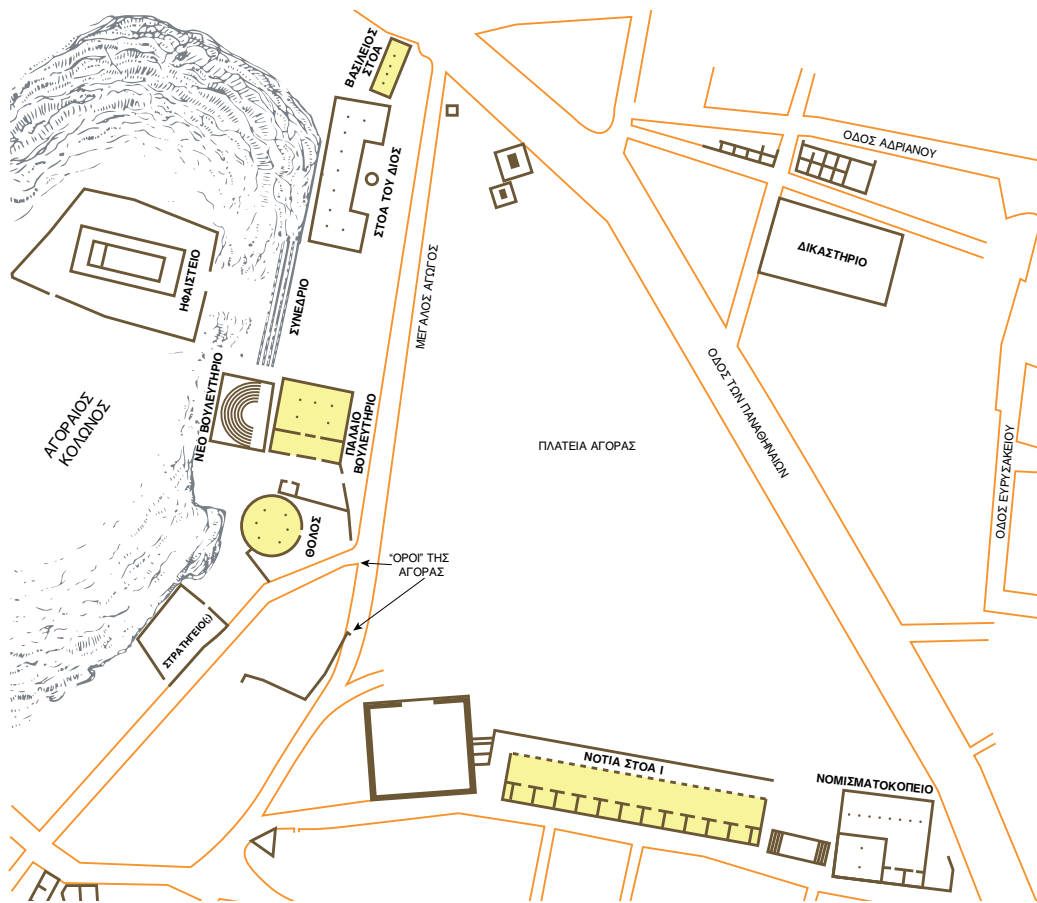
Η Θόλος...

Η Θόλος ήταν ένα κυκλικό κτήριο όπου είχε την έδρα της η κυβέρνηση. Καθημερινά στη Θόλο παρευρίσκονταν οι πενήντα βουλευτές της **πρυτανεύουσας φυλής** και εκεί μπορούσαν να τους συναντήσουν οι άρχοντες και οι αξιωματούχοι της πολιτείας αλλά και οι απλοί πολίτες για διάφορες υποθέσεις τους.

Το βράδυ στο χώρο παρέμεναν πάντα κάποιοι

πρυτάνεις, τουλάχιστον 17, ώστε να είναι πάντα σε θέση να αντιμετωπίσουν μια έκτακτη υπόθεση.

Η Θόλος κτίστηκε περί το 465 π.Χ. Είχε έξι κίονες που στήριζαν την κωνική στέγη και δάπεδο από πατημένο χώμα. Στη μέση του χώρου υπήρχε βωμός όπου θυσίαζαν οι πρυτάνεις. Μέσα σε αυτό το μεγάλο κυκλικό δωμάτιο φυλάσσονταν τα επίσημα μέτρα και σταθμά.

Κάτοψη της Αγοράς γύρω στο 400 π.Χ. Με χρώμα σημειώνονται τα κτήρια όπου φυλάσσονταν κρατικά αρχεία: η Θόλος, το παλαιό Βουλευτήριο, η Βασίλειος Στοά και η Νότια Στοά Ι.

... και η Νότια Στοά Ι

Πρόκειται για ένα μεγάλο στενόμακρο κτήριο που κτίστηκε γύρω στο 430-420 π.Χ. Η στοά, πίσω από τις δύο κιονοστοιχίες, είχε 16 δωμάτια. Ποιος ήταν ο προορισμός της; Οι αρχαιολόγοι μελετώντας τα ευρήματα συμπέραναν ότι πιθανόν εδώ να βρίσκονταν οι εγκαταστάσεις των τραπεζιτών, ενώ κάποια άλλα δωμάτια θα λειτουργούσαν

ως δημόσια γραφεία και ως τραπεζαρίες για τη συνεστίαση των αξιωματούχων της πολιτείας. Σε ένα από αυτά τα δωμάτια βρέθηκε η λίθινη στήλη που αναφέραμε. Είναι λοιπόν πιθανόν ο χώρος αυτός να ήταν το γραφείο της Μετρονομίας και εδώ να φυλάσσονταν τα επίσημα μέτρα και σταθμά που αναγράφονται στη συγκεκριμένη στήλη.

Τα αρχεία του αθηναϊκού ιππικού

Το αθηναϊκό ιππικό ήταν ένα επίλεκτο στρατιωτικό σώμα όπου συμμετείχαν πολίτες από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις της πόλης. Διοικητές του ήταν δύο ίππαρχοι που είχαν την έδρα τους στο Ιππαρχείο. Σε αυτό το κτήριο στεγαζόταν το αρχείο του ιππικού, ενώ στην

πρόσοψή του ήταν στημένα διάφορα τιμητικά ανάγλυφα και επιγραφές.

Ένα μέρος του αρχείου βρέθηκε σε πηγάδι, δίπλα στην οδό των Παναθηναίων, κοντά στη βορειοδυτική γωνία της πλατείας, ενώ αντίστοιχα ευρήματα εντοπίστηκαν κοντά στο Δίπυλο.

Τμήμα ανάγλυφου μνημείου που στήθηκε σε ανάμνηση της νίκης της Λεοντίδος φυλής σε ιππικό αγώνισμα. Βρέθηκε στην περιοχή όπου πιθανόν βρισκόταν το Ιππαρχείο. Εκτίθεται στο περιστύλιο του μουσείου της Αρχαίας Αγοράς.

Το Ιππαρχείο

Κρίνοντας από το σημείο όπου βρέθηκαν τα θραύσματα των τιμητικών επιγραφών αλλά και τα αρχεία του ιππικού πιστεύουμε ότι το Ιππαρχείο θα πρέπει να βρισκόταν κάπου κοντά στη βορειοδυτική γωνία της πλατείας της Αγοράς.

Φαίνεται μάλιστα ότι η περιοχή αυτή ήταν στενά συνδεδεμένη με το ιππικό, γιατί, όπως μαθαίνουμε από φιλολογικές πηγές, σε αυτό το σημείο της οδού των Παναθηναίων εκπαιδεύονταν οι νεαροί ιππείς.

Σχόλια

Μετρονόμοι: Κρατικοί αξιωματούχοι που μαζί με τους αγορανόμους φρόντιζαν για την καλή λειτουργία της Αγοράς. Οι αγορανόμοι έλεγχαν τις τιμές και την ποιότητα των προϊόντων, ενώ οι μετρονόμοι τα μέτρα και τα σταθμά των εμπορών.

Νότια Στοά I: Επειδή δεν υπάρχουν στοιχεία για την ονομασία της, οι ερευνητές την ονόμασαν Νότια Στοά I για να την ξεχωρίζουν από τη Νότια Στοά II που κτίστηκε 270 χρόνια μετά, στην ίδια σχεδόν θέση.

Πρυτανεύουσα φυλή: Στη βουλή των πεντακοσίων καθεμία από τις δέκα αθηναϊκές φυλές αναλάμβανε εκ περιτροπής τη διοίκηση του κράτους για διάστημα 35-36 ημερών.

Βιβλιογραφία

Camp II, J., *Η Αγορά της Αθήνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.

Glötz, G., *Η ελληνική «πόλις»*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.

Meritt, B.D., *Inscriptions from the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Πρίνστον Νιου Τζέρσεϊ 1966.

Sickinger, P.J., *Public Records and Archives in Classical Athens*, University of North Carolina 1999.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

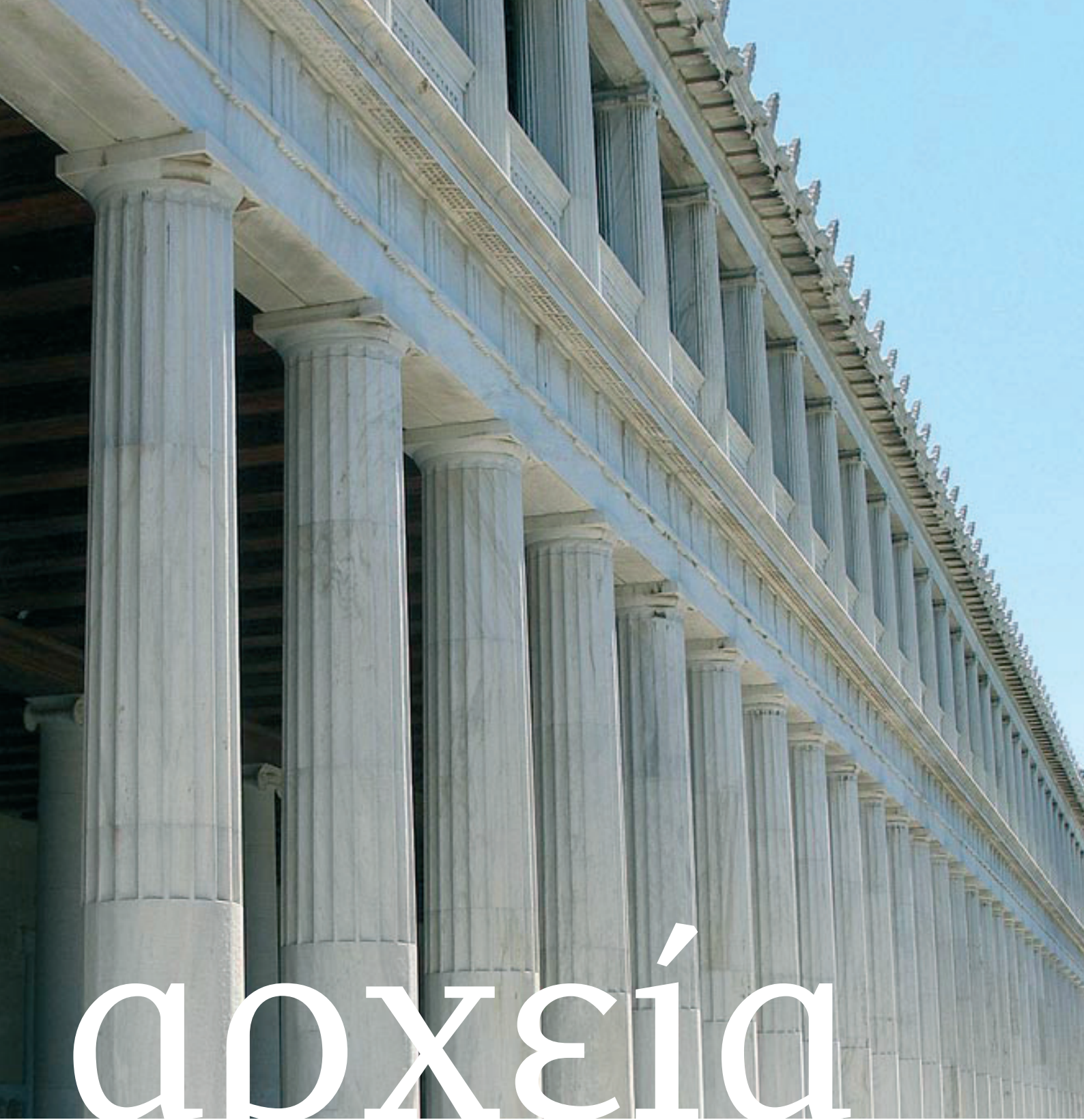
Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

αρχαία

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Αναζητώντας τα τεκμήρια
στο Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς

Ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου

Πρόκειται για μαρμάρινη στήλη όπου αναγράφεται ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου. Πάνω από το κείμενο του ψηφίσματος υπάρχει ανάγλυφη παράσταση που απεικονίζει τη Δημοκρατία να στεφανώνει τον Δήμο των Αθηναίων, και από αυτή την αλληγορική παράσταση η στήλη ονομάστηκε «Στήλη της Δημοκρατίας». Το κείμενο που αναγράφεται ψηφίστηκε το 337/6 π.Χ. ύστερα από πρόταση του Ευκράτη, λίγο καιρό μετά τη νίκη του

Φιλίππου στη Χαιρώνεια, και είχε ως σκοπό να αποθαρρύνει κάθε φιλομακεδονική κίνηση που θα έβαζε σε κίνδυνο το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας.

Το ψήφισμα, σύμφωνα με την απόφαση της εκκλησίας του δήμου, αναγράφηκε σε δύο στήλες. Η μία στήθηκε στον Άρειο Πάγο και η άλλη στην Πνύκα. Όταν το 322 π.Χ. οι Μακεδόνες κατέλαβαν την Αθήνα, το ψήφισμα καταργήθηκε και οι στήλες καθαιρέθηκαν.

Η Στήλη της Δημοκρατίας (6524)

«Τη χρονιά που ήταν επώνυμος άρχοντας ο Φρύνιχος και κατά την ένατη πρυτανεία της Λεοντίδος φυλής, κατά την οποία ήταν γραμματέας ο Χαιρέστρατος, ο γιος του Αμεινίου από τις Αχαρνές. Ο Ευκράτης, ο γιος του Αριστοτίμου από τον Πειραιά, έκανε την πρόταση, ο Μενέστρατος από την Αιξωνή, ένας από τους προέδρους, την έφερε σε ψηφοφορία, "με το καλό" για τον δήμο των Αθηναίων. Οι νομοθέτες αποφάσισαν: εάν κάποιος κινηθεί εναντίον του δήμου των Αθηναίων με σκοπό να εγκαταστήσει τυραννίδα ή βοηθήσει στην εγκατάσταση της τυραννίδας ή καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα, τότε ας είναι τιμημένος εκείνος που θα σκοτώσει αυτόν που θα επιχειρήσει κάτι από όλα αυτά. Να μην επιτραπεί σε κανέναν από τους βουλευτές της βουλής του Αρείου Πάγου, αν καταλυθεί η δημοκρατία, να προσέλθει στον Άρειο Πάγο, να πάρει μέρος στη συνεδρίαση και να λάβει αποφάσεις για κάποια υπόθεση. Εάν κάτι τέτοιο συμβεί, να στερηθούν αυτός και η οικογένειά του τα πολιτικά τους δικαιώματα, να δημευθεί η περιουσία του και να δοθεί το ένα δέκατο στη Θεά. Να αναλάβει ο γραμματέας την αναγραφή του νόμου σε δύο λίθινες στήλες και να στηθούν η μιν μία στην είσοδο του Αρείου Πάγου από την πλευρά του εισερχομένου στο βουλευτήριο και η άλλη στην εκκλησία. Για την αναγραφή των στηλών να δοθούν 20 δραχμές στον ταμία του δήμου από τα κονδύλια που δαπανώνται για τα ψηφίσματα.»

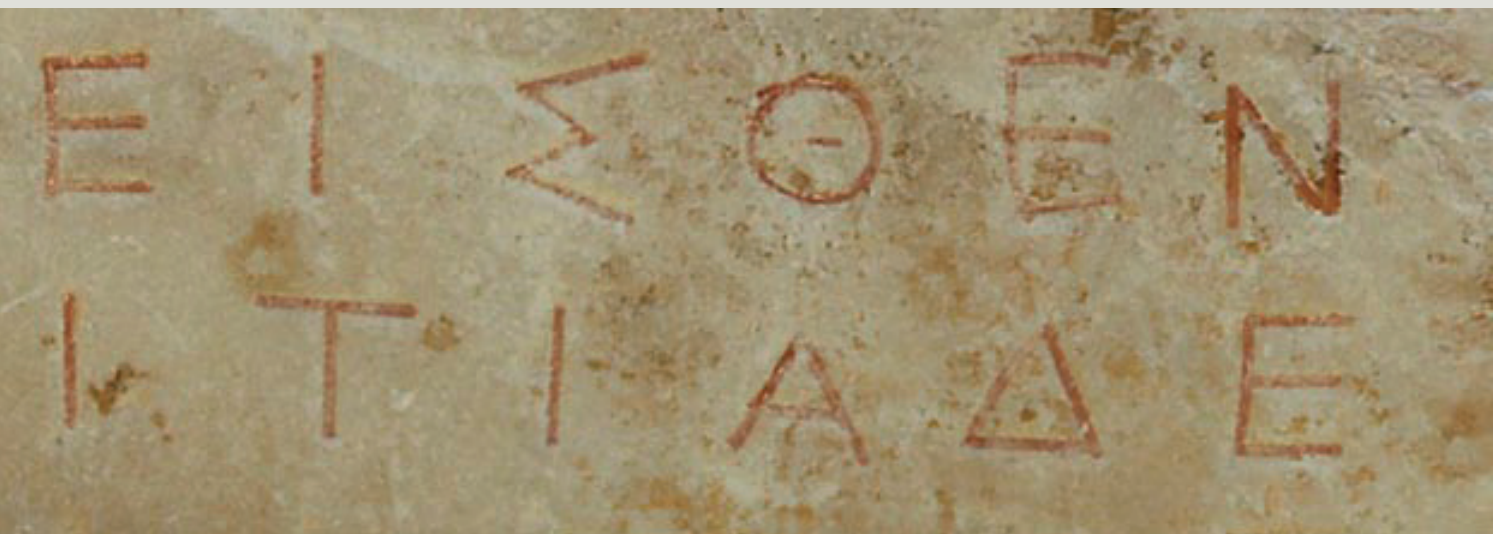
(Ελεύθερη απόδοση)

Οικονομικοί κατάλογοι

Οι Αθηναίοι καταχώριζαν κάθε χρόνο τις χρηματικές εισφορές των πόλεων που συμμετείχαν στην Α' Αθηναϊκή Συμμαχία. Οι κατάλογοι φυλάσσονταν στα κρατικά αρχεία και αντιγράφονταν σε λίθινες στήλες που στήνονταν σε δημόσιους χώρους.

Τμήμα μαρμάρινης στήλης με απόσπασμα από φορολογικό κατάλογο συμμάχων του έτους 418/7 π.Χ. (προθήκη 28).

Κατάλογοι αρχόντων

Στα κρατικά αρχεία της πόλης φυλάσσονταν κατάλογοι αξιωματούχων και αρχόντων ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους.

Από την περίοδο αυτή γνωρίζουμε πολλά ονόματα αρχόντων, όχι βέβαια από τα πρωτότυπα αρχεία που δεν σώθηκαν καθώς αναγράφονταν σε φθαρτά υλικά, αλλά από τους συγκεντρωτικούς καταλόγους που δημοσιεύτηκαν σε μεταγενέστερες εποχές.

Τμήμα μαρμάρινης στήλης με συγκεντρωτικό κατάλογο αθηναίων αρχόντων των ετών 527/6-522/1 π.Χ. Η στήλη χρονολογείται στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. (προθήκη 28).

Οι επιγραφές των πωλητών

Πρόκειται για επιγραφές που σχετίζονται με την εκμετάλλευση των μεταλλείων αργύρου του Λαυρίου και βρέθηκαν στην Αρχαία Αγορά. Τα μεταλλεία ήταν ιδιοκτησία του κράτους που τα εκμίσθωνε σε ιδιώτες επιχειρηματίες, τους *ωνητές*. Η πολιτεία έλεγχε τους *ωνητές* μέσω των *πωλητών*, των αρχόντων που είχαν ως αρμοδιότητα τη διαχείριση των μεταλλείων και είχαν την έδρα τους στο *Πωλητήριο*, που βρισκόταν κοντά στη Θόλο. Οι *πωλητές* διατηρούσαν αρχεία με τα εκμισθούμενα μεταλλεία, το όνομα του *ωνητή* ανά μεταλλείο και την τιμή της μίσθωσης. Τα στοιχεία αυτά αναγράφονταν σε λίθινες στήλες που στήνονταν έξω από το *Πωλητήριο* για να ενημερώνεται ο δήμος και να ασκεί τον σχετικό έλεγχο. Επιγραφή *πωλητών* όπου αναγράφεται η εκμίσθωση μεταλλείων του Λαυρίου. Χρονολογείται το 367 π.Χ. (Περιστύλιο του μουσείου της Αρχαίας Αγοράς.)

Ευρήματα από το αρχείο της Μετρονομίας (προθήκη 68)

Κρατικά σταθμά (αρ. 21-23)

Κρατικά μπρούτζινα σταθμά που βρέθηκαν σε ένα πηγάδι κοντά στη Θόλο και χρονολογούνται περί το 500 π.Χ. Τα σταθμά φέρουν την ένδειξη ΔΕΜΟΣΙΟΝ ΑΘΕΝΑΙΟΝ (= Δημόσιον Αθηναίων) και ανάγλυφα σύμβολα με αστράγαλο, χελώνα και ασπίδα.

Σταθμά	Σύμβολο	Βάρος
Στατήρας	αστράγαλος	810 γραμμάρια*
1/4 του στατήρα	ασπίδα	199,5 γραμμάρια
1/6 του στατήρα	χελώνα	127,5 γραμμάρια

***Σημ.:** Για τον υπολογισμό της χωρητικότητας των μέτρων και του βάρους των σταθμών:
βλ. Thompson, H. (Επιτ. Διευθ.), *The Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Αθήνα 1976, 251-252.

Πήλινα αγγεία, μέτρα για στερεά προϊόντα (αρ. 1-3)

Βρέθηκε σε πηγάδι στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης και χρονολογείται τον 5ο αιώνα π.Χ. Το αγγείο, που προοριζόταν για τη μέτρηση στερεών προϊόντων, φέρει την επιγραφή ΔΕΜΟΣΙΟΝ και σφραγίδα με την αθηναϊκή γλαύκα. Η χωρητικότητά του ήταν 3 χοίνικες (= 3,2 λίτρα περίπου*). Επιπλέον, για τον καλύτερο έλεγχο της χωρητικότητας το αγγείο είχε προσαρμοσμένη στο χείλος μία ράβδο σε σχήμα Υ που σηματοδοτούσε τη στάθμη του προϊόντος.

Ευρήματα από το αρχείο του ΙΠΠΙΚΟΥ (προθήκη 68)

Μολύβδινη ενεπίγραφη ταινία (αρ. 20)

Σε πηγάδι κοντά στη βορειοδυτική γωνία της Αγοράς βρέθηκαν πολλές μολύβδινες ταινίες με καταγραφές αλόγων του ιππικού. Στην κάθε ταινία αναγραφόταν το όνομα του ιδιοκτήτη του αλόγου, το χρώμα του ζώου, το σύμβολο με το οποίο το είχαν σημαδέψει και η αξία του σε δραχμές. Οι ταινίες αυτές προφανώς χρησίμευαν για την καταγραφή αλόγων σε ετήσια βάση και για τον καθορισμό της αποζημίωσης που θα έπαιρνε ο ιδιοκτήτης αν το ζώο χανόταν στη μάχη.

Τα ευρήματα προσφέρουν στους ερευνητές σημαντικές πληροφορίες για τη σύνθεση του αθηναϊκού ιππικού, για τις τιμές και το εμπόριο των αλόγων, για τον οπλισμό των ιππέων και γενικότερα για τη λειτουργία αυτού του στρατιωτικού σώματος.

Σχέδιο της μολύβδινης ταινίας με την καταγραφή αλόγου, 4ος αιώνας π.Χ.

Κόνωνος (όνομα ιδιοκτήτη)
Πυρρός (ξανθοκόκκινο)
Κένταυρος (σύμβολο)
Τίμημα (αξία σε δραχμές)
ΤΡΗΗ (700)

Μέτρο, με χωρητικότητα 1 και 1/2 χοίνικες (= 1,7 λίτρα περίπου*). Το μέτρο με την επιγραφή ΔΕΜΟΣΙΟΝ και δύο κρατικές σφραγίδες, μία με την κεφαλή της Αθηνάς και μία δεύτερη με τη γλαύκα, χρονολογείται τον 4ο αιώνα π.Χ.

Μολύβδινα σύμβολα (αρ. 4-10)

Εννέα στρογγυλά μολύβδινα **σύμβολα** που φέρουν σφραγίσματα και στις δύο όψεις. Στη μία απεικονίζονται όπλα –κράνος, ασπίδα, θώρακας, περικνημίδες– που αποτελούσαν τμήματα του αμυντικού οπλισμού στρατιώτη. Στην άλλη όψη έχουν ένα γράμμα του αλφαβήτου: Α, Γ ή Δ. Τα σύμβολα πιθανώς χρησίμευαν για τη διανομή κρατικού οπλισμού στους ιππείς. Παρόλο που οπλίτες και ιππείς ήταν υποχρεωμένοι να εξοπλίζονται με δικά τους έξοδα, το κράτος σε πολλές περιπτώσεις τους διένεμε κρατικό οπλισμό. Τα μολύβδινα σύμβολα θα είχαν χρησιμοποιηθεί σε κάποια τέτοια περίπτωση. Τα σύμβολα χρονολογούνται στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ.

Σχόλια

Αστράγαλος: Στην Αρχαία Ελλάδα τα κότσια, τα οστά από την άρθρωση των ποδιών των αμνοεριφίων, ήταν ένα πολύ δημοφιλές παιχνίδι μικρών και μεγάλων.

Σύμβολο: Η λέξη στα αρχαία ελληνικά χρησιμοποιείται και για να περιγράψει ένα είδος απόδειξης ή δελτίου για πληρωμή μισθών, διανομή οπλισμού κτλ. Σύμβολα χρησιμοποιούνταν για παράδειγμα στην καταβολή του βουλευτικού μισθού. Οι βουλευτές προσερχόμενοι στη συνεδρίαση της βουλής παρελάμβαναν ένα σύμβολο το οποίο στη συνέχεια παρέδιδαν στις οικονομικές υπηρεσίες για να πάρουν την ημερήσια αποζημίωση.

Μέτρο για το ζύγισμα φρούτων και ξηρών καρπών. Στην επιφάνειά του φέρει επικολλημένο μολύβδινο σφράγισμα με παράσταση καθιστού Διονύσου. Χρονολογείται γύρω στο 100 π.Χ.

Βιβλιογραφία

Bradeen, D.W., "The Fifth-Century Archon List", *Hesperia*, τ. 32, American School of Classical Studies at Athens 1963, 187-208.

Camp II, J., *Η Αγορά της Αθήνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.

Κακαβογιάννης, Ε., *Μέταλλα εργάσιμα και συγκεχωρημένα, Η οργάνωση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής από την Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 2005.

Meritt, B.D., *Inscriptions from the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Πρίνστον Νιου Τζέρσεϊ 1966.

Sickinger, P.J., *Public Records and Archives in Classical Athens*, University of North Carolina 1999.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ΑΡΧΕΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Αρχεία της
Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Για τις κύριες συλλογές πρωτότυπων βυζαντινών εγγράφων και... τα υποκατάστατά τους

Το Βυζάντιο (330-1453), το κράτος που διαδέχθηκε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην Ανατολή, ήταν, έως τον 14ο αιώνα, ένα ικανοποιητικά οργανωμένο κράτος με ισχυρούς γραφειοκρατικούς μηχανισμούς και παράδοση στη συστηματική τήρηση αρχείων, για πρακτικούς και όχι για ιστορικούς σκοπούς. Ήταν εξάλλου ένα κράτος που λειτουργούσε με βάση τη ρωμαϊκή νομοθεσία, δηλαδή σεβόταν και προστάτευε την ατομική ιδιοκτησία, σχετικό με την οποία ήταν και το περιεχόμενο ενός μεγάλου αριθμού εγγράφων. Κανένα, ωστόσο, από τα συγκροτημένα

κρατικά και εκκλησιαστικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης, του πρωτεύοντος διοικητικού και εκκλησιαστικού κέντρου της αυτοκρατορίας, δεν σώζεται σήμερα ως σύνολο (μεμονωμένα έγγραφα απαντούν σε μονές, βιβλιοθήκες, μουσεία και άλλα ιδρύματα). Το ίδιο συμβαίνει άλλωστε και με τα αρχεία των διοικητικών και εκκλησιαστικών κέντρων των βυζαντινών επαρχιών αλλά και με τα ιδιωτικά αρχεία. Οι πόλεμοι, οι επιδρομές και η ξένη κατοχή των βυζαντινών εδαφών πριν και μετά από την Άλωση (1453), οι πυρκαγιές, οι πλημμύρες και η αμέλεια είναι οι βασικές

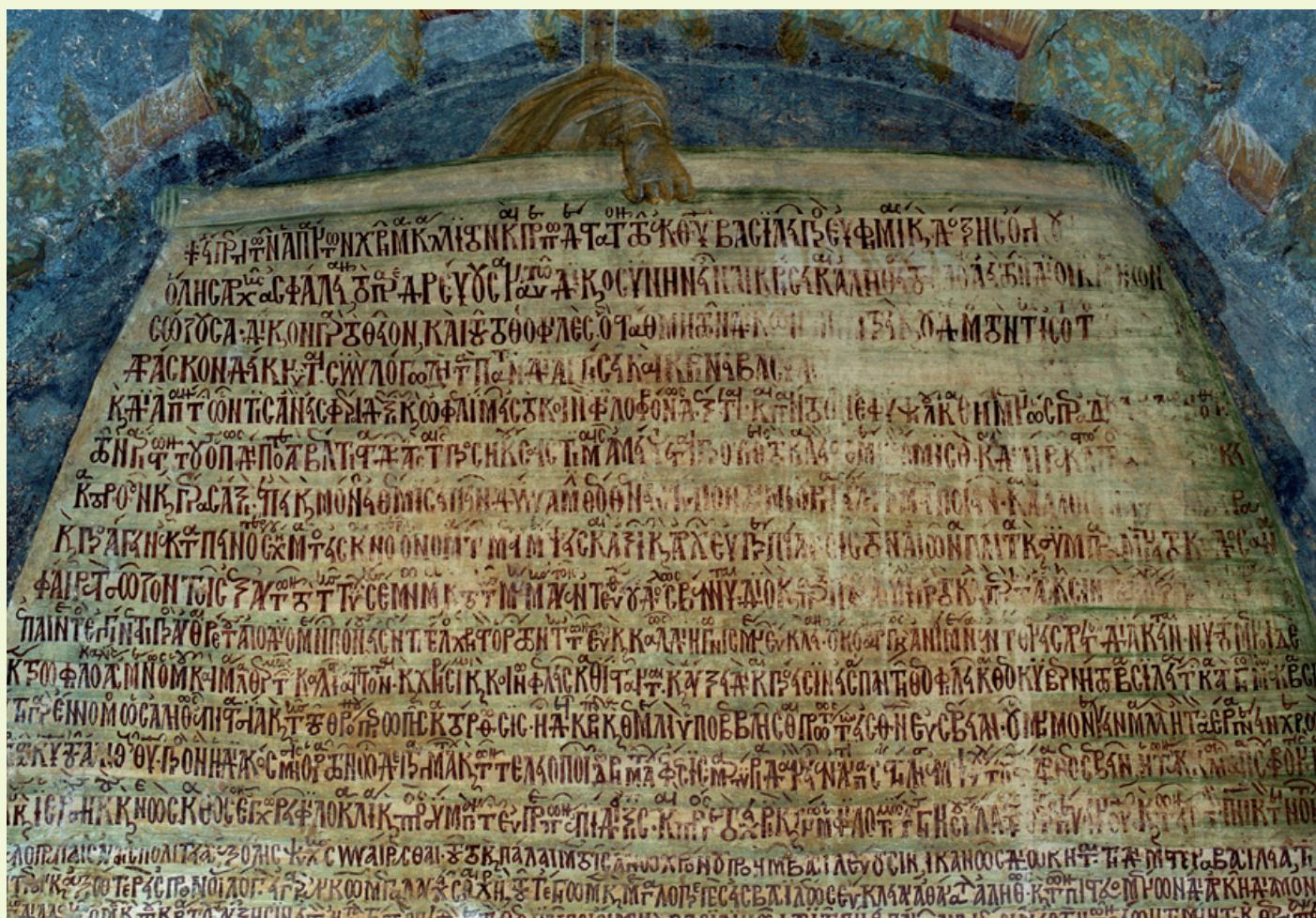

αιτίες για την απώλεια της πλειονότητας των βυζαντινών αρχείων. Από την άλλη πλευρά, όσο παράδοξο και αν ακούγεται, η επιθυμία των Βυζαντινών για εύρυθμη λειτουργία των αρχείων τους ευθύνεται επίσης για τον σχετικά μικρό αριθμό εγγράφων που περιέχονται στα ολιγάριθμα σωζόμενα βυζαντινά αρχεία. Η επιθυμία αυτή οδηγούσε συχνά σε νέες ταξινομήσεις του υλικού των αρχείων και εκκαθάρισή τους από έγγραφα που κρίνονταν άχρηστα.

Το ενδιαφέρον των Βυζαντινών για τη διασφάλιση του περιεχομένου των αρχείων τους διαπιστώνεται και από το γεγονός ότι συχνά, κυρίως σε μοναστήρια, αντέγραφαν συστηματικά σε κώδικες (δηλαδή σε χειρόγραφα βιβλία) όλα τα έγγραφα ενός αρχείου! Έχουν σωθεί αρκετοί τέτοιοι κώδικες με αρχαιακό χαρακτήρα, όπως του Πατριαρχείου (14ος-15ος αιώνας), της Νέας Μονής Χίου (11ος-15ος αιώνας), της Μονής Λεμβιώτισσας κοντά στη Σμύρνη (15ος αιώνας),

της Μονής της Μακρυνίτσας στο Πήλιο (13ος-14ος αιώνας), της Μονής του Τιμίου Προδρόμου κοντά στις Σέρρες (14ος αιώνας) κ.ά., και φυλάσσονται κυρίως σε βιβλιοθήκες με συλλογές χειρογράφων.

Ανάλογη πρόθεση διασφάλισης του περιεχομένου αρχαιακών εγγράφων, αναφερόμενων σε κτήσεις και προνόμια, όπως για παράδειγμα χρυσοβούλων, εκκλησιαστικών πράξεων, βρεβίων (απογραφών), δωρεών, διαθηκών κ.ά., αντανακλά και η συνήθεια αντιγραφής του κειμένου τους, κατά τους μέσους και ύστερους βυζαντινούς χρόνους, σε τοίχους, κίονες, μαρμάρινες πλάκες ναών κ.α., δηλαδή σε όσο το δυνατόν ανθεκτικότερο υλικό. Στον Μυστρά, στους μαρμάρινους κίονες της Μητρόπολης (14ος αιώνας) και στους τοίχους του νοτιοδυτικού παρεκκλησίου ή «Παρεκκλησίου των Χρυσοβούλων» του Αφεντικού (14ος αιώνας), έχουμε δύο ενδιαφέροντα υστεροβυζαντινά παραδείγματα αυτής της πρακτικής.

Αντίγραφο του χρυσοβούλου του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου σε τοιχογραφία (1314/15) του νοτιοδυτικού παρεκκλησίου στο Αφεντικό του Μυστρά.

Μοναστηριακά αρχεία. Το περιεχόμενο και η λειτουργία τους

Τα ολιγάριθμα βυζαντινά αρχεία, που έχουν διατηρηθεί έως σήμερα, είναι μοναστηριακά, και δη των μονών του Αγίου Όρους και των Μετεώρων, καθώς και της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο. Το αρχείο του κάθε μοναστηριού, το οποίο περιλάμβανε ως επί το πλείστον λυτά έγγραφα, αποτελούσε μία ξεχωριστή μονάδα που βρισκόταν μέσα στη βιβλιοθήκη του.

Τα σωζόμενα μοναστηριακά αρχεία περιέχουν έγγραφα που χρονολογούνται από τον 9ο έως τον 15ο αιώνα και μας πληροφορούν σχετικά με την ιστορία, την οργάνωση και την περιουσία των οικείων μοναστηριών. Ιδρυτικά έγγραφα, μοναστηριακά Τυπικά (δηλαδή οι εσωτερικοί κανονισμοί των μονών), διαθήκες ηγουμένων και γραπτές αποφάσεις προκρίτων μοναχών αποτελούν τα κύρια έγγραφα των

Το ιδρυτικό χρυσόβουλο του Αλεξίου Α' Κομνηνού (Απρίλιος 1088). Αρχείο της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο.

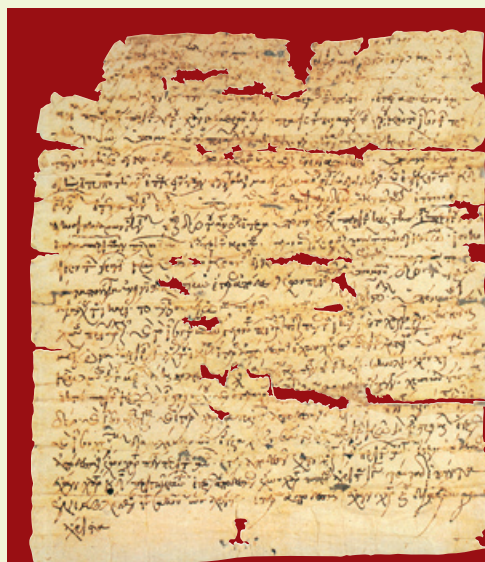
Χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ' Κομνηνού (1195-1203). Αρχείο της Μονής Διονυσίου στο Άγιον Όρος.

αρχείων των μονών που σχετίζονται με την ίδρυση και λειτουργία τους. Άλλα αρχειακά έγγραφα των μοναστηριών περιέχουν αναγραφές βιβλίων, εικόνων και άλλων κειμηλίων ή και εργαλείων, τεκμηριώνοντας τα κινητά περιουσιακά στοιχεία τους. Έγγραφα των μοναστηριακών αρχείων αναφέρονται επίσης στην ακίνητη περιουσία των μονών, και δη σε αγοραπωλησίες, δωρεές, ανταλλαγές, συμβιβασμούς, διαθήκες, μακροπρόθεσμες ενοικιάσεις και κάθε είδους δικαιοπραξίες μεταξύ μονών και ιδιωτών. Στα μοναστηριακά αρχεία υπάρχουν εξάλλου και δημόσια έγγραφα, αυτοκρατορικά, υψηλών αξιωματούχων, κρατικών υπαλλήλων, δικαστηρίων, εκκλησιαστικών αρχών κ.ά., που αναφέρονται στις σχέσεις των μοναστηριών με τις αρχές, τους ιδιώτες ή άλλους μοναχούς. Τέλος, στα μοναστηριακά αρχεία κατέληγαν και ιδιωτικά αρχεία, εφόσον πολλοί από τους μοναχούς έφερναν μαζί τους και εμπιστεύονταν στο μοναστήρι τα προσωπικά τους έγγραφα.

Ο τρόπος οργάνωσης και τήρησης των μοναστηριακών αρχείων ήταν συγκεκριμένος και οριζόταν λεπτομερώς σε αρκετά *Τυπικά*. Στα σημαντικά μοναστικά καθιδρύματα υπήρχε ένας αρχειοφύλακας, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την άρτια οργάνωση και εύρυθμη λειτουργία του αρχείου, το οποίο παρελάμβανε από τον προκάτοχό του με βάση λεπτομερή κατάλογο των εγγράφων (*απογραφή*) (... *αὐτὸς δὲ ὁ ἐκκλησιάρχης καὶ τὰ βιβλία μέντοι καὶ χαρτῶα τῆς μονῆς δικαίωματα καὶ εἴ τι ἄλλο τῆς ἐκκλησίας ὀφείλει μετὰ ἀπογραφῆς παραλαμβάνειν καὶ σὺν ἐπιμελείᾳ φυλάττειν*. Ὑποτύπωσης του οσίου Χριστοδούλου). Ο αρχειοφύλακας είχε την υποχρέωση να διατηρεί καλά τα έγγραφα, να τα φυλάσσει σε ασφαλή χώρο, να τα μετακινεί από τη θέση τους και να τα αερίζει τουλάχιστον μία φορά το χρόνο κ.ο.κ. Τέλος, ο αρχειοφύλακας διαχώριζε το «ενεργό» αρχείο από το «ανενεργό». Σχετικά με αυτή την πρακτική ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι ένα έγγραφο της Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο. Μας πληροφορεί ότι γύρω στο 1200 ο αρχειοφύλακας της μονής συνέταξε έναν κατάλογο 200 περίπου εγγράφων, κυρίως 12ου αιώνα, που τοποθετήθηκαν σε σάκους διότι κρίθηκαν ανενεργά (... *ἐνεβλήθησαν εἰς τὰ*

σακκούλια ὡς ἄχρηστα).

Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό των σωζόμενων βυζαντινών αρχείων είναι ότι περιέχουν μικρό αριθμό πλαστών εγγράφων, παλαιότερων του 14ου αιώνα. Αυτό δεν οφείλεται τόσο στην εντιμότητα των Βυζαντινών όσο στον πολύπλοκο διοικητικό μηχανισμό της βυζαντινής πολιτείας. Κάθε περιουσιακό στοιχείο περνούσε από ενδελεχή κρατικό έλεγχο. Έτσι, αν και αρκετά άτομα ήθελαν να εξαπατήσουν τους συμπολίτες τους με πλαστά έγγραφα, δεν το επιχειρούσαν διότι γνώριζαν ότι αργά ή γρήγορα η απάτη τους θα αποκαλυπτόταν, εφόσον όλα τα έγγραφα περνούσαν από πολλαπλούς ελέγχους της διοίκησης. Συνεπώς, η κυκλοφορία πλαστών εγγράφων ήταν περιορισμένη τουλάχιστον έως τον 14ο αιώνα, οπότε, λόγω των δύο εμφύλιων πολέμων που προκλήθηκαν από μέλη της οικογένειας των Παλαιολόγων και των Κατακουζηνών με βασικό στόχο την άνοδό τους στο θρόνο (1321-1328 και 1341-1347), των εχθρικών επιδρομών και της κατάκτησης βυζαντινών εδαφών από ξένους, η διοίκηση έπαυσε να λειτουργεί ικανοποιητικά. Για τον λόγο αυτό τα περισσότερα πλαστά έγγραφα των αρχείων προέρχονται από τον 14ο αιώνα και εξής και αφορούν σε περιουσιακά δικαιώματα και προνόμια.

Έγγραφο με κατάλογο ανενεργών αρχειακών εγγράφων του αρχείου της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο (γύρω στο 1200). Αρχείο της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο.

Τα βυζαντινά αρχεία των μονών του Αγίου Όρους

Όλες οι μονές του Αγίου Όρους διατηρούν δικό τους αρχείο. Σε μερικές από αυτές, όπως για παράδειγμα στις μονές Μεγίστης Λαύρας, Ιβήρων, Βατοπεδίου και Χελανδαρίου, το βυζαντινό τμήμα του αρχείου τους περιέχει έγγραφα που ξεπερνούν τα 100 και ορισμένα από αυτά είναι ιδιαίτερης σημασίας και μεγάλης έκτασης. Στα περισσότερα αρχεία των αγιορειτικών μονών, όμως, το βυζαντινό τμήμα είναι σχετικά μικρό, περιορίζεται σε μερικές δεκάδες εγγράφων. Τέλος, σε άλλα, όπως στα αρχεία των μονών Σταυρονικήτα, Σιμωνόπετρας και Γρηγορίου, δεν σώζεται κανένα βυζαντινό έγγραφο. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι στα αγιορειτικά αρχεία διατηρούνται και σλαβικά έγγραφα, κυρίως στη βουλγαρική Μονή Ζωγράφου, τη σερβική Μονή Χελανδαρίου και τη ρωσική Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Υπάρχουν εξάλλου και ελληνικά έγγραφα που εκδόθηκαν

από σέρβους ηγεμόνες τον 14ο αιώνα, όταν είχαν καταλάβει τη Μακεδονία και το Άγιον Όρος. Συνολικά, στα αρχεία των αγιορειτικών μονών διατηρούνται 190 έγγραφα παλαιότερα του 1118 (έτος θανάτου του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού), 71 έγγραφα, που χρονολογούνται μεταξύ του 1118 και του 1258, και περί τα 844 έγγραφα της εποχής των Παλαιολόγων (1258-1453).

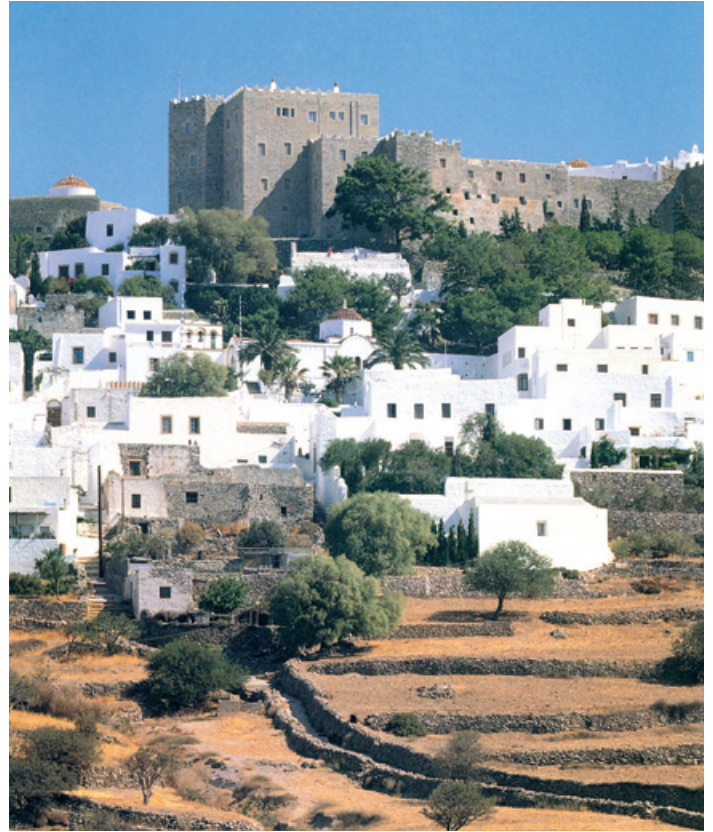
Άποψη του εσωτερικού της Μονής Χελανδαρίου στο Άγιον Όρος.

Το βυζαντινό αρχείο της Μονής Μεταμορφώσεως στα Μετέωρα

Το αρχείο της Μονής Μεταμορφώσεως ή Μεγάλου Μετεώρου είναι αρκετά πλούσιο σε έγγραφα βυζαντινών, μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων. Τον πυρήνα του βυζαντινού του τμήματος αποτελούν χρυσόβουλα, μητροπολιτικά έγγραφα, πατριαρχικά σιγίλια, προστάγματα και επιστολές. Ξεχωριστή θέση ανάμεσά τους έχουν το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, του έτους 1336, υπέρ της Μονής Αγίου Γεωργίου των Ζαβλαντίων, και το χρυσόβουλο του σέρβου κράλη Στεφάνου Δουσάν, του 1348, υπέρ της ίδιας μονής. Τα σημαντικότερα από τα έγγραφα του αρχείου εκτίθενται σήμερα στο Μουσείο της Μονής.

Το βυζαντινό αρχείο της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο

Στο αρχείο της Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο, το οποίο άρχισε να συγκροτείται αμέσως μετά την ίδρυσή της, το 1088, από τον όσιο Χριστόδουλο, διατηρούνται σήμερα περίπου 150 βυζαντινά έγγραφα στο πρωτότυπο ή σε επικυρωμένα αντίγραφα βυζαντινών χρόνων. Πρόκειται για 35 έγγραφα του 11ου αιώνα, 27 του 12ου, 65 του 13ου και 6 του 14ου-15ου αιώνα. Σημαντική θέση στο αρχείο αυτό κατέχουν τα ιδρυτικά χρυσόβουλα και συνοδευτικά τους έγγραφα, όπως Πρακτικά παραδόσεως της νήσου Πάτμου στον όσιο Χριστόδουλο, καθώς και άλλα έγγραφα που αφορούν στη νεοσύστατη μονή και τις κτήσεις της. Εάν δε υπολογίσουμε και τα έγγραφα που δεν διατηρούνται, αλλά μας είναι γνωστά από το περιεχόμενο άλλων που έχουν διασωθεί, τότε καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το σύνολο των αρχειακών εγγράφων της Μονής της Πάτμου θα πρέπει να ξεπερνούσε τα 500.

Άποψη της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο.

Η Μονή Μεταμορφώσεως στα Μετέωρα σε σχέδιο του ρώσου προσκυνητή Β. Barskij (1745).

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε: Τα αρχεία είχαν σημαντική θέση στο Βυζάντιο, όπως και σε κάθε κράτος του οποίου ο πολιτισμός και η οργάνωση έχουν άμεση σχέση με τον γραπτό λόγο. Τα βυζαντινά αρχεία, που διατηρούνται ως σύνολα μέχρι σήμερα, είναι αποκλειστικά μοναστηριακά. Περιέχουν έγγραφα 9ου-15ου αιώνα που σχετίζονται με την περιουσία, τις δραστηριότητες και τα προνόμια των μονών. Τα περισσότερα έγγραφα αυτών των αρχείων έχουν εκδοθεί κατά τους παλαιολόγειους χρόνους (1258-1453), γεγονός που θα οφειλόταν και στην πολιτική αστάθεια που επικρατούσε σε αυτή την περίοδο και υπαγόρευε τη συστηματικότερη φύλαξη των γραπτών τεκμηρίων περιουσιακών στοιχείων και προνομίων.

Βιβλιογραφία

Βρανούση, Ε., «Το αρχείο των βυζαντινών εγγράφων», στο Α. Δ. Κομίνης (γεν. επιμ.), *Οι Θησαυροί της Μονής Πάτμου*, Αθήνα 1988, 331-338.

Kalopissi, S., «Church Inscriptions as Documents. Chrysobulls – Ecclesiastical Acts – Inventories – Donations – Wills», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας ΚΔ'*, 2003, 79-88.

Οικονομίδης, Ν., «Τα ιστορικά αρχεία του Αγίου Όρους», στο *Θησαυροί του Αγίου Όρους, κατάλογος έκθεσης*, Θεσσαλονίκη 1997, 433-435.

Oikonomides, N., "Byzantine Archives of the Palaiologan Period, 1258-1453", στο R. Britnell (επιμ.), *Pragmatic Literacy, East and West, 1200-1330*, ΗΠΑ 1997, 189-197.

Σοφιανός, Α. Ζ., *Μετέωρα, Οδοιπορικό, Μετέωρα χ.χ.*

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Τζένη Αλμπάνη, Αρχιτέκτων - Ιστορικός της Τέχνης, Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπύλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

αρχαία

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα Αρχαία της
Γαληνοτάτης Αριστοκρατίας των Βενετών

10

Η Βενετία, το κράτος και η οργάνωση των αρχείων

Η Βενετία, στον βόρειο μυχό της Αδριατικής Θάλασσας, αποτέλεσε για αιώνες το κέντρο μιας ισχυρής αυτοκρατορίας, υπερπόντιας κατά κύριο λόγο, η οποία διαδραμάτισε ενεργέστατο ρόλο στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου και κατεξοχήν στον ελληνικό κόσμο. Η θεαματική πορεία της Βενετίας από πόλη στα δυτικά όρια του ανατολικού ρωμαϊκού (=βυζαντινού) κράτους σε σύμμαχο των Βυζαντινών και στη συνέχεια σε πρωταγωνιστή της διάλυσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στα 1204 και τέλος σε κυρίαρχο πλείστων στρατηγικής σημασίας περιοχών του ελληνικού χώρου αποτελεί καθοριστικής σημασίας φαινόμενο για τη μεσαιωνική και νεότερη ιστορία της Ελλάδας. Η άμεση ή έμμεση υπαγωγή περιοχών της σημερινής Ελλάδας στο βενετικό κράτος από το 1204 ως και το τέλος της ύπαρξής του στα 1797 είχε πολλαπλές συνέπειες στη ζωή αυτών των περιοχών. Για αιώνες ο βίος πολλών περιοχών του ελληνικού χώρου, άλλοτε μακροχρόνια χωρίς διακοπές κι άλλοτε για βραχύτερα χρονικά διαστήματα ή με επαναλαμβανόμενες καταλήψεις, συνδέθηκε, αν όχι ταυτίστηκε, με την ιταλική αυτή πόλη του Αγίου Μάρκου. Η Κρήτη, η Εύβοια, η Κύπρος, η Πελοπόννησος, τα Ιόνια νησιά, η Ναύπακτος, τα

παράλια της Ηπείρου, η Τήνος και η Μύκονος, κατά κύριο λόγο, και δευτερευόντως άλλες νησιωτικές ή παραθαλάσσιες ελληνικές περιοχές αποτέλεσαν κατά καιρούς τμήματα του υπερπόντιου βενετικού κράτους στην ελληνική Ανατολή.

Το κράτος αυτό, στηριζόμενο στη ναυτική και εμπορική του ισχύ, αποκρυστάλλωσε από τον 13ο αιώνα και εξής ένα αριστοκρατικό πολίτευμα βασιζόμενο στη διακυβέρνηση από συγκεκριμένο αριθμό ευγενών οικογενειών τα μέλη των οποίων συμμετείχαν στα θεσμικά όργανα του κράτους και περιστοίχιζαν την ανώτατη αρχή, αρχικά πολιτικά ισχυρή και αργότερα συμβολική, τον δόγη. Ο πολιτικός οργανισμός της Βενετίας, αποτελούμενος από πλήθος κρατικών οργάνων-συμβουλίων συνδεδεμένων μεταξύ τους κατά τρόπο αριστοτεχνικό ούτως ώστε το ένα όργανο να ελέγχεται από το άλλο και να μην είναι δυνατή η ανεξέλεγκτη δράση κανενός, επιβίωσε χωρίς ιδιαίτερους κλυδωνισμούς συνεχώς από τα ύστερα μεσαιωνικά χρόνια ως το πολιτικό τέλος της *Γαληνοτάτης Αριστοκρατίας των Βενετών* στα 1797 από τα γαλλικά στρατεύματα του Μεγάλου Ναπολέοντα. Ονομαστή

Η πόλη του Χάνδακα
(=Ηράκλειο Κρήτης).
Κώδικας Giorgio Corner.
Αρχές 17ου αιώνα.
Μαρκιανή Βιβλιοθήκη
Βενετίας.

Άποψη της πόλης της Κέρκυρας κατά τη βενετική περίοδο. Χαλκογραφία του 17ου αιώνα. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθήνας.

υπήρξε, ως απόρροια των ανωτέρω, η ισχυρή γραφειοκρατική οργάνωση των Βενετών και η επιμελής μέριμνα των αρχών για την τήρηση και οργάνωση αρχείων. Τα αρχεία των κύριων αρχών του κράτους φυλάσσονταν στην έδρα της κυβέρνησης και κατοικία του δόγη, στο *Palazzo Ducale* στην πλατεία του Αγίου Μάρκου και στα παρακείμενα κτήρια, ενώ αυτά των οικονομικών κυρίως οργάνων στην καρδιά του εμπορικού κέντρου της πόλης, στο Rialto.

Επανελημμένες πυρκαγιές κατέστρεψαν μεγάλο μέρος του παλαιότερου αρχαιακού υλικού. Παρ' όλα αυτά ο όγκος των μέχρι σήμερα σωζόμενων βενετικών αρχείων φτάνει τα 70 χιλιόμετρα. Τα πιο παλιά αρχαιακά τεκμήρια είναι ένα ιδιωτικό νοταριακό έγγραφο που ανάγεται στον 9ο αιώνα και ένας κώδικας δημόσιου χαρακτήρα του 13ου αιώνα στη λατινική γλώσσα. Τα αρχεία της πόλης και του κράτους του Αγίου Μάρκου έχουν κατατεθεί και λειτουργούν ως ιστορικά αρχεία προσβάσιμα στους ερευνητές

από όλο τον κόσμο ήδη από το 1815 στις εντυπωσιακές εγκαταστάσεις της Μονής φραγκισκανών μοναχών του 15ου αιώνα *Santa Maria Gloriosa dei Frari* στην πόλη της Βενετίας. Τα έγγραφα αυτά είναι συνταγμένα, τα παλιότερα και ως τις αρχές του 16ου αιώνα, στη λατινική γλώσσα και τα υπόλοιπα στη βενετική διάλεκτο και στη νεότερη ιταλική γλώσσα.

Στην πόλη της Βενετίας, εκτός από το Κρατικό Αρχείο της, έγγραφα της βενετικής περιόδου του ελληνικού χώρου σώζονται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, στο Museo Civico Correr και επίσης στη Βιβλιοθήκη Querini Stampalia. Επιπλέον, μεγάλο αρχείο που αφορά κυρίως την ιστορία της σπουδαίας ελληνικής κοινότητας της Βενετίας από τον 15ο αιώνα ως και τον 19ο φυλάσσεται στις αρχαιακές συλλογές του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, του πλέον εξειδικευμένου ελληνικού επιστημονικού ιδρύματος για την έρευνα και τη μελέτη του βενετοκρατούμενου ελληνισμού.

Άποψη της Βενετίας από ελαιογραφία του βενετού ζωγράφου Canaletto. Δεξιά, το Palazzo Ducale, κατοικία του δόγη, έδρα της κυβέρνησης και τόπος φύλαξης των κρατικών αρχείων. Αριστερά, η Μαρκιανή Βιβλιοθήκη και στο βάθος το καμπαναριό του Αγίου Μάρκου.

Βενετικά αρχεία στην Ελλάδα

Η ισχυρή αυτή γραφειοκρατική οργάνωση στο κέντρο του βενετικού κράτους μεταφέρθηκε, όπως είναι φυσικό, και μεταφυτεύτηκε μαζί με τους θεσμούς της διοίκησης στις περιοχές του ελληνικού χώρου που από το 1204 και εξής εντάχθηκαν στο βενετικό κράτος. Ιδρύθηκαν, στα κέντρα των τοπικών περιφερειών, καγκελαρίες, γραμματείες δηλαδή στις οποίες κατετίθεντο υποχρεωτικά όλες οι πράξεις της διοίκησης, αποφάσεις, διατάγματα κλπ., η αλληλογραφία των βενετών διοικητών κάθε περιοχής με το κέντρο, καθώς και τα πρωτόκολλα των νοταρίων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, και σε περιοχές όπως η Κρήτη και τα Ιόνια νησιά που γνώρισαν συνεχή, μακράιωνη βενετική κυριαρχία, συγκροτήθηκαν μεγάλα αρχεία, στα οποία πρέπει να προστεθούν και τα αρχεία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, που μαζί με τους Βενετούς εγκαταστάθηκε στους χώρους αυτούς.

Στην Κρήτη, η λήξη της βενετικής κυριαρχίας το 1669 λόγω της οθωμανικής κατάκτησης σήμανε και το τέλος παραγωγής βενετικού αρχειακού υλικού και ακόμα περισσότερο την απογύμνωση του τόπου από το υλικό αυτό, αφού σύμφωνα με τη συνθήκη μεταξύ Βενετών και Οθωμανών οι πρώτοι, κατά την αποχώρησή τους από το νησί,

φόρτωσαν στα πλοία τα μέχρι τότε παραχθέντα αρχεία και κατάφεραν να μεταφέρουν το μεγαλύτερο μέρος τους στη Βενετία. Η πράξη αυτή, που φανερώνει και την ιδιαίτερη μέριμνα του συστηματικού και οργανωτικού βενετικού κράτους, συντέλεσε στο να υπάρχει μέχρι σήμερα στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας ένας τεράστιος όγκος αρχειακού υλικού που αφορά την Κρήτη κατά τους αιώνες της βενετοκρατίας, στην ιταλική και την ελληνική γλώσσα, προσβάσιμο και αξιοποιήσιμο από τους ιστορικούς. Στην ίδια την Κρήτη, τον φυσικό χώρο παραγωγής των αρχείων, δεν υπάρχει σήμερα πρωτογενές βενετικό αρχειακό υλικό παρά μόνο ορισμένες σειρές μικροφιλμαρισμένου υλικού από τα Αρχεία της Βενετίας, στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη του Ηρακλείου.

Αντιθέτως, στα Ιόνια νησιά, που γνώρισαν επίσης μακράιωνη, αλλά αυτήν τη φορά αδιατάρακτη βενετική κυριαρχία μέχρι το πολιτικό τέλος της Γαληνοτάτης στα 1797, παρήχθησαν και διατηρήθηκαν ως τις μέρες μας ιδιαίτερα σημαντικά σε όγκο βενετικά αρχεία. Στην Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο, την Κεφαλλονιά, την Ιθάκη, τη Λευκάδα και τα Κύθηρα συγκροτήθηκαν βενετικές καγκελαρίες και

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων (16ος αιώνας) στην ελληνική συνοικία της Βενετίας. Αριστερά, το κτήριο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας.

Αεροφωτογραφία του βενετικού Παλαιού Φρουρίου της Κέρκυρας, όπου φυλάσσονται τα βενετικά αρχεία της πόλης.

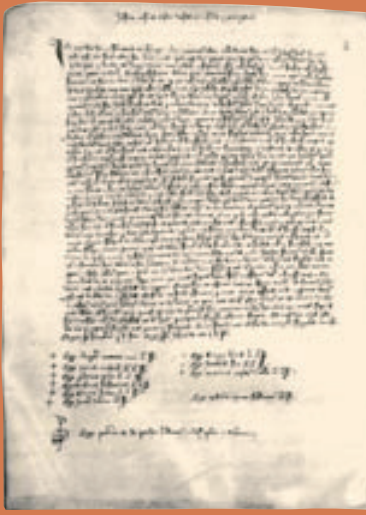
συστήθηκαν αρχεία της βενετικής πολιτείας. Από αυτά καταστράφηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά τα αρχεία της Ζακύνθου στον τρομερό σεισμό του 1953 και εν μέρει αυτά της Κεφαλλονιάς. Σήμερα το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο βενετικό αρχείο στην Ελλάδα είναι αυτό της Κέρκυρας, ενσωματωμένο στα ΓΑΚ Κέρκυρας, στο βενετικό Παλαιό Φρούριο της πόλης. Παρά τις κατά καιρούς καταστροφές από πυρκαγιές και τις οθωμανικές επιθέσεις, σώζεται ένας πολύ μεγάλος αριθμός εγγράφων ποικίλης φύσεως της βενετικής περιόδου κυρίως όμως από τα μέσα του 16ου αιώνα και μετά, καθώς αυτό των προγενέστερων αιώνων χάθηκε, όπως και σημαντικό μέρος των αρχείων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που καταστράφηκε κατά τους βομβαρδισμούς της πόλης στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πλήθος διοικητικών πράξεων, αλληλογραφία των βενετών διοικητών, νοταριακά πρωτόκολλα, πρωτοπαπαδικά έγγραφα (=της ορθόδοξης Εκκλησίας), τοπογραφικά σχέδια της πόλης, καταγραφές και αποτυπώσεις γαιών συγκροτούν το μεγάλο αυτό βενετικό αρχείο, στα ιταλικά και τα ελληνικά. Στην Κεφαλλονιά σώζονται έγγραφα της διοίκησης κυρίως από τον 17ο αιώνα, με παλαιότερο τεκμήριο του τέλους του 16ου, και

νοταριακά από τον 16ο αιώνα, ενώ στα Κύθηρα υπάρχει μια σημαντική αρχειακή συλλογή με διοικητικά έγγραφα, δικαστικές αποφάσεις, νοταριακές πράξεις και απογραφές πληθυσμού από τον 16ο αιώνα και εξής.

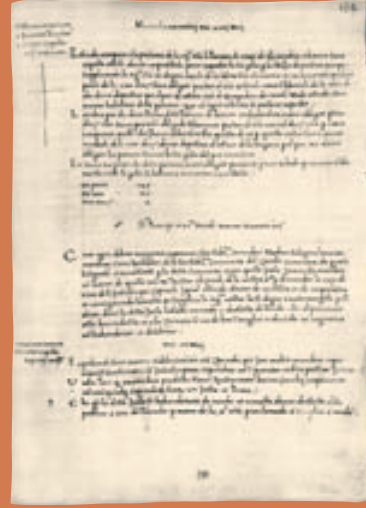
Ακόμα, στην Ελλάδα, θα βρούμε ευάριθμα βενετικά έγγραφα σε κάποιες ορθόδοξες μονές, όπως για παράδειγμα στην Αγία Λαύρα Καλαβρύτων, τα οποία διαφύλασσαν οι μοναχοί καθώς επικύρωναν την ακίνητη περιουσία των μονών.

Εκτός από τα ανωτέρω αρχεία που αποτελούν κυρίως «φυσικά παράγωγα» της τοπικής βενετικής διοίκησης και είναι αποτέλεσμα επιβλημένης διοικητικής μέριμνας, σήμερα στον ελληνικό χώρο υπάρχουν και ορισμένες βενετικές αρχειακές συλλογές, οι οποίες απόκεινται σε βιβλιοθήκες και ερευνητικά ιδρύματα της Αθήνας, ως αποτέλεσμα αγορών κυρίως από πλειστηριασμούς εγγράφων στον ευρωπαϊκό χώρο κατά το τέλος του 19ου αιώνα και κατά τη διάρκεια του 20ού.

Στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών απόκεινται αντίγραφα, τα πιο πολλά, εγγράφων της βενετικής διοίκησης της Κρήτης, της Πελοποννήσου και της Κέρκυρας, σύγχρονες περιγραφές των

Παραχώρηση της Κέρκυρας από τον δόγη της Βενετίας σε 10 ευγενείς Βενετούς (1207). Κρατικό Αρχείο Βενετίας. Αναπαραγωγή από το βιβλίο *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*. Αρχαιακά τεκμήρια, επιστημ. επιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993. Άδεια δημοσίευσης από το Ίδρυμα Πολιτισμού.

Κανονισμοί της Κοινότητας Ζακύνθου (1499). Κρατικό Αρχείο Βενετίας. Αναπαραγωγή από το βιβλίο *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*. Αρχαιακά τεκμήρια, επιστημ. επιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993. Άδεια δημοσίευσης από το Ίδρυμα Πολιτισμού.

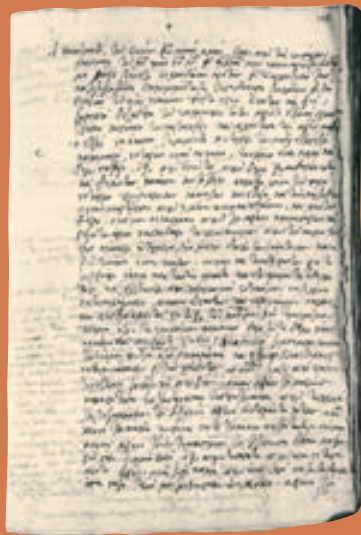
οθωμανοβενετικών πολέμων της Κρήτης, της Πελοποννήσου, της οθωμανικής επίθεσης στην Κέρκυρα, πολύτιμοι χειρόγραφοι, έγχρωμοι βενετικοί χάρτες ελληνικών περιοχών, καθώς και μικρή συλλογή βενετικών εγγράφων της Κέρκυρας.

Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος φυλάσσεται μια σημαντική αρχαιακή ενότητα πρωτότυπου αρχαιακού υλικού που αφορά τη βενετική Πελοπόννησο των αρχών του 18ου αιώνα, με την ονομασία Αρχείο Nani, και τέλος στην Ακαδημία Αθηνών τμήματα από τα βενετικά κτηματολόγια περιοχών και πάλι της Πελοποννήσου.

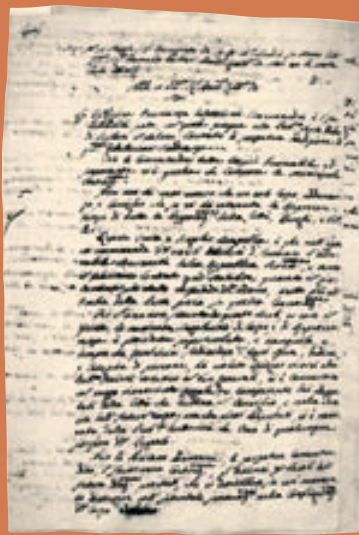
Η έρευνα στα βενετικά αρχεία, στη Βενετία και στον ελληνικό χώρο, έχει δώσει μέχρι τώρα εξαιρετικές μελέτες γι' αυτήν τη μακραίωνα και πολύ σημαντική για την ελληνική ιστορία περίοδο. Ένας ολόκληρος κόσμος, που μέχρι τις πρόσφατες δεκαετίες τον αγνοούσαμε ή τον γνωρίζαμε μερικώς και ατελώς, αποκαλύπτεται μέσα από τις αρχαιακές πηγές δίνοντάς μας πλήθος φαινομένων κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών αλλά και κάποτε μέγιστων πολιτισμικών κατακτήσεων εκείνης της εποχής, όταν τμήματα του ελληνικού χώρου «συζούσαν» με τον ευρωπαϊκό κόσμο και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό πάνω στην ελληνική γη.

Άποψη της πλατείας του Αγίου Μάρκου στη Βενετία κατά τη λιτανεία του Corpus Domini. Ελαιογραφία του βενετού ζωγράφου Gentile Bellini.

Υπόμνημα των ευγενών της Κέρκυρας στις βενετικές αρχές (1790). Γ.Α.Κ., Αρχαία Νομού Κερκύρας. Αναπαραγωγή από το βιβλίο *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*. Αρχαιακά τεκμήρια, επιστημ. επιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993. Άδεια δημοσίευσης από το Ίδρυμα Πολιτισμού.

Κωδικέλλος διαθήκης της Ζαμπίας Κορναροπούλας (Χάνδακας Κρήτης, 1622). Κρατικό Αρχείο Βενετίας. Αναπαραγωγή από το βιβλίο *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού*. Αρχαιακά τεκμήρια, επιστημ. επιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993. Άδεια δημοσίευσης από το Ίδρυμα Πολιτισμού.

Βιβλιογραφία

Da Mosto, A., *L' Archivio di Stato di Venezia: indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, Biblioteca d'Arte, 2 τόμοι, Ρώμη 1937-1940.

Μαλτέζου, Χρύσα, *Οδηγός του Αρχείου*, «Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας» αρ. 26, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2008.

Nanetti, A., *Il fondo archivistico Nani nella Biblioteca Nazionale di Grecia ad Atene. Euristica documentaria sulla Morea veneta, "Oriens Graecolatinus"* αρ. 3, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, Βενετία 1996.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Αλέξης Μάλλιαρης, Λέκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ی : (ولایت مورہ تری
ماہیتی حائر اولاجقدر .
کتبخانہ لر : علمی کتبخانہ
ہ بولونان و موزہ لك قیمتی
ویا قسماً آنقرہ بہ دولت

کتبخانہ لر انجمنی هر هانکی
بو کبی کتبخانہ لر آنقرہ ده کی
کتبخانہ بہ نقل اولوناجقدر . آنا
عنوانی محافظہ ایدر لر . قونیہ ،
کتبخانہ بنالری وجودہ کتیرلدکده
اوقاف کتبخانہ لری علمی ہیئتک

یازمه اثرلرک خارجه اخراجی ممنوعدر .
الذہ بولونان قیمتدار
کتبخانہ لر و مورہ لر طرفدن جم

ل مد
الضریطال

۲۰

میان نایب اولمنی وطنی
کازن

انقضاء و مع عدم

اولان سار کندر رضالری
ماموردی زده بولور

ARXİVA

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ, ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα αρχεία της
Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια ισλαμική αυτοκρατορία των πρώιμων νεότερων και των νεότερων χρόνων (14ος-αρχές 20ού αιώνα), η οποία εκτεινόταν σε αχανείς εκτάσεις στα Βαλκάνια, στην Ανατολία και στον αραβικό κόσμο. Εκατομμύρια άνθρωποι, μουσουλμάνοι, χριστιανοί (ορθόδοξοι, αρμένιοι, καθολικοί) και εβραίοι ζούσαν στην αυτοκρατορία.

Η οθωμανική διακυβέρνηση, που αναπτύχθηκε με τους αιώνες με έδρα την Κωνσταντινούπολη, τηρούσε πολλών ειδών αρχεία για τις ανάγκες της, στη γλώσσα που μιλούσε η ελίτ της αυτοκρατορίας, τα οθωμανικά τουρκικά:

στην τουρκική δηλαδή γλώσσα, γραμμένη με τους ιερούς για το ισλάμ χαρακτήρες του αραβικού αλφαβήτου, και με άπειρα δάνεια από τα αραβικά, τη γλώσσα της μουσουλμανικής θρησκείας, αλλά και τα περσικά, τη γλώσσα της διακυβέρνησης και της λογοτεχνίας, ιδιαίτερα της ποίησης. Ο κύριος όγκος των αρχείων που τηρούσαν οι γραφειοκράτες στην υπηρεσία των σουλτάνων της οθωμανικής δυναστείας, που αποτελούσε την κεφαλή της αυτοκρατορίας, βρισκόταν και βρίσκεται μέχρι σήμερα στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε κτιστεί το μεγάλο παλάτι των σουλτάνων.

Κωνσταντινούπολη. Το Σεράι όπως φαίνεται από τον Γαλατά. Χαλκογραφία, από το έργο του Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce, tome second-Ile partie*, 1822.

Αρχείο ήταν...

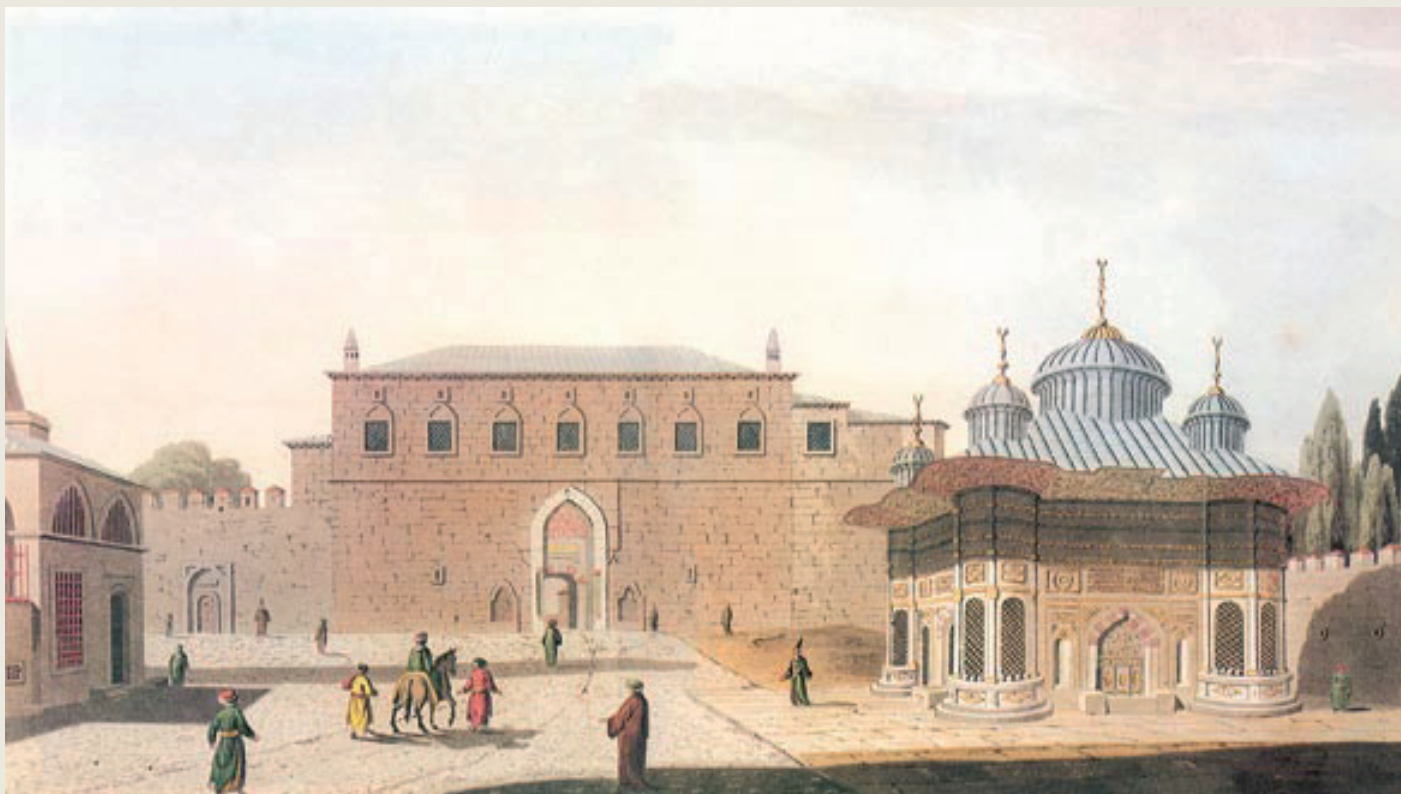
Στο οθωμανικό κράτος υπήρχε ενός είδους αρχειακή μέριμνα από τη γραφειοκρατία των σουλτάνων. Γινόταν μια διάκριση μεταξύ των εγγράφων και καταστίχων τρέχουσας χρήσης και εκείνων που τακτοποιούνταν και φυλάσσονταν σε έναν συγκεκριμένο χώρο, για να μπορούν να τα συμβουλευόνται οι γραφειοκράτες όταν υπήρχε ανάγκη. Τα έγγραφα τακτοποιούνταν, αφού τυλίγονταν

σε καθημερινή βάση, τοποθετούνταν σε σάκους σε μηνιαία βάση και φυλάσσονταν σε κιβώτια με ετικέτες σε ετήσια βάση. Αρχεία, ωστόσο, που πλησιάζουν τη σύγχρονη σημασία της λέξης, με ταξινόμηση και συνείδηση της διαχρονικής αξίας τους για την ιστορία, ξεκίνησαν να δημιουργούνται κατά την περίοδο των εκσυγχρονιστικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα.

Στο σαράι του σουλτάνου

Οι σουλτάνοι της οθωμανικής δυναστείας, ως απολυταρχικοί ηγεμόνες, κυβερνούσαν την αυτοκρατορία με έδρα το σαράι τους στην Κωνσταντινούπολη. Στη μεσαία αυλή του σαραγιού, έξω από τα ιδιαίτερα διαμερίσματα των σουλτάνων και του χαρεμιού, σε μια αίθουσα με χαρακτηριστικό έναν μεγάλο θόλο, συνεδρίαζε το σουλτανικό συμβούλιο για να λάβει τις αποφάσεις που είχαν να κάνουν με τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας. Οι αποφάσεις, που εκδίδονταν στο όνομα των σουλτάνων, καταγράφονταν από γραφείς στα οθωμανικά τουρκικά και φυλάσσονταν στο γειτονικό κτήριο του Θησαυροφυλακίου, μαζί με τα χρυσά και ασημένια νομίσματα και τα πολύτιμα αντικείμενα που συγκεντρώνονταν από όλα τα μήκη και τα πλάτη της αυτοκρατορίας. Εδώ φυλάσσονταν μεταξύ άλλων τα *φιρμάνια* (διατάγματα) των σουλτάνων, η αλληλογραφία τους με τους ηγεμόνες των άλλων κρατών, τα νομοθετικά τους διατάγματα, τα έγγραφα διορισμού των κρατικών υπαλλήλων και τα έγγραφα παραχωρήσεων

τιμαρίων στους αξιωματικούς του στρατού. Σε ιδιαίτερο κτήριο στην ίδια αυλή, στον *ντεφτερχανέ*, φυλάσσονταν τα χιλιάδες *τεφτέρια*, τα κατάστιχα των απογραφών των προσόδων των επαρχιών της αυτοκρατορίας, με βάση τα οποία γινόταν η είσπραξη των φόρων των υπηκόων των σουλτάνων, κατά κύριο λόγο αγροτών στις μακρινές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Στο σαράι του σουλτάνου συγκεντρωνόταν λοιπόν ο κύριος όγκος των αρχείων της κεντρικής διακυβέρνησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι, όταν οι οθωμανοί σουλτάνοι και οι στρατηγοί τους ξεκινούσαν για τις εκστρατείες τους, που έφταναν μέχρι την Κεντρική Ευρώπη στη Δύση και μέχρι την Περσία στην Ανατολή, μετέφεραν μαζί τους σειρές εγγράφων και καταστίχων που ήταν απαραίτητα για τη διακυβέρνηση στη διάρκεια του πολέμου. Τον 18ο αιώνα, λαμβανόταν ιδιαίτερη μέριμνα για τη φύλαξη των μεταφερόμενων οθωμανικών αρχείων στις πόλεις όπου στρατοπέδευε ο στρατός στο δρόμο για τα πεδία των μαχών.

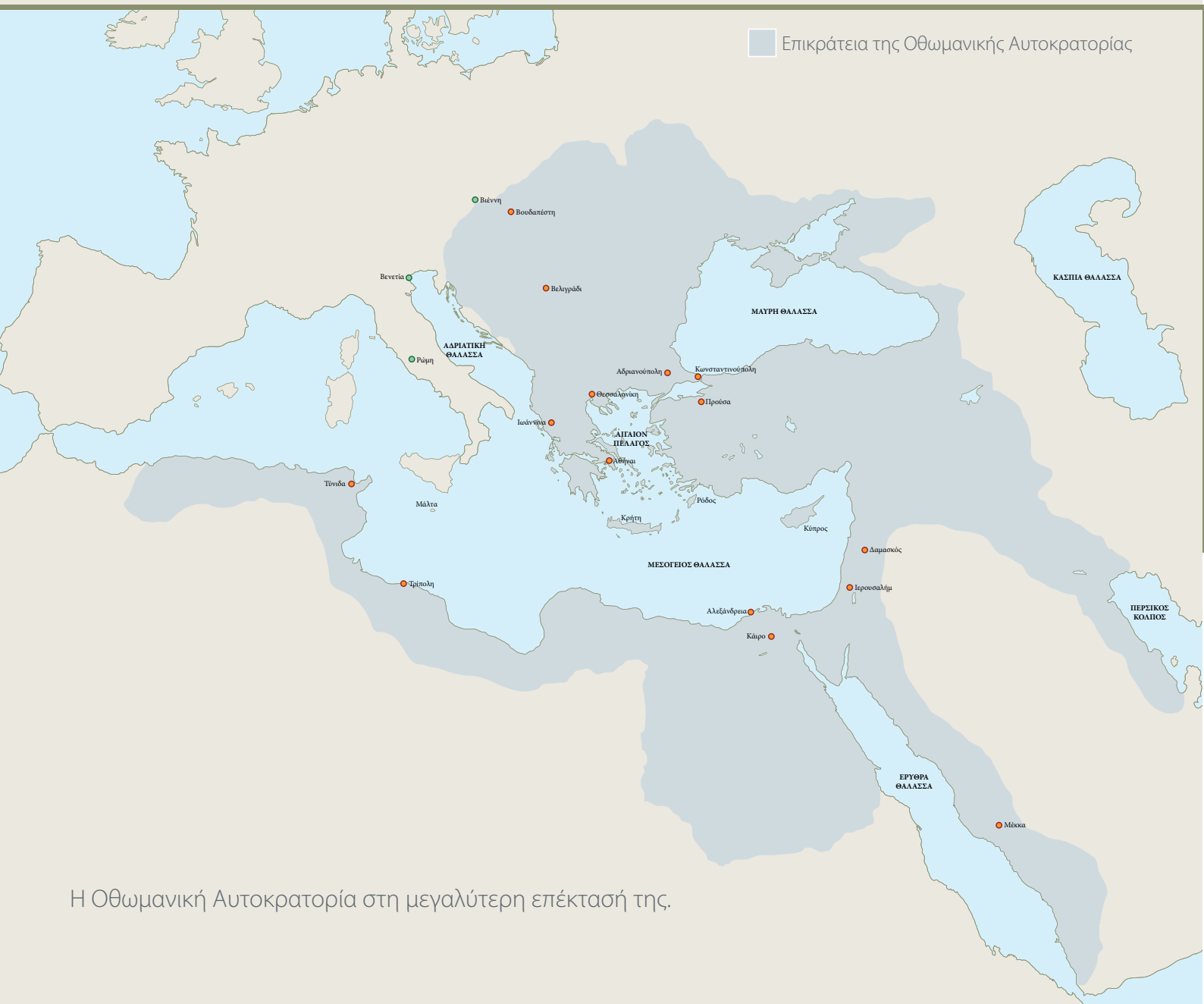

Κωνσταντινούπολη. Η είσοδος στο Σεράι. Έγχρωμη χαλκογραφία. Εθνική Βιβλιοθήκη.

Στην πύλη του μεγάλου βεζίρη

Από τα τέλη του 16ου αιώνα, το οθωμανικό κράτος έζησε έναν μακροχρόνιο μετασχηματισμό από τη «σουλτανοκεντρική» δομή στη διακυβέρνηση από συνασπισμούς παραγόντων του παλατιού και της κεντρικής διοίκησης, με τον μονάρχη να περιορίζεται σε έναν πιο συμβολικό ρόλο. Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, οι αποφάσεις για τη διακυβέρνηση συζητούνταν και λαμβάνονταν όχι πλέον στο σουλτανικό συμβούλιο, αλλά στο συμβούλιο του μεγάλου βεζίρη, του απόλυτου πληρεξούσιου του σουλτάνου στις κρατικές υποθέσεις. Το συμβούλιο συνεδρίαζε από τα μέσα του 17ου αιώνα στην κατοικία του μεγάλου βεζίρη,

την Υψηλή Πύλη όπως ονομαζόταν από τον 18ο αιώνα, απέναντι από το σαράι στην Κωνσταντινούπολη. Στον κήπο του παλατιού χτίστηκε το 1785 ένα ειδικό πέτρινο κτήριο για τη φύλαξη εγγράφων και καταστίχων της διακυβέρνησης, όπου συγκεντρώνονταν από τις γραμματείες κάθε βράδυ, ώστε να προφυλάσσονται από τον κίνδυνο να χαθούν σε κάποια από τις συχνές πυρκαγιές που ξεσπούσαν στην Κωνσταντινούπολη. Όσα έγγραφα και κατάστιχα έχαναν την τρέχουσα σημασία τους στέλνονταν από την Υψηλή Πύλη στο σαράι, από όπου έβγαιναν μόνο με ειδική άδεια, εφόσον υπήρχε ανάγκη να τα συμβουλευτούν.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στη μεγαλύτερη επέκτασή της.

Η δημιουργία ενός σύγχρονου αρχείου

Τον 19ο αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιχείρησε, με ένα μεγάλο πρόγραμμα διοικητικών μεταρρυθμίσεων, να εκσυγχρονιστεί με πρότυπο τα κράτη της δυτικής Ευρώπης. Σε αυτό το νέο ιστορικό πλαίσιο, ιδρύθηκε το 1846 ένα αρχείο με τη σύγχρονη έννοια για την ταξινομημένη φύλαξη των εγγράφων της κεντρικής διακυβέρνησης, με πρότυπο το κρατικό αρχείο της Μεγάλης Βρετανίας (*Public Record Office*), που είχε ιδρυθεί το 1838. Το νέο αρχείο, που ονομάστηκε «Θησαυροφυλάκιο Εγγράφων» (*Χαζινέ-ι Εβράκ*), στεγάστηκε από το 1850 σε ένα κτήριο που χτίστηκε πάλι στον κήπο της Υψηλής Πύλης από τον ελβετό αρχιτέκτονα Φοσσάτι και έχει μέχρι σήμερα την ίδια χρήση, ως το κτήριο του Οθωμανικού Αρχείου της Πρωθυπουργίας, που αποτελεί τώρα τη συνέχεια του οθωμανικού αρχείου. Στα χρόνια που ακολούθησαν, στη δύση πλέον της Αυτοκρατορίας, έγιναν και οι πρώτες προσπάθειες για την ταξινόμηση των αρχείων, πρώτα εκείνων που βρίσκονταν παραμελημένα στο σαράι, από την Επιτροπή Οθωμανικής Ιστορίας. Η προσπάθεια αυτή, που απαιτεί τεράστιο σε όγκο έργο, συνεχίζεται μέχρι σήμερα, καθώς η Γενική Διεύθυνση Κρατικών Αρχείων της Πρωθυπουργίας της Τουρκίας έχει κληρονομήσει από τα χρόνια των Οθωμανών περίπου 150 εκατομμύρια οθωμανικών εγγράφων και καταστίχων, στα οποία καταφεύγουν μελετητές από όλο τον κόσμο για να διεξαγάγουν έρευνες για την ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στις «καλώς προστατευόμενες επαρχίες»

Οι αχανείς χώρες που κυβερνούσαν οι οθωμανοί σουλτάνοι είχαν οργανωθεί διοικητικά σε επαρχίες, στις πρωτεύουσες των οποίων διορίζονταν κυβερνήτες που συγκέντρωναν τόσο τη στρατιωτική όσο και την πολιτική εξουσία στο όνομα του σουλτάνου. Σε λίγες περιπτώσεις έχουν σωθεί σήμερα τα αρχεία των κυβερνητών επαρχιών. Παράλληλα, ωστόσο, σε κάθε πόλη και κωμόπολη της αυτοκρατορίας είχαν τις έδρες τους δικαστές (καδήδες) που απένεμαν δικαιοσύνη σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο και διαχειρίζονταν τα τοπικά ζητήματα. Οι δικαστές τηρούσαν κατάστιχα των υποθέσεων που συζητούνταν στις επαρχίες, καθώς και των δικαιοπραξιών που οι υπήκοοι ζητούσαν να πρωτοκολληθούν. Τα

κατάστιχα των καδήδων έχουν σωθεί σήμερα σε πολλές από τις πρώην οθωμανικές επαρχίες και αποτελούν σημαντικό αρχαικό υλικό για να μελετήσουμε την οικονομική, κοινωνική και πνευματική ζωή στις «καλώς προστατευόμενες επαρχίες» των οθωμανών σουλτάνων. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, διαθέτουμε οθωμανικά κατάστιχα των καδήδων σε μεγάλες συλλογές στη Θεσσαλονίκη και στην Κρήτη.

Στην οθωμανική κοινωνία συνυπήρχαν μουσουλμάνοι, χριστιανοί και εβραίοι. Το ισλάμ ήταν η κυρίαρχη θρησκεία του κράτους, αλλά οι σουλτάνοι προστάτευαν τους μη μουσουλμάνους υπηκόους τους, χριστιανούς και εβραίους, εισπράττοντας ως αντάλλαγμα ειδικούς φόρους. Σε αυτό το πλαίσιο, χριστιανοί και εβραίοι είχαν τη δυνατότητα να οργανωθούν σύμφωνα με τη θρησκεία τους. Η εκκλησιαστική οργάνωση των ορθόδοξων χριστιανών αναπτύχθηκε ιδιαίτερα υπό την προστασία των οθωμανών σουλτάνων, καθώς οι υπήκοοι είχαν τη δυνατότητα να καταφεύγουν στην εκκλησία για να επιλύουν ζητήματα για την κοινωνική τους ζωή, με βάση το θρησκευτικό δίκαιο. Ενίοτε μάλιστα οι υπήκοοι οργανώνονταν σε κοινότητες, που διαχειρίζονταν την κατανομή των φόρων που όφειλαν στο οθωμανικό κράτος. Εκκλησία και κοινότητες τηρούσαν σε πολλές περιπτώσεις τοπικά αρχεία στην ελληνική γλώσσα, που έχουν σωθεί μέχρι τις μέρες μας και αποτελούν, μαζί με τα κατάστιχα των καδήδων, τις σημαντικότερες ιστορικές πηγές για τη ζωή των υπηκόων στις οθωμανικές επαρχίες.

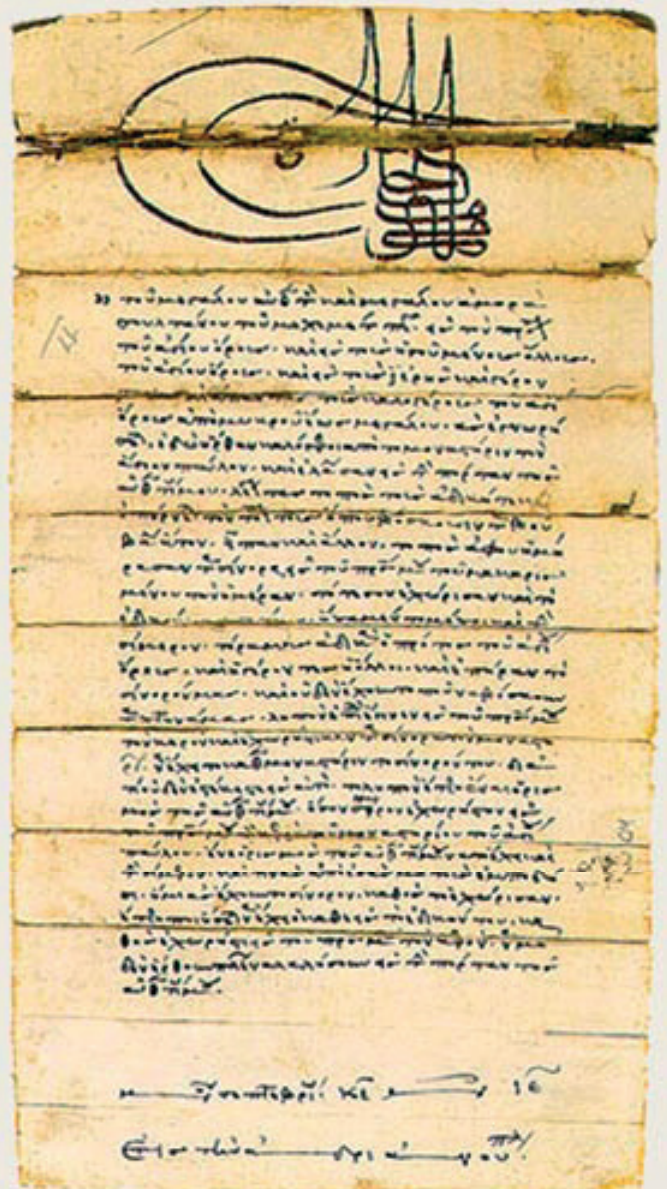
Σελίδες από τον ιεροδικαστικό κώδικα αρ. 2 του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.

Μοναχοί και σουλτάνοι...

Στην Ελλάδα, πολλά ορθόδοξα μοναστήρια φυλάσσουν σήμερα πλούσια αρχεία από τα χρόνια των οθωμανών σουλτάνων, όπως άλλωστε και από τα χρόνια των βυζαντινών αυτοκρατόρων, καθώς οι εγγράμματοι μοναχοί φρόντιζαν πάντοτε να τηρούν αρχεία, ώστε να μπορούν αποτελεσματικότερα να υπερασπίζονται σε βάθος χρόνου τα οικονομικά συμφέροντα και το καθεστώς των ιδρυμάτων τους, που ασκούσαν σημαντική επιρροή στην ύπαιθρο των

αυτοκρατοριών. Τα μοναστήρια του Αγίου Όρους, για παράδειγμα, αλλά και η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο διαθέτουν σημαντικούς αριθμούς οθωμανικών εγγράφων και καταστάχων, που έχουν εκδοθεί από τους σουλτάνους, τους κυβερνήτες των οθωμανικών επαρχιών, αλλά και τους καδήδες των πόλεων της αυτοκρατορίας. Από τη μελέτη τους προκύπτει ιδιαίτερα ότι οι μοναχοί αναζητούσαν διαρκώς την προστασία των οθωμανών σουλτάνων.

Φιρμάνι του σουλτάνου Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή προς τον πρώτο του Αγίου Όρους, τους ηγουμένους και τους καλογέρους των μοναστηριών (1451) στην ελληνική γλώσσα. Αρχείο Μονής Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους.

Βιβλιογραφία

Balta, Evangelia, "Ottoman Archives in Greece", στις ίδιες, *Ottoman Studies and Archives in Greece*, Κωνσταντινούπολη 2003, 85-103.

Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı Arşivi" (Το οθωμανικό αρχείο), στο *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (Η γλώσσα των οθωμανικών εγγράφων - διπλωματική), Κωνσταντινούπολη 1998, 1-3.

"Osmanlı Devlet Teşkilâtı, Arşivcilik, Osmanlı Arşivleri ve Tasnifler" (Οθωμανική κρατική οργάνωση, αρχειονομία, οθωμανικά αρχεία και ταξινομήσεις), στο *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (Οδηγός του Οθωμανικού Αρχείου της Πρωθυπουργίας), Άγκυρα 1992, 3-34.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Ηλίας Κολοβός, Λέκτορας Οθωμανικής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης -
Συνεργάτης Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών Ι.Τ.Ε.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

ΑΡΧΕΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Ένα σύγχρονο αρχείο: Το Ιστορικό Αρχείο
της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

12

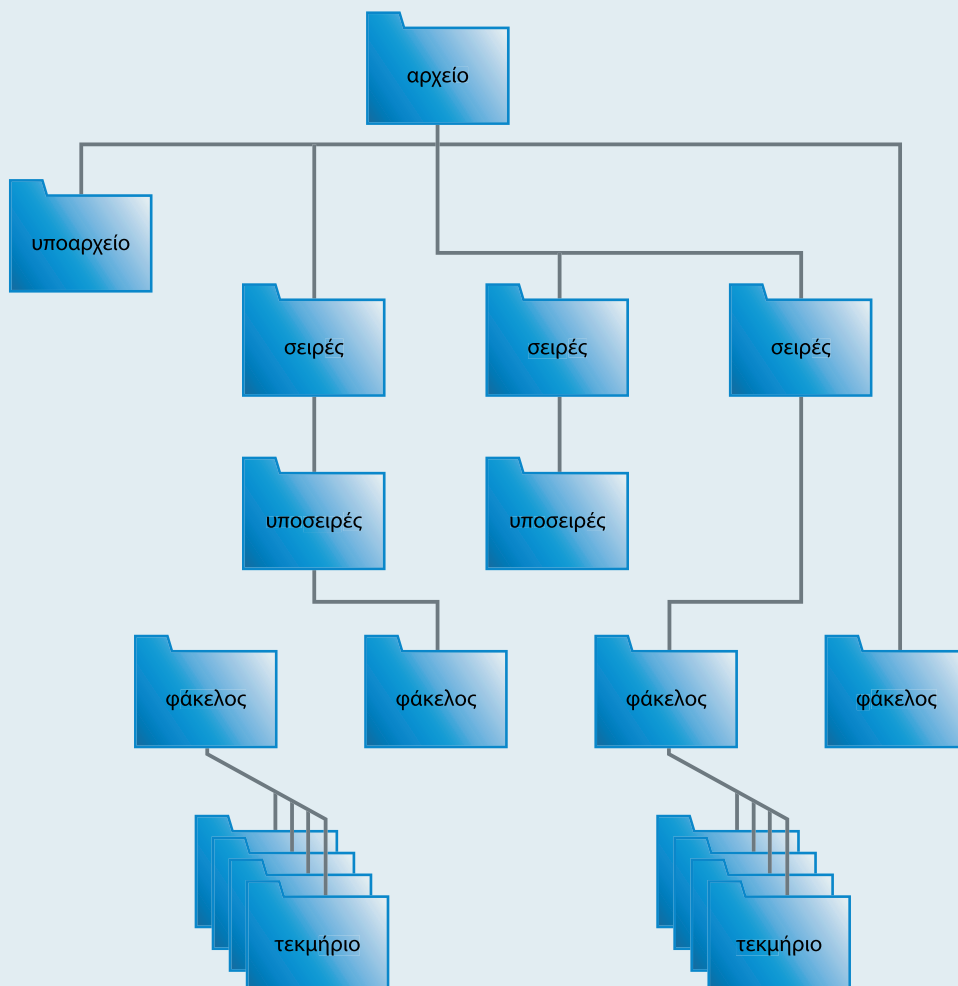
Ο κύκλος ζωής μιας επιχείρησης μέσα από τα τεκμήριά της

Όλες οι επιχειρήσεις, κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων τους, συσσωρεύουν με φυσική διαδικασία τεκμήρια. Ένα μέρος από αυτά διατηρείται και αρχειοθετείται γιατί, πρώτον, κρίνεται πως, σύμφωνα με τις νομικές υποχρεώσεις της επιχείρησης ή σε σχέση με την άσκηση των δραστηριοτήτων της, τα τεκμήρια αυτά αποτελούν απόδειξη των αρμοδιοτήτων, των πολιτικών, των αποφάσεων, των διαδικασιών, των λειτουργιών και των διαφόρων δραστηριοτήτων της ή, δεύτερον, κρίνεται πως περιέχουν δεδομένα με πληροφοριακή και διηνηκή αξία τόσο για τους υπευθύνους της επιχείρησης όσο και για τους μελλοντικούς ερευνητές.

Το Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ δημιουργήθηκε για

τη διάσωση και προβολή του ιστορικής σημασίας αρχειακού υλικού της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Η Τράπεζα από την ίδρυσή της (1841) επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για το αρχειακό της υλικό. Έτσι σήμερα διαθέτει ένα πλήρες ιστορικό αρχείο, τα χρονικά όρια του οποίου ταυτίζονται σχεδόν με την ύπαρξη του νεοελληνικού κράτους. Σήμερα η ανεξάρτητη υποδιεύθυνση του ΙΑ/ΕΤΕ στεγάζεται στο Μέγαρο Διομήδη επί της οδού 3ης Σεπτεμβρίου 146 στην Αθήνα και δραστηριοποιείται σε αρχειακές, ιστορικές, ερευνητικές, εκδοτικές και εκπαιδευτικές εργασίες και πρωτοπορεί στην εφαρμογή νέων τεχνολογιών για τη διαχείριση του αρχειακού του υλικού. Οι συνθήκες και οι προϋποθέσεις που

Σχήμα επιπέδων ταξινόμησης ενός αρχείου

οδηγούν στη σύσταση του Ιστορικού Αρχείου χρονολογούνται από το 1938, όταν αποφασίστηκε η σύσταση ομάδας για τη συγγραφή της ιστορίας της Τράπεζας και η ίδρυση Ιστορικού Αρχείου και Μουσείου με αφορμή τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας από την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας. Όμως ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ανέστειλε τον εορτασμό και έθεσε για χρόνια σε αδράνεια τα όργανα που είχαν συσταθεί για τη συγγραφή της ιστορίας και την ίδρυση ιστορικού αρχείου. Τελικά το ΙΑ/ΕΤΕ θα συσταθεί το 1962. Από τότε θα αναπτύξει σταδιακά τις ποικίλες δραστηριότητές του και την κτηριακή του υποδομή, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την ανάδειξή του σε ένα από τα πλέον σύγχρονα

ευρωπαϊκά αρχεία.

Το Ιστορικό Αρχείο επιτρέπει σήμερα την πρόσβαση στα αρχεία της περιόδου από το 1841 μέχρι το 1966, καθώς και σε πρωτότυπα ή αντίγραφα αρχείων άλλων φορέων και προσωπικοτήτων που έχουν περιέλθει στην κυριότητά του. Από το 2002 έχει επίσης αναλάβει τη διαχείριση και παρουσίαση στο κοινό των συλλογών της Εθνικής Τράπεζας πλην της Καλλιτεχνικής Συλλογής.

Στο αρχείο της ΕΤΕ έχει αποτυπωθεί ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής ιστορίας του νεότερου ελληνικού κράτους αλλά και σημαντικές πτυχές της πολιτικής, πολιτισμικής και κοινωνικής μας ιστορίας.

Το κτήριο του ΙΑ/ΕΤΕ.

Παραδείγματα σειρών από το αρχείο της ΕΤΕ

Σειρά 10

Δάνεια: Για παράδειγμα, έκδοση δημόσιων δανείων: α. για κατασκευή δημόσιων έργων, λ.χ. δημόσιο δάνειο του 1887 για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Μύλων Ναυπλίου-Καλαμάτας, β. για κάλυψη πολεμικών δαπανών, λ.χ. δημόσιο δάνειο του 1914 για χρηματοδότηση πολεμικών δαπανών κατά τους βαλκανικούς πολέμους, γ. προσφυγικά δάνεια, λ.χ. προσφυγικό δάνειο του 1924 με στόχο την κάλυψη των δαπανών για εγκατάσταση των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 κ.ά.

Σειρά 26

Κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα: Για παράδειγμα, έρανοι και εισφορές για σεισμοπαθείς, πρόσφυγες και τραυματίες πολέμου.

Σειρά 32

Κατοχή και ανασυγκρότηση: Για παράδειγμα, η συμμετοχή της ΕΤΕ στον πανελλήνιο έρανο

Εργαστήριο μικροφωτογράφισης
και ψηφιοποίησης.

κοινωνικής πρόνοιας και άλλους εράνους, ο ρόλος της ΕΤΕ στην εκτέλεση και στο διακανονισμό παραγγελιών πολεμικού υλικού και πολεμοφοδίων, επισιτισμός προσωπικού και οικογενειών, μελέτη για χρήση του Αμβρακικού Κόλπου ως ενεργειακού ταμιευτήρα, ο ρόλος της ΕΤΕ στη διαχείριση της οικονομικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Ελλάδα για ανασυγκρότηση (Σχέδιο Μάρσαλ), στοιχεία για την απεργία της 9ης Σεπτεμβρίου 1942 κτλ.

Σειρά 33

Προσωπικό ΕΤΕ: Η σειρά περιλαμβάνει ατομικά και οικονομικά στοιχεία υπαλλήλων της ΕΤΕ (διαγωνισμοί και αιτήσεις προσλήψεων, συμμετοχή σε απεργίες, δάνεια στέγασης, δάνεια εκπαιδευτικά κ.ά.).

Σειρά 34

Βιομηχανική Πίστη: Όπως δάνεια προς χημικές, οικοδομικές, υφαντικές βιομηχανίες, βιομηχανίες τροφίμων, καπνοβιομηχανίες, συγκοινωνίες κ.ά.

Σειρά 35

Αγροτική Πίστη: Η σειρά περιλαμβάνει δάνεια που παρείχε η ΕΤΕ σε αγροτικές περιφέρειες της χώρας, προς αγροτικούς συνεταιρισμούς, καλλιεργητές σταφίδας ή καπνού, αγρότες πρόσφυγες κ.ά.

Σειρά 37

Τεχνικές Υπηρεσίες: Στη σειρά φυλάσσονται μελέτες για αστικά κτήρια της ΕΤΕ, για κατασκευές μεγάλων τεχνικών έργων, λ.χ. σιδηροδρόμων, υδροηλεκτρικών εργοστασίων, οδοποιίας κ.ά.

Σειρές 53-57

Διαχείριση Κτημάτων εξ Ανταλλαγής:

Πρόκειται για υλικό που δημιουργήθηκε από υπηρεσίες της ΕΤΕ κατά τη διαδικασία αποζημίωσης των προσφύγων που εκδιώχθηκαν από την Τουρκία και κατέφυγαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922.

Εργάτριες της καπνοβιομηχανίας Καραβασίλη που χρηματοδοτούσε η Εθνική Τράπεζα στο Μεσοπόλεμο.
Συλλογή φωτογραφιών Ασπιώτη-ΕΛΚΑ, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

Είδη πληροφοριών που περιέχονται στα αρχειακά τεκμήρια

Οικονομία

Πλήθος στοιχείων που σχετίζονται με την οικονομική ζωή του τόπου, από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής, είναι αποθηκευμένα στα αρχεία της ΕΤΕ.

Η Εθνική Τράπεζα (το πρώτο πιστωτικό ίδρυμα της χώρας, που συγκροτήθηκε λίγα χρόνια μετά τη σύσταση του μετεπαναστατικού ελληνικού κράτους) απετέλεσε κι αποτελεί το βασικότερο μοχλό του χρηματοπιστωτικού μας συστήματος και τον ισχυρότερο οικονομικοκοινωνικό μηχανισμό του ελληνικού κράτους.

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΤΕ ξεκίνησε χρηματοδοτώντας το εμπόριο και τη γεωργία και έχοντας παράλληλα το αποκλειστικό

εκδοτικό προνόμιο (το δικαίωμα έκδοσης χαρτονομισμάτων –όχι πάντα αποκλειστικό– το διατήρησε για 87 χρόνια, οπότε και το παραδίδει στη νεοϊδρυθείσα Τράπεζα της Ελλάδος). Σε αυτήν απευθύνονταν οι ελληνικές κυβερνήσεις –ιδιαίτερα μέχρι το 1930– για δάνεια, ώστε να καλύψουν τα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού, κυρίως σε εποχές κρίσεων και εθνικών αγώνων.

Σταδιακά, επεξέτεινε τις δραστηριότητές της και σε άλλους τομείς της οικονομίας (λ.χ. χρηματοδότηση ναυτιλίας, βιομηχανίας, τουρισμού) και ανέπτυξε, τελικά, όλες τις χρηματοοικονομικές λειτουργίες. Από τα τέλη του 19ου αιώνα ενίσχυσε με σημαντικά κεφάλαια την εκτέλεση μεγάλων παραγωγικών έργων.¹

1. Χρηματοδότησε την κατασκευή των πρώτων σιδηροδρόμων, της Διώρυγας της Κορίνθου, έργα οδοποιίας, καθώς και μελέτες για την ύδρευση της Αθήνας και εγγειοβελτιωτικών έργων. Συμμετείχε στην ίδρυση των πρώτων ακτοπλοϊκών εταιρειών και στις εταιρείες παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας. Πρωτοστάτησε στην εκπόνηση μελετών εκμετάλλευσης των υδατοπτώσεων για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και στη συνέχεια, το μεσοπόλεμο, στην ανασυγκρότηση του τομέα παραγωγής και διανομής της ηλεκτρικής ενέργειας για την περιοχή της Αθήνας.

Κοινωνία και πολιτισμός

Πέρα από τις ποικίλες πληροφορίες που υπάρχουν σχετικά με το κοινωνικό προφίλ του ανθρώπινου δυναμικού που έχει στελεχώσει την Τράπεζα και των οικογενειών τους (ύψος αμοιβών, τόπος καταγωγής, μορφωτικό επίπεδο και οικογενειακή επιφάνεια προσωπικού και οικογενειών τους κ.ά.), στα αρχεία της ΕΤΕ μπορεί κανείς να εντοπίσει πληροφορίες που αφορούν ευρύτερα την ελληνική κοινωνία και τον πολιτισμό.

Για παράδειγμα, υπάρχουν αρχειοθετημένοι κατάλογοι εισφορών, εράνων, αποζημιώσεων, που διαχειρίστηκε η ΕΤΕ για λογαριασμό του ελληνικού κράτους, ή εκδόσεις βιβλίων και λευκωμάτων που αναλύουν πτυχές της ιστορίας και της οικονομίας του νεοελληνικού κράτους.

Παράλληλα με τις χρηματοπιστωτικές της εργασίες η Εθνική έχει να επιδείξει αξιόλογο κοινωνικο-πολιτιστικό έργο. Συμπαραστέκεται στις φυσικές ή εθνικές περιπέτειες και καταστροφές

του ελληνικού λαού. Κατά τη διάρκεια των εθνικών αγώνων (Μακεδονικός και Κρητικός Αγώνας, βαλκανικοί και οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι) χορήγησε άμεση οικονομική βοήθεια για τις ανάγκες του στρατού, την περίθαλψη θυμάτων, την αποκατάσταση προσφύγων κ.ά. Επίσης συνέβαλε και συνεχίζει να συμβάλλει σε φιλανθρωπικούς και κοινωφελείς σκοπούς και στηρίζει καλλιτεχνικές δραστηριότητες διαφόρων φορέων. Τέλος, σημαντικό είναι το εκδοτικό έργο της ΕΤΕ (εκδόσεις ΙΑ/ΕΤΕ και ΜΙΕΤ), καθώς και το ενδιαφέρον που πάντα εκδηλώνει για την αρχιτεκτονική των κτηρίων της.

Πολιτική

Μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος το 1928 η ΕΤΕ είχε αναλάβει για λογαριασμό του ελληνικού κράτους τις διαπραγματεύσεις και τη διεκπεραίωση των εθνικών δανείων. Η εξασφάλισή τους θα επέτρεπε στο κράτος να εφαρμόσει την εκάστοτε πολιτική του. Για

Ρουχισμός που συγκεντρώθηκε από τον Αμερικανικό Έρανο για την ανακούφιση του πληθυσμού από τα δεινά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Από το φάκελο του Αμερικανικού Εράνου, *Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας*.

παράδειγμα, η εξασφάλιση δανείων για τη χρηματοδότηση των βαλκανικών πολέμων συνεισέφερε στην εφαρμογή της πολιτικής που το ελληνικό κράτος είχε αποφασίσει να διαγράψει εκείνη τη σημαντική ιστορική στιγμή. Η εξασφάλιση πάλι του προσφυγικού δανείου του 1924 αποδείχτηκε βασικός παράγοντας αποκατάστασης των προσφύγων, με πολλαπλές πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις για την Ελλάδα.

Είναι κοινά αποδεκτή η στενή σχέση οικονομίας και πολιτικής. Και ο ρόλος της ΕΤΕ ως ισχυρού οικονομικού μηχανισμού του νεοελληνικού κράτους δικαιολογεί την ύπαρξη στα αρχεία της πολύτιμου ιστορικού υλικού που αφορά, για παράδειγμα, την εξασφάλιση δανείων σε κρίσιμες για τη χώρα ιστορικές στιγμές. Η δυνατότητα που οι πιστώσεις αυτές έδωσαν στο ελληνικό κράτος ώστε να ανταποκριθεί σε πολεμικές και κοινωνικές δαπάνες επηρέασε ασφαλώς και την πολιτική του.

Τρόπος ταξινόμησης

Το αρχειακό υλικό στο ΙΑ/ΕΤΕ ταξινομείται με βάση τις αρχές της αρχειονομίας: πρώτον, της προέλευσης του υλικού και, δεύτερον, της αρχικής τάξης.

Η πρόσβαση στα τεκμήρια του ΙΑ/ΕΤΕ

Όλος ο θησαυρός πληροφοριών που απόκινται στο ΙΑ/ΕΤΕ είναι προσβάσιμος σε όλους όσοι επιθυμούν να αντλήσουν στοιχεία από τα αρχεία του.

Η εύκολη πρόσβαση επιτυγχάνεται: α. με τη σωστή διατήρηση του αρχειακού υλικού, β. με την υποστήριξη μιας σύγχρονης υποδομής, η οποία διευκολύνει τον εντοπισμό του υλικού και την «ανάγνωσή του» αφότου έχει αναπαραχθεί σε άλλο υπόστρωμα, αφότου δηλαδή έχει μικροφωτογραφηθεί και ψηφιοποιηθεί.

Ατμοπλοΐα Αφών Φουστάνου, Πειραιάς (1958). Από τους φακέλους χρηματοδότησης πελατών της ΕΤΕ στον τομέα της Ναυτιλίας, *Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας*.

Βιβλιογραφία

Εμείς και η Τράπεζα, τχ. 21 / Μάιος 2003, αφιέρωμα στο ΙΑ/ΕΤΕ.

ΙΑ/ΕΤΕ, Εκπαιδευτικά προγράμματα, εκπαιδευτικές επισκέψεις στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2009.

ΙΑ/ΕΤΕ, Οδηγός πρόσβασης στο Ιστορικό Αρχείο, αρχειακά τεκμήρια, συλλογές, εκθέσεις, Αθήνα 2008.

ΙΑ/ΕΤΕ, Οι εκδόσεις του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2003.

ΙΑ/ΕΤΕ, Το κτήριο του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας επί της οδού 3ης Σεπτεμβρίου 146, Αθήνα 2003.

Λιάτα, Ευτυχία, Γενικό ευρετήριο του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τραπέζης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1980.

Πηγή από το διαδίκτυο

<http://www.nbg.gr/hanbg>

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Μαρία Λεμπέση, Ιστορικός, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

